İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

126624

19.YÜZYILDA BATILILAŞMA ETKİSİNDE BİR OSMANLI SEMTİ: KUMKAPI

Y. LİSANS TEZİ
Y. Mim. Serda BASUT
502981152

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 2 Ocak 2002
Tezin Savunulduğu Tarih : 17 Ocak 2002

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Filiz ÖZER (İ.T.Ü.)
Diğer Jüri Üyeleri Prof.Dr. Günkut AKIN (İ.T.Ü.)
Y. Doç. Dr. Alp SUNALP (M.S.Ü)

126624

OCAK 2002

ÖNSÖZ

İstanbul yeryüzündeki konumuyla tarihin her döneminde önemini koruyabilmiş, "geçmiş"ini geleceğe taşıyarak, sahip olduğu zengin "kültür mozaiği" ile her dönem araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Farklı etnik grupların aynı toprak parçası üzerinde biraraya gelerek kendi farklı kültürel değerlerini ortaya koymaları ve diğer kültürlerle de bu denli etkileşim içinde bulunmaları mimariye de eşi az rastlanır bir "çeşitlilik" katmıştır. Bizans ve Osmanlı gibi iki büyük imparatorluktan günümüze ulaşan zengin kültürel ve mimari miras özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarla günışığına çıkmaktadır. Fakat araştırmalar içerisinde zor olan bir nokta da değişik kültürlerin ortak bir "osmanlı" kültürel ortamında bulunmalarından dolayı ögelerin birbirinden ayrıştırılamamasıdır.

Ondokuzuncu yüzyıldaki değişimler üzerine birçok tez yapılmasına rağmen, bunlar belirli çevreler üzerine yoğunlaştırılmıştır. 19. Yüzyılda Osmanlı'nın her alanında görülen "Batılı"laşma mimaride, özellikle levanten ve azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde göstermiştir. 19. Yüzyıl bağlamında Kumkapı bölgesi çok fazla araştırılmamıştır. Yapılan araştırmada; ele alınacak bölge Kumkapı bölgesidir. Bu bölgenin tercih sebebi; 19.yy'da Ermeni ve Rumların semtte yoğun olarak bulunmaları, çevre dokusunun kentsel düzenlemeler ile büyük ölçüde değişmesi, bölgedeki mimarinin çeşitliliği ve mimaride gözlenen batılı ögelerdir.

Bu araştırmaya başlarken, araştırma konumun seçiminde bana yol gösteren ve tüm araştırma sürecinde bilgi ve birikimlerini esirgemeyen Danışman hocam Prof. Dr. Filiz Özer'e ve Prof. Dr. Nur Akın'a teşekkür ederim.

Kumkapı yaşamı ve mimarisi konusunda yardımları ile araştırmama büyük katkıları olan Sn.Vağarşag Seropyan'a ve Sn.Meletios Sakkulidis'e, büyük bir sabır göstererek bana her konuda destek olan arkadaşlarım Zehra'ya, Ela'ya, Türker'e, Ari'ye, Çağatay'a ve benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme çok teşekkür ederim.

Ocak 2002 **Serda Basut**

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ v

ÖZET vii

SUMMARY x

1. GİRİŞ 1

2. 19.YY'DA OSMANLI'DA BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN AZINLIKLAR VEAZINLIK YERLEŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 3

2.1. 19.yy'da Batılılaşma Hareketleri 3
2.2. 19. yy'da Batılılaşmanın Azınlıklar Üzerindeki etkisi 4
2.2.2. Ekonomik ve Sosyokültürel alanda Gözlenen Değişimler 4
2.2.1. Kentsel Planlamada ve Mimaride Gözlenen Değişimler 6
2.2.1.1. Kentsel Planlamada gözlenen Değişimler 6
2.2.1.2. Mimaride gözlenen değişimler 8

3. BİR KIYI YERLEŞİMİ VE AZINLIK YOĞUN BİR BÖLGE: KUMKAPI 10

3.1. Bölgenin Konumu 10
3.2. Kumkapı Tarihi 11
3.2. 19.yy'da Kumkapı'da Ekonomik ve Sosyokültürel Yaşam 14

4. KUMKAPI'DA MİMARİ ÇEVRE VE 19. YY'DA "BATILILAŞMA" ETKİSİNDE GÖRÜLEN DEĞİŞİMLER 17

4.1. Kentsel Tasarımda Gözlenen Değişimler 17
4.2. Mimaride Gözlenen Değişimler 22
4.2.1. Sivil Mimari Örnekleri 22
4.2.1.1. Eğitim Kurumları 22
4.2.1.1.1. Rum Okulları 22
4.2.1.1.2. Ermeni Okulları 26
4.2.1.2. Konutlar 29
4.2.1.2.2.1 Tek evler 36
4.2.1.2.2.2 İkiz evler 45
4.2.1.2.2.3 Sıraevler 46
4.2.1.3. Su Yapıları 51
4.2.1.3.1. Çeşmeler 51
4.2.1.3.2. Nişanca Hamamı 55
4.2.1.4. İdare Yapıları 57
4.2.2. Dini Mimari Örnekleri 59
4.2.2.1. Kiliseler 59
4.2.2.1.1. Panaghia Elpis Rum Kilisesi 60
4.2.2.1.2. Hagia Kyriake Rum Kilisesi 65
4.2.2.1.3. Kumkapı Patriklik Kompleksi 71

4.2.2.1.3.1. Surp Asdvadzadzin Kilisesi 73
4.2.2.1.3.2. Surp Haç Kilisesi 79
4.2.2.1.3.3. Vortvods Vorodman Kilisesi 81
4.2.2.1.3.4. Şapeller ve ek yapılar 82
4.2.2.1.3.5. Ermeni Patrikhanesi 85
4.2.2.1.4. Surp Harutyun Ermeni Kilisesi 88
4.2.2.3. Tavaşi Süleymanağa Camii 90

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ **93**

KAYNAKLAR **96**

EKLER **101**

ÖZGEÇMİŞ **143**

ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No
Şekil 3.1	: İstanbul Planı.	10
Şekil 3.2	: Kondoskalion Limanı	11
Şekil 3.3	: Constantinopoli 15 yy.	12
Şekil 3.4	: Yeni yerleşim düzeni ve Surlar.	13
Şekil 4.1	: Fatih devrinde Istanbul.	17
Şekil 4.2	: Şehremaneti Rehberi 1875.	19
Şekil 4.3	: Kauffer Haritası 1776.	20
Şekil 4.4	: Mühendishane-i Berr-i Hümayun Haritası 1848.	21
Şekil 4.5	: Pervititch Haritası 1924.	21
Şekil 4.6	: Lykrinia Lokali konumu.	23
Şekil 4.7	: Lykrinia Lokali görünüşü.	24
Şekil 4.8	: Panaghia Elpis Okulu Konumu.	25
Şekil 4.9	: Panaghia Elpis Okulu Görünüşü.	25
Şekil 4.10	: Panaghia Elpis Okulu kapı detayı.	26
Şekil 4.11	: Bezciyan Okulu Konumu.	27
Şekil 4.12	: Bezciyan Okulu Konumu	28
Şekil 4.13	: Bezciyan Okulu pencere detayı.	28
Şekil 4.14	: Kumkapı ve konut dokusu 19.yy.	30
Şekil 4.15	: Kumkapı konutları mekan organizasyonu	31
Şekil 4.16	: Kumkapı konutları çıkma ve cumba konumları	32
Şekil 4.17	: Cephede açılı cumba örneği.	33
Şekil 4.18	: Ahşap kaplama cumba örnekleri.	34
Şekil 4.19	: Cumba altı dekoratif elemanlar.	35
Şekil 4.20	: Köşe yapıları çıkma şekilleri	36
Şekil 4.21	: Telli Odalar sok. No.13.	37
Şekil 4.22	: Telli Odalar sok. No.38	38
Şekil 4.23	: Çakmaktaşı sok. No.29	39
Şekil 4.24	: Batumlu sok. No.10.	40
Şekil 4.25	: Fındıkkıran sok. köşesi.	41
Şekil 4.26	: Çifte Gelinler cad. No.36	42
Şekil 4.27	: Çifte Gelinler cad. No.36 cumba altı detayı.	42
Şekil 4.28	: Kumkapı meydan yapıları 1	43
Şekil 4.29	: Kumkapı meydan yapıları 2	44
Şekil 4.30	: Düzgün sok. No.13.	44
Şekil 4.31	: Telli Odalar sok. No.23	45
Şekil 4.32	: Çifte Gelinler cad. No.45.	46
Şekil 4.33	: Çakmaktaşı sok. No.26-28.	47
Şekil 4.34	: Tavaşi Çeşme sokak No.21	48
Şekil 4.35	: Tavaşi Çeşme sok. No.21-23-25. Sıraev dizisi	48

Şekil 4.36 : Sıraev dizisi, Ördekli Bakkal cad. No. 7. 49
Şekil 4.37 : Sıraev dizisi detayı, Öördekli Bakkal cad. No.7 49
Şekil 4.38 : Sıraev dizisi görünüşü, Tavaşi Çeşme sok. 50
Şekil 4.39 : Ssıraev dizisi planı, Tavaşi Çeşme sok. 50
Şekil 4.40 : Kanuni Süleyman Çeşmesi 52
Şekil 4.41 : Ahmet Bey Çeşmesi. 53
Şekil 4.42 : Halil Çevkan Çeşmesi. 54
Şekil 4.43 : Meydan Çeşmesi Konumu. 54
Şekil 4.44 : Nişanca Hamamı Plan Şeması. 55
Şekil 4.45 : Nişanca Hamamı. 56
Şekil 4.46 : Karakol Yapısı konumu. 57
Şekil 4.47 : Karakol yapısı görünüşü 58
Şekil 4.48 : Karakol yapısı detayı. 58
Şekil 4.49 : Panaghia Elpis Kilisesi konumu. 60
Şekil 4.50 : Panaghia Elpis Kilisesi görünüşü. 61
Şekil 4.51 : Panaghia Elpis Kilisesi yan cephesi 62
Şekil 4.52 : Panaghia Elpis Kilisesi plan şeması. 64
Şekil 4.54 : Hagia Kyriake Kilisesi konumu. 66
Şekil 4.55 : Hagia Kyriake Kilisesi ön görünüşü. 66
Şekil 4.56 : Hagia Kyriake Kilisesi cephe detayı. 67
Şekil 4.57 : Hagia Kyriake Kilisesi yan cephe detayı. 68
Şekil 4.58 : Hagia Kyriake çan kulesi. 69
Şekil 4.59 : Hagia Kyriake Kilisesi plan şeması. 70
Şekil 4.60 : Hagia Kyriake Kilisesi yapı örtüsü. 71
Şekil 4.61 : Kumkapı Patriklik Kompleksi konumu. 72
Şekil 4.62 : Bezciyan Okulu ve Kiliseler arasındaki avlu. 73
Şekil 4.63 : Surp Asdvadzadzin Kilisesi görünüşü. 74
Şekil 4.64 : Surp Asdvadzadzin Kilisesi iç mekan görünüşü. 76
Şekil 4.65 : Naos bölümü duvarında dekoratif elemanlar. 77
Şekil 4.66 : Narthex bölümü sütun başlığı. 78
Şekil 4.67 : Naos bölümü sütun başlığı. 78
Şekil 4.68 : Surp Haç Kilisesi yan cephe görünüşü. 79
Şekil 4.69 : Surp Haç Kilisesi iç mekan görünüşü. 81
Şekil 4.70 : Ayazma 83
Şekil 4.71 : Patriklik Kompleksi avlusunda ek yapı 84
Şekil 4.72 : Surp Harutyun Kiisesi konumu. 85
Şekil 4.73 : Surp Harutyun Kilisesi ön cepe görünüşü. 86
Şekil 4.74 : Surp Harutyun Kilisesi yan cephe görünüşü. 87
Şekil 4.75 : Ermeni Patrikhanesi 89
Şekil 4.76 : Tavaşi Süleymanağa camii konumu 91
Şekil 4.77 : Tavaşi Süleymanağa camii. 91

19.YÜZYILDA BATILILAŞMA ETKİSİNDE BİR OSMANLI SEMTİ: KUMKAPI

ÖZET

Bu tez Kumkapı' nın İstanbul sur içi konumu ve etnik çeşitlilik özelliklerinden yola çıkıp, bölgenin her ölçekteki kentsel ve mimari öğelerinin detaylı dökümantasyonunu yaparak, özellikle 19. yüzyıl İstanbul'unun etnik çeşitliliğinin karakterine dair ipuçları yakalamayı hedeflemektedir.

Kumkapı, sur içinde ve saraya yakın bir limanda konumlanmasına rağmen, 19.yy'da ağırlıklı olarak Ermeni ve Rum nüfusun ikamet ettiği bir semtti. Fakat, Kumkapı'nın bu tez için özellikli konumu aynı zamanda dünya Ermenileri'nin merkezi olan patrikliğin de burada konumlanmasıdır. Tez, bu ekümenik konumu da barındıran semtteki 19. yüzyıl Batı yönelimli değişimlerin yansımalarında özel noktalar olabileceği varsayımından yola çıkmaktadır.

Araştırmalarda Ermeni ve Rum nüfusun 19. yüzyıl değişimindeki Batı yönelimli tavırları ve ivmelendirici rolleri üzerinde durulmaktadır. Bu araştırmalarda Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan haklar ve gayri müslim kesimin Batı etkisindeki ticaretteki etkin rolleri vurgulanmaktadır. Bunun yanında özellikle Ermeni Balyan ailesinin 19. yy Osmanlı mimarlığının oluşumundaki rolü yadsınamaz. 19.yy değişimi içinde gayrimüslimlerin kazandığı bu mobilite özellikle şehir içi yerleşimlerinde kendini göstermektedir. Kumkapı'nın 19. yy 'a dair gösterebileceği önemli diğer bir nokta da bu mobilitenin Kumkapı'dan Galata'ya şehir içi göçlerin yansımalarını taşıyor olmasıdır. 19. yy'da Kumkapı'nın yüzleştiği bir diğer değişim ekonomik durumu iyi olan gayri müslimler ve ticaretle ilgilenen halkın Galata ve Pera çevresine yerleşmesidir. Tarihi yarımada ise yoğunluğunu ve eski önemini kaybetmiş ve gelir düzeyi orta ve düşük halkın, orta çaplı tüccarların yaşadığı bir yer olmuştur.

Tez Kumkapı'nın sosyal oluşumunda konumunun önemini de tarihiyle vurgulamaktadır. Şehre yakın liman konumu ile Bizans'tan beri şehre giriş kapılarından ve dolayısıyla ticaret merkezlerinden biriydi. İstanbul'un fethinden sonra ise liman bir süre daha önemini korumuş, daha sonra da kullanılmamaya başlanmıştır. Limanın kullanılmaması ile çevredeki ticaret yoğunluğu da azalmıştır ve bölge halkın kalıcı olarak yerleştiği bir alan olmuştur. Liman zamanla çevre kirliliğine sebep olması sonucu doldurulmuş ve bu bölge İstanbul'a getirilen Ermenilere verilerek bu alanda konutlar yapılmaya başlanmıştır. Limanın doldurulması ve buraların iskanı ile bölge ticaret yanında yoğun olarak da konut alanı olmuştur. 19.yy'da demiryolu hattının yapımı ile Kumkapı'nın deniz ile olan bağlantısı büyük ölçüde kesilmiş, bölgenin deniz tarafındaki sınırı bu hat ile belirlenmiştir. Demiryolu yanında Kumkapı'da eskiden beri kullanılan deniz ulaşımı da 19. yy'ın sonunda geliştirilmiş ve tarifeli seferlerle vapurlar işletilmeye başlamıştır.

Tez, Kumkapı'daki değişimi anlayabilmek için önce genel değişimi analiz eder. Batılılaşma ve modernleşme çabaları özellikle kentsel düzen ve mimari üsluplarda kendini göstermektedir. Özellikle Kumkapı'da çıkan yangınlar sonucu bölge harap olmuş, bu nedenle yenilikleri uygulamak isteyen yönetime de iyi bir fırsat çıkmıştır.

İslam kent dokusunun en önemli ögeleri olan organik doku ve çıkmaz sokaklar yerini kısmen de olsa geometrik düzene bırakmaya başlamıştır. Bu tez dahilinde haritalar üzerinde yapılan incelemede Kumkapı'da bu birleşimin ilginç bir örneği görülmektedir. Bizans döneminde mevcut limanın açıldığı bir merkez olan meydanın yanındaki şekilsiz, organik biçimli yapı adaları yerine, ızgara sistem yapı adaları oluşturulup, Osmanlı kentinde ender bulunan meydana vurgu kazandırılmıştır.

Kumkapı'nın karakteristiğini belirleyen bir diğer nokta ise azınlık yoğun bölge seçiminden dolayı arsa fiyatlarının yükselmesiyle, yüksek katlı yapılaşmaların ortaya çıkması ve konutların dar parseller üzerinde yapılmasıdır. Bu nedenle bölgede geniş alanlar üzerinde çok serbest tasarımlardan ve şehrin genelinde görülen mimari üslup etkilerinden söz edilememektedir. Gayrimüslimlerin konutlarını yenilemek için özel izinler almaları gerekmesi yenileme sürecini uzatmış, yapı sahiplerinin de bölgeden gitmiş olmaları sonucu pekçok yapı harap halde kalmıştır.

Bölgede mevcut yapılar incelendiğinde ise Rum ve Ermeni halkına ait kurumların çokluğu dikkat çekicidir. İki Rum, iki Ermeni kilisesi büyüklük ve sosyal etki açısından bölgeye hakimdir. Genelde neoklasik tarzda yapılan diğer yapılar yanında Rum kiliseleri tasarımı ve cephe özellikleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Küçük bir alana sıkışmış iki büyük ölçekli Rum Kilisesi Bizans döneminde çevredeki yerleşim yoğunluğuna işaret eder. Bu yapıların tümü zaman içinde yenilendiklerinden cephelerinde farklı dönem zevklerininin yansımalarını taşımaktadır. Fetih sonrasında Fatih Sultan Mehmet'in güttüğü politika sonucu Kumkapı'nın Ermenilerin dini merkezi durumuna gelmesi ile Ermeniler merkez çevresinde yerleşmiş, bu topluluğa ait yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında Ermenilerin Türkiye'deki dini temsilcisi olan İstanbul Patriği'nin bulunduğu Patrikhane de yer almaktadır. Dolayısı ile Kumkapı kurumları ile sadece çevre halkına hizmet etmemektedir; İstanbul ve ülke dışındaki bağlantıların da sağlandığı bir merkez durumundadır.

Kumkapı yapılarının incelenmesinde küçük parseller ve yapı yoğunluğu dikkat çeker. Dar parseller üzerinde inşa edilen konutlar arasında en yoğun olarak "infil" yapıları, yani mevcut doku içerisinde tek tek tasarlanmış yapılar görülmektedir. Bunun yanında, dönem içerisinde yeni ve farklı bir yapı düzeni olan "ikiz ev" ve "sıraev" düzeni de bölgede yoğun olarak yer almaktadır. İstanbul'da tümü 19.yy ikinci yarısında yapılmış sıraevler orta çaplı tüccar konutlarıdır. Yapılmalarını sağlayan en önemli nedenlerden biri düşük maliyet getirmeleridir. İstanbul genelinde pekçok yerde örnekleri mevcut olmasına rağmen özellikle gayrimüslimlerin Batılılara olan ilgisi ve bu dönem içerisindeki yoğun ilişkileri nedeniyle sıraevler öncelikle gayrimüslim halkın yoğun yerleşme alanlarında ortaya çıkmış, daha sonra diğer çevrelerde uygulanmıştır. Bu, bölgede genellikle vakıflarının yoksul halkı ve görevlileri barındırmak için başvurduğu bir çözümdür. İkiz evler ve sıraevlerin varlığı ve sokak dokusuna olan etkileri süreklilik ve ritm olgusunu güçlendirmektedir. Kumkapı bölgesinde mevcut dokunun önemli bir kısmını oluşturan sıraevler farklı düzenler göstermektedir. Ana cadde üzerinde ya da yapı adaları köşelerinde bulunan yapılar çeşitli süslemelerle daha ön plana çıkarılmış plan özellikleri bakımından farklılıklar gösterdikleri için farklı bir grup olarak sınıflandırılmışlardır.

Bölgede mevcut sosyal amaçlı yapılar ise eğitim kurumları ve su yapılarıdır. Kiliselerin yanında bulunan eğitim kurumları özellikle gayrimüslimlerin eğitime verdiği önemi göstermektedir. Halkın eğitilmesi konusunda okullar açılmadan önce birçok küçük girişimde bulunulmuştur. Patrikhanede dersler verilmiş, zaman zaman küçük eğitim birimleri kurulmuş ve halkın bilgilendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 19. yy başlarında verilen izin ile şehrin pekçok yerinde okullar açılmıştır. Bölgedeki okul yapıları sade geometrileri olan, 2 katlı kagir yapılardır. Su yapıları dahilinde ise çeşmeler ve hamam bulunmaktadır. Akar suyu tercih eden Osmanlılar tarafından

yapılan çeşmelerin bolluğu dikkat çekicidir. Meydanı vurgulamak amaçlı meydan çeşmesi ise bugün artık bulunmamaktadır. Bölgede Bizans'tan kalan bir de çifte hamam bulunmaktadır.

Kumkapı, Fener, Balat gibi gayrimüslim halkın yaşadığı bölgeler arası benzerlikler dikkat çekicidir. Deniz kenarlarında konumlanan bölgelerde balıkçılık ve liman faaliyetleri bir dönem çok yoğundur. Kentsel düzen, yoğunluk ve yapılardaki süslemeler, cephe özellikleri gibi yapılaşma alanındaki benzerlikler bu bölgeleri müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı Üsküdar gibi bölgelerden daha da farklılaştırmaktadır. Bunun nedeni Gayrimüslim çevrelerin Batı ile yoğun ilişkileri ve onlara olan hayranlıklarının özellikle de 19. yy'da her alanda yaşamlarına ve mimariye yansımasıdır. Belirli dini merkezler etrafında yerleşme, küçük çaplı ticari faaliyetler tüm yerleşme bölgelerindeki ortak özelliklerdir. Fakat, yapıların gayrimüslim çevrelerde daha yüksek olması, sıraevlerin önce bu bölgelerde kullanılması, bu bölgelerin sınırlandırılmışlığı yanında müslüman bölgelerin genişlemesi önemli farklılıklardır.

Tez bu doğrultuda yaptığı incelemeler ve dökümantasyon sonucu, Kumkapı'da büyük çaplı üsluplar yerine, yerel ögelerle ve varolan kültür değerleriyle bütünleşmiş özgün detaylar ve pratik, ekonomik konut tasarım yöntemleri ortaya koymaktadır. Ermeni ve Rum unsurlar ise bu yerelliğin asıl oluşturucuları konumundadırlar.

KUMKAPI, AN OTTOMAN CITY UNDER THE INFLUENCE OF 19TH CENTURY WESTERNISATION

SUMMARY

This thesis documents and inspects the buildings of Kumkapı, in quest of clues for the character of Istanbul's ethnic variety within the 19th century Ottoman change. It chooses Kumkapı, since it carries both the Ottoman and Byzantine heritage and is situated relatively close to the palace as a region of non-muslims. The thesis also points out the importance of the almost ecumenical Armenian Patriarchate in this region. The thesis hence presupposes the existence of interesting reflections of 19th century change, i.e. of "Westernisation" in such a region.

The previous research concentrates on the accelerating role of Armenian and Greek minorities in the change. They emphasise the privileges given to non-Muslims with the reformations, and their effective role in the Western dominated trade. Besides, the intellectual role of these minorities are evident as with the architect Balians. Hence, the mobility earned by the non-muslims reflect to the city through the migrations from the historical peninsula to the Galata region, where a Western life style based around trade abide.

The thesis also inspects the history of Kumkapı in its formation into a residential non-Muslim area. Its historical situation as a city gate through its harbour lives not much longer after the Ottoman conquest of Istanbul. The harbour was filled and turned into a residential area for Armenians, in accordance with the Ottoman social regime. After the construction of the railways in the 19th century, the area also lost its connection to the sea.

The thesis observes that the region was one of the weakest against the 19th century change and mobility also as the ground of the big fires. It was hence of the few application ground for the new city planning. It hence shows an overlapping and mixed planning characteristics. For instance, the Islamic character of organic and narrow road structure exist beside streets with gridded layouts and a square which rarely exists in Ottoman Istanbul. Another charracteristic of Kumkapı is based on its assignation as a non-muslim area. The limited space only permits small lands for the houses and high rise and economical buildings, introduced within the 19th century change and which was hence welcomed in Kumkapı.

The inspection of the areashow an abundance of Armenian and Greek religious and social structures. They are hidden and walled and bear the character of many centuries of change and renewals. There exist three type of houses, that of infill structures, of double houses and of row houses. The thesis dwells on the practical and economic character of row houses, which conforms to the need of the middle-low income group minorities within the area and with the limited land. The thesis also points out the significance of the corner houses through their specific decorative details. The thesis also documents the schools and fountains in the area. It accounts for the main bath.

The thesis finds parallels with other non-Muslim neighbourhoods, characterised by the infiltration of Western styles, the agglomeration around the churches and the accompanying religious schools and the emphasis on trade. They also similarly bear more limited land and hence more high-rise structures.

1. GİRİŞ

Avrupa'da sanayileşme sonrasında gerçekleşen toplumsal değişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansıması olan Batılılaşma hareketleri, gayrimüslim kesimin ve yabancıların çabalarıyla, öncelikle, konumundan dolayı batı-doğu arasında bir "köprü kent" olan istanbul'da uygulama alanı bulmuştur. Ticari, idari, askeri ve sosyokültürel alanlarda yapılan reformlar özellikle 19 yy'da kentsel planlamaya ve mimari üsluplara da yansımıştır. Kent düzeni ve mimarinin, oluştuğu çevrenin yaşam kültürü ile doğrudan ilişkisi vardır ve bu ilke doğrultusunda fiziksel değişimler İstanbul'da öncelikle Batı ile yoğun ilişkileri olan gayrimüslimlerin yoğun yerleştiği bölgelerde görülmektedir. Azınlıkların yoğun yerleşim bölgesi Kumkapı örneği üzerinde, bölgenin sosyokültürel ve ekonomik yapısı bağlamında değişimlerin kent düzenine ve mimariye yansımaları incelenecektir.

İkinci bölümde; Ermeni, Rum ve Musevi azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu ve yoğun olarak yerleştikleri İstanbul'daki yaşamlarına değinilecek ve modernleşme hareketlerinin etnik kümeleşmeler üzerinde yarattığı değişim incelenecektir. Avrupa zevklerinin ithal mallar, gazeteler v.b. nesnelerle günlük hayata girmesi ile toplumdaki en küçük sosyal birim olan ailenin yapısında başlayan değişim, zamanla müslüman ve gayrimüslim tüm çevrelerde sosyokültürel ve ekonomik alanda görülmektedir. Toplum kültürel değerlerinde meydana gelen değişimler ve 19. yy'da devlet yönetimi tarafından yeni kararlar alınması ve ilan edilen fermanlarla azınlıklara getirilen sınırlamaların kaldırılması ile kendi lerini pekçok alanda ifade etmeleri sağlanmıştır. Bu gelişmeler bağlamında, yeni kent düzenleme ilkeleri gayrimüslim çevrelerdeki yeni mimari oluşumlar ile birleşince farklı çevreler oluşmuştur.

Üçüncü bölümde; Rum ve Ermenilerin Bizans döneminden başlayarak yoğun olarak yerleştikleri Kumkapı'nın tarihteki önemi, şehir içindeki konumu, ekonomik ve sosyokültürel çevresi üzerinde durulacaktır. Kumkapı, sur içinde konumlanması, yönetim merkezine olan yakınlığı, liman faaliyetlerine ve ticarete elverişli olması nedeniyle Bizans ve Osmanlı dönemlerinde tercih edilen bir yerleşim alanı olmuştur. Semt dokusu uygulanan kent politikaları ve farklı zamanlarda farklı kültürlerin

yerleşmesi sonucu değişmiştir. Bölge halkının niteliğindeki en önemli değişiklik fetihten sonra Fatih'in kentleştirme politikaları ile bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi olmuştur. Bu dönemden sonra Rum ve Ermeni iki etnik grup beraber yaşamış, farklı dünya görüşleri doğrultusunda ortak bir çevre yaratmışlardır.

Dördüncü bölümde; Kumkapı semti dokusuna ve mimarisine etki eden unsurlar üzerinde durulacak ve Batı etkisinde oluşturulan yeni kent düzenleme ilkelerinin çevre dokusunda meydana getirdiği değişimler haritalar, çizimler ve resimler üzerinde incelenecektir. 19.Yüzyılda çıkarılan nizamnameler doğrultusunda uygulanan kent düzenleme ilkeleri ve yapı boyutları ile ilgili sınırlandırmalar, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen büyük yangınlar sonucu Kumkapı'da geniş uygulama alanı bulmuş, çevre karakteri büyük ölçüde değişmiştir. Dolayısı ile semtin mevcut dokusu ve araştırma dahilinde incelenecek olan yapıların büyük kısmı 19. yy sonlarına tarihlenmektedir.

Bu bölümde semtin mevcut mimari oluşumları ve Batı etkisinde uygulanan yeni mimari üsluplar, yapıların tipolojileri incelenerek açıklanacaktır. Rum ve Ermenilerin oluşturduğu etnik çeşitlilik yanında, ticari, dini, konut ve eğitim amaçlı yapıların birarada bulunması Kumkapı'ya mimari açıdan da çeşitlilik kazandırmıştır.

Sonuçta; Bizans döneminde Rumların yerleşme alanı olan Kumkapı'da, Osmanlı döneminde Ermenilerin de gelmesiyle, iki etnik grup aynı mahalle olgusu içerisinde, ortak bir kültürü paylaşarak, ortak bir kentsel ve mimari çevre yaratmışlardır. Orta halli insanların yerleştiği semtin dokusu Osmanlı döneminde uygulanan kent politikaları doğrultusunda oluşmuştur, dolayısı ile Kumkapı'ya gayrimüslimlerin yoğun olarak yerleşmesi sınırlandırılmışlık dışında kent dokusunu etkilememektedir. Bu durum İstanbul'daki gayrimüslimlerin yoğun olduğu diğer bölgelerde de görülmektedir. Fakat, 19. yüzyılda yangınlar sonucu zarar gören alanlarda, özellikle 1865 yangınından sonra Kumkapı'da, Batı etkisindeki yeni düzenleme ilkelerinin semt dokusunu değiştirdiği görülmektedir. Bu dönemde gayrimüslimlerin Batı'ya olan ilgileri, yoğunlaşan ilişkiler ve azınlıklara birçok alanda serbestlikler tanınması sonucu, semt halkının değişen ekonomik ve sosyokültürel şartları, semtteki yapıların mimari üsluplarına da yansımıştır.

2. 19.YY'DA OSMANLI'DAKİ BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN AZINLIKLAR VE AZINLIK YERLEŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1 19. yy'da Batılılaşma Hareketleri

19. yy Osmanlı İmparatorluğu için Batılılaşma, Modernleşme ve Sanayileşme dönemidir. 17. ve 18. yüzyıllardan başlayarak Avrupa yaşantısı ve mimarisindeki modalar benimsenmeye başlamış, Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in ve pekçok elçinin Avrupa'ya gönderilmesi ve değişimleri gözlemleyerek yazmaları ile pekçok kültürel ve mimari faaliyete girişilmiş, yabancı mimar ve sanatçılar İstanbul'a davet edilmiştir (Çelik, 1996, s.25). Öncelikle sosyokültürel alanda başlayan etkileşim daha sonra idari ve askeri ve sonra da mimari alanda kendini göstermiştir.

Avrupa'da sanayi devriminin gerçekleşmesinden sonra feodal düzen büyük ölçüde kalkmış, köyden kente göçler gerçekleşmiş, kent nüfusları artmış, artan ihtiyaçları karşılamak için üretim artmış, dolayısı ile toplum düzeni ve sosyokültürel yaşamda değişiklikler olmuştur (Cezar, 1971, s.4). Artan üretim ve sermaye birikimi sonucu Avrupa'nın kendine yeni pazarlar aramaya başlaması karşısında Osmanlı İmparatorluğunun sanayileşme çabaları bu etkileşimi hızlandırmıştır. Fakat, bilinmelidir ki Doğu ile Batı arasındaki etkileşim sadece Doğu'nun Batı'ya olan hayranlığından değil, Batı'nın da Doğu'ya olan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Ticaret alanında başlayan ilişkiler sonucunda, 17. ve 18. yüzyıllarda sanat ve mimaride doğu motifleri kaynaklı oryantalizm Avrupa'nın ilgisini çekmiş, Doğu egzotizmi merak eden Avrupalılar Doğu'ya seyahatler yapmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nde sosyokültürel değişimlerle başlayan Batılılaşma anlamındaki somut adımların başında 1838'de İngilizlerle imzalanan Ticaret Anlaşması vardır. Bu anlaşma ile Osmanlı'nın sanayileşmesini gerçekleştirmek için bir dizi imalathane kurulmuş, tüm makineler ve kalifiye işçiler Avrupa'dan getirilmiştir (Çelik 1996, s.27). Yine bu gelişmeler ışığında, Bizans'ın son döneminde olduğu gibi yabancıların Osmanlı imparatorluğundaki faaliyetlerinde serbestlikler tanınarak iki farklı ekonomi oluşmuş, sonuçta, Osmanlı ekonomisi rekabetten olumsuz etkilenmiş

ve Batı'ya bağımlı hale gelmiştir. Ekonomik alanın yabancılar lehine değişmesi Batılı unsurların Osmanlı İmparatorluğu'na entegrasyonu aşamasını hızlandırmıştır.

Öncelikle sosyal ve kültürel alanlarda başlayan değişim, Tanzimat Fermanının 1839'da ilanından sonra yönetim, askeri , maliye alanlarında uygulanmış ve somut olarak da kent planlaması ve mimari üsluplarda görülmüştür. Öncelikle saray ve çevresindeki kesim merkez dışına yayılmış, ticaret alanındaki gelişmelerle İstanbul'a gelen yoğun nüfusun yerleşmesi amacıyla kent genişlemiş ve yeni kent merkezleri oluşmuştur. Kent merkezlerinin denetimi için yeni hiyerarşik yönetim sistemi gelmiş, askeri yapı da genişlemiştir. Askeri teşkilatın ihtiyaçlarının karşılanması için vergiler toplanması amacıyla maliye kurumuna düzenlemeler gelmiştir. Birbirleri ile doğrudan etkileşim içinde olan bu birimlerin yapısındaki değişim süreci Osmanlı modernleşmesini oluşturmaktadır.

Doğu ve Batı arasında bir köprü olan ve değişimlerin öncelikli uygulandığı kent olan İstanbul'da, bu yüzyılda, geleneksel kent politikaları yerine Batılı yaşam tarzına ve değerlerine uygun kent tasarımı ilkeleri, kent planlaması ile ilgili yönetmelikler, yeni mimari üsluplar uygulanmaya başlamıştır. Yeni düzenleme ve yapılaşmaların pekçok noktada Osmanlının mevcut dokusu ve tasarım ilkeleri ile çatıştığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni ise toplumun sosyal ve kültürel yapısının henüz yeni ve radikal biçimlere hazırlıklı olmamasıdır. Çünkü, Avrupa'da sanayileşme sonrasında toplumun düzeninde ve değerlerinde meydana gelen değişme, Osmanlı'da, Batı'nın yaşamına olan ilgiden dolayı yapılan alıntılar şeklinde başlamış ve sanayileşme bunun sonucunda geçilmesi gereken bir süreç olmuştur, Osmanlı'daki gelişmeler birbirinden kopuktur ve sağlam temellere dayanmamaktadır.

2.2 19. yy'da Batılılaşmanın Azınlıklar Üzerindeki Etkisi

2.2.1. Ekonomik ve Sosyokültürel Alanda görülen Değişimler

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren gayrimüslimler toplumda önemli bir kesimi oluşturmakta, devşirme sistemi ile askeri ve devlet kademelerinde görevlendirilmektedir. Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra kentleştirme politikalarında görüldüğü gibi, Anadolu'dan sadece müslüman değil gayrimüslim bir çoğunluk da zoraki iskanla İstanbul'a getirilmiştir. Toplumda asırlardır gayrimüslim ve müslüman nüfusun oranı sabittir, fakat, bu dönemde Osmanlı vatandaşı bir kısım

gayrimüslim elçiliklerin korumasına girmek için yabancı devlet tebasına geçmesi ve bu topraklarda tanınan haklar için pekçok yabancı bu topraklara gelmesi sonucu bu grubun nüfusu artmıştır. 1885'deki nüfus sayımına göre: Halkın %44.06'sı Müslüman, %17.48'i Ortodoks Rum, %17.12'si Ermeni ve geri kalanlar da diğer milletletlerdendir (Çelik, 1996, s.34). Gayrimüslimlerin dünya görüşleri Avrupalılara yakın olduğu için sayılarında artışa paralel olarak, Batılılaşma sürecini hızlandırmışlardır. (*)

Öncelikle, Tanzimatın ilanına kadar olan süreçte Osmanlı geleneksel yapısında gayrimüslimlerin rolüne değinilmesi gerekmektedir. Bu döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayrimüslimlere kıyafetler, içkiler vb. birçok konuda kısıtlamalar geldiği gibi yerleşim bölgeleri için de sınırlamalar getirilmektedir. Örneğin: İstanbul tarihi yarımadada musevilerin toprakları müslümanlara satılarak onların dindaşlarının yoğun olarak yaşadığı yere gitmeleri sağlanmış, bunun yanında, müslümanların gayrimüslimlere ev ve arsa satmaları da yasaklanmıştır (Ahmet Refik,1998, s.103). Gayrimüslim mahallelerin gelişimini engelleyen politikalarla, bu bölgelerde yoğun nüfus toplanmış ve arsa değerleri artmıştır. Müslüman mahalleler ise organik bir düzende gelişimlerine devam etmişler ve yeni yerleşim merkezleri oluşturmuşlardır. Bu da müslüman çevrelerin genişlemesi yanında gayrimüslim çevrelerin belirli sınırlar içerisinde kalmasına neden olmuştur. Tanzimatın ilan edilmesinden sonra ise, azınlıklara getirilen sınırlamalar kaldırılmış, fakat, yine de bu dönemden sonra kent bu ikilem içinde gelişmiştir.

Osmanlı imparatorluğu dahilinde yaşayan müslümanlar imparatorluğun askeri ve idari işleri ile ilgilenmiş, azınlık kesim ise ekonomik alanda kendini göstermiştir. 15. ve 16. yylardan başlayarak Museviler bankacılık faaliyetlerinde, Ermeniler kumaş ticaretinde ve Rumlar perakende ticaretle uğraşmaktadırlar. Ondokuzuncu yüzyıla kadar ticarette gelen sınırlamalardan dolayı bireysel yatırımlar yapılamamaktadır ve esnaf ve zanaatkarların belli loncalara bağlanması gerekmektedir. Bu yüzyılda ise sanayileşme adımları ile yoğunlaşan ticari faaliyetler ve ticaret alanında tanınan serbestliklerle gayrimüslimler Batı ile yoğun ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. Ekonomik gücün gayrimüslimler elinde olması mimarlık alanını da gayrimüslimler lehine etkilemektedir.

(*) Gelenler arasında her sınıf ve meslekten insan olduğu gibi, Hristiyan Rum ve Ermenileri Katolikleştirmek amacında misyonerler de bulunmaktadır. Bu grupların yürüttükleri faaliyetler toplumda huzursuzluğa neden olmuştur ve döneme ait pekçok kilise belgesinde konu ile ilgili yazılar ve şikayetler bulunmaktadır. (Arslan, 1992, s.19)

Tanzimat dönemi öncesinde en küçük yönetim birimi mahallelerdir. Kentlerin başında bulunan kadılar yargı, güvenlik, denetim ve belediye hizmetlerinden sorumludur, mahallelerin başında kadıların temsilcisi dini cemaat liderleri ve mahalle meclisleri düzeni sağlamaktadır, İstanbul halkı mahalle ve cemaatin denetim mekanizmaları dahilinde bulunurken, ekonomik olarak da önce loncalar sonra da devlet denetimindedirler (Kılınçaslan,1981, s.132). Tanzimattan sonra ise ferdi sisteme dayanan yönetim yerine, merkeze bağlı hiyerarşik bir düzen oluşturulmuştur.

18. yy sonlarına kadar Ermenilerin ve Rumların İstanbul'da toplumsal eğitim kurumları bulunmamaktadır. Fakat her iki toplumun da, çeşitli zamanlarda açtıkları eğitim amaçlı dersliklerle eğitime verdiği önem bilinmektedir. 1789'dan sonra eğitim kurumları açma izni verilmesiyle iki toplum da birer dershaneye sahip olmuştur, özellikle Ermenilerinki Ruhban Okuludur ve her iki kurumun da az sayıda öğrencisi vardır (Hopelyan, 1930, s.5). 19. yy başlarına kadar yönetimden özel izinler alınarak yaptırılan azınlık okulları tanzimat sonrasında tanınan serbestlikle hemen her semtteki kiliseler yanında açılmıştır. Araştırma dahilinde eğitim kurumlarına değinilecektir.

2.2.2. Kentsel Planlamada ve Mimaride Gözlenen Değişimler

2.2.2.1. Kentsel Planlamada Gözlenen Değişimler

Batılılaşma çabasıyla Batı'yı örnek alarak uygulanmak istenen yeni düzenleme ilkeleri gerçekte Osmanlı İmparatorluğu için zorunlu olarak alınması gereken kararlardır. Yeni kararlar, Osmanlı kentlerini tehdit eden yangınların önlenmesi, ulaşımın kolaylaşması gibi pekçok konuda daha fonksiyonel ve sağlıklı çözümler sunmaktadır. Fakat alınan nizamnameler tam anlamıyla uygulanamamkta ve zamanla değişikliklere uğramakta yada bazı imtiyazlı durumlar oluşturulmaktadır. Bunun nedeni ise toplum gelenekleri yanında önceden varolan yerleşim dokusudur. Çünkü tamamiyle farklı çözümler getiren yeni ilkeler İslam kentinin içe kapanıklılığı ve organik dokusuyla çoğu zaman çelişmektedir. İstanbul'da düzenleme ilkelerinin uygulama alanı bulmasının en büyük nedeni yangınlardır. Bu sayede yeni ilkeler daha geniş alanlarda uygulanabilmiş, geometrik ve organik düzenlerin sentezi özgün çözümler yaratmıştır. Bu duruma en iyi örnek İstanbul şehridir: Bizans kenti, Osmanlı kenti ve 19. yy'da Batı'dan alınan ilkeler doğrultusunda oluşan 3 farklı düzenin üstüste uygulanması ile İstanbul'a özgü çözümler oluşmuştur.

Osmanlı Kentleri yerleşme ve ticaret bölgeleri olarak ayrılmaktadır. Ticaret alanlarında her dinden halk vardır, yerleşme alanları ise dini merkezler etrafında organik olarak gelişmişlerdir ve Müslüman-gayrimüslim halkın ayrılmasına özen gösterilmiştir. İstanbul mahallelerinin oluşumunda da, ekonomik şartlardan daha çok etnik dini grupların belirli yerlerde kümeleşmeleri belirleyicidir. Musevilerin Balat'ta, Ermenilerin Kumkapı'da, Rumların Fener'de oluşturdukları kümeleşmeler bu çevrelerin kimliğini etkileyen en önemli olgulardır.

Kent dokusunu oluşturan en önemli etken kültürden bağımsız olarak İstanbul hareketli topografyasıdır. Ahşap konutlar, küçük dükkanlar, küçük sosyal kurumlar sokaklar ve "cul-de-sac" olarak adlandırılan çıkmaz sokaklar organik olarak gelişen mahalle yapılanmasını oluşturmaktadır. Düzensiz çıkmaz sokaklar korunaklı ve yarı özel mekanlar yarattıklarından dolayı, özellikle de mahremiyet kavramının çok önemli olduğu İslam toplumlarında sıkça kullanılmışlardır. Mahallelere hizmet eden dini yapılar, sosyal kurumlar ve küçük dükkanlar mahallenin içe dönük yaşamını yansıtmaktadır.

İstanbul'un mimari anlayışını çözebilmek için onu sadece Osmanlı kenti olarak değil, Bizans kenti olarak da değerlendirmemiz gerekmektedir. Bizans ve Osmanlı dönemi İstanbul'unda etnik yapının çeşitliliği, mahalle tarzı küçük yönetim birimleri, ticari alanda loncalara bağımlılık, önemli yapılar etrafında kümeleşmeler en belirgin ortak özelliklerdir (Vryonis,1991, s.20). Bu iki kültürün kentinde farklılaşan en önemli nokta Bizans döneminde yapımına çok önem verilen büyük meydanlar ve forumlardır. Bu, sosyal faaliyetlerin toplum için önemini göstermektedir. Geniş kapsamlı sosyal faaliyetlerin pek olmadığı Osmanlı kentinde meydan yapılmamaktadır, külliyeler sayesinde geniş açık alanlar oluşturulmuştur, fakat, burada da mahremiyetten ve dolayı faaliyetler sınırlıdır. Bu karşılaştırma ışığında, Osmanlı yerleşimlerinin bazı noktalar dışında Bizans kenti özelliklerinden çok farklılık göstermediği ve Osmanlı'nın bir anlamda Bizans mirasını devam ettirdiği görülmektedir.

Etnik ve dini grupların belirli yerlerde kümeleşmeleri ve Osmanlı yönetiminin bu konuda teşviki sonucu, bu çevrelerde doğal nüfus artışından dolayı yeni binaların sayıca artmış, varolan binaların büyütülmesi, konut alanlarının artmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler Osmanlı yönetimince istenmediğinden, arsa fiyatları artmış, varolan binalar dış alanlardan yer alarak büyümüşlerdir. Bu dönemde doku bütünündeki yeşil alanlar azalmış, yoğunluğuna bağlı olarak yapı adaları da küçülmüştür (Denel, 1982, s.43).

18. ve 19. yüzyıllarda kentleşme politikaları doğrultusunda pekçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Kauffer ve Moltke'nin kent haritaları, Storari'nin yangın yeri planları vb çalışmaları vardır. Batılılaşma faaliyetleri içerisinde 1855'de kurulan İstanbul Belediyesi, parklar açılması, sokakların genişletilmesi ve yapıların kagir inşa edilmesini sağlamak gibi imar hareketlerine girişmiştir (Denel,1982, s.36). .Nizamnameler ile yol genişlikleri ve uyulması gereken ilkeler belirlenmiştir (Ek 1a).

2.2.2.2. Mimaride Gözlenen Değişimler

Osmanlı kentinde konut yapılarının çoğunluğu oluşturmasına rağmen kentin silüetini dini yapılar oluşturmaktadır (Cezar,1971). Bu dönemden sonra ise mimaride farklı yapı biçimlerinin kullanılması sonucu gösterişli sivil yapılar da kent silüetinde belirleyici rol almaya başlamıştır. Saraylar, büyük konaklar v.b. üst gelir düzeyi ve saray için yapılan büyük ve yeni yapı türleri dışında kentin genelini oluşturan orta hallilerin konutları dar parseller üzerinde inşa edilen çok katlı yapılardır.

Tanzimat dönemine kadar müslüman–gayrimüslim ayrıcalığı özellikle de yapı alanında belirgindir. Gayrimüslimlere her konuda olduğu gibi yapı alanında da pekçok yasaklar getirilmiştir. Müslüman evlerinin gayrimüslim evleri gibi siyah ve lacivert boyanmaması, etnik köken ayırımına göre de bina yükseklikleri sınırlandırılması ile ilgili yasaklar mevcuttur. Tanzimatın ilanı ile azınlıklara tanınan haklar inşaat alanında da nizamnamelere girmiştir. Kat yüksekliği ve binaların rengi sınırlamasında görülen müslüman-gayrimüslim ayırımı kalkmış, boyutlarda malzeme farklılıkları belirleyici olmuştur. Fakat, azınlıkların binaların onarımı için özel izin alma ve onarımların denetimden geçme zorunluluğu bölgelerin yenilenme aşamasını zorlaştırmıştır.

Batılılaşma etkisiyle Lale devrinde başlayan mimari üslup farklılıkları öncelikle konut dışı mimaride, kendini göstermiştir, konut mimarisinde ise Batılı etkiler 18. yy sonlarına doğru görülmektedir. Batılı üsluplar süsleme ögeleri ile Osmanlı mimarisine girmiş, zamanla da tasarıma katılan birer unsur haline gelmiştir. Özellikle 19. yy'ın ikinci yarısında, yeni malzeme ve tekniklerin mimariye girmiş, yerel mimari ögelerle klasik, ampir ve barok gibi çeşitli mimari üslupların karışımı ile yeni eklektisist bir üslup gelişmiştir. Batılı şekillerin benimsenmesi toplumun üst gelir tabakasından, orta gelirlilere doğru yaygınlaşmış, buna paralel olarak, yeni mimari şekiller öncelikle saray mimarisinde ve kütlece büyük yapılarda kendini göstermiş, daha sonra orta halli konutlarda uygulanmıştır.

1839'da gayrimüslim ve müslüman ayırımının kalkması ile yabancı mimarlar yanında Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı gayrimüslim mimarlar da ön plandadırlar. Fakat, mimarın müslüman ya da gayrimüslim olmasının yapıları nasıl etkileyeceği tartışılmalıdır. Eserlerin mimarların kişiliğini belirtmesi yanında gayrimüslim mimarların aldığı sanat eğitiminin ifadelerini taşıdığı, Bu bağlamda, mimarlık eğitiminin yapının yapının tasarımında çok etkili olduğu görülmektedir. Fakat, bu dönemde mimarlık eğitimindeki Batı etkisi dikkate alınırsa, ortaya çok özgün eserler çıkmamış, eserlerin niteliğinde mimarların bireysel zevklerinden çok dönemin beğenileri ön planda olmuştur. Hristiyan Mimarlar grubuna dahil Balyan Ailesi, Simon Kalfa, Yorgi Kalfa, Kirkor Kalfa, gibi pekçok mimar, Avrupa'da aldıkları sanat eğitimi sonrasında, Osmanlı motifleri, neogotik, barok, neorönesans ve ampir üslupları birarada kullanmışlar, eklektisist anlayışla eserler vermişlerdir. 18. ve 19. yüzyılda yurtdışından gelen mimarlar arasında III. Selim döneminde Melling, Abdülmecit döneminde William James Smith ve Fossati kardeşler önemli yapıların inşasını gerçekleştirmişlerdir (Çelik , 1996, s.102).

19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı mimarisindeki gelişmeler bazı çevreler tarafından bir çöküş olarak algılanmakta ve döneme ait kayıtlarda Osmanlı mimarisinin gayrimüslimlerin eline geçtiğinden beri bir kriz içinde olduğu, Osmanlı mimarisindeki çöküşe Müslüman mimarların yerlerini alan gayrimüslim kalfaların neden olduğu belirtilmektedir. Bu raporda alafranga konut mimarisi de eleştirilmekte, bu yapıların iklime ve ihtiyaca uygun olmadığı belirtilmektedir (Çelik,1996, s.121). Bu dönemde mimarların taklit ve alıntı sonucunda özgün eserler vermedikleri bilinmektedir. Özellikle gayrimüslim mimarların sorumlu tutulmasının nedeni, uygulanan yasakların kalkmasından sonra ön planda olmaları ve özellikle sosyokültürel değişikliklerin gerçekleştiği bu dönemde onların Batılılar ile olan yakın ilişkileri olabilir. Fakat, belirli yapılardaki başarılarından dolayı Osmanlı yönetimince tercih edilen mimarların, aslında saray ve çevresine hizmet ettikleri için çok farklı tasarımlar yaratmaları yerine kabul gören gösterişli örneklere göre hareket etme zorunluluğu da dikkate alınmalıdır.

3. BİR KIYI YERLEŞİMİ VE AZINLIK YOĞUN BİR BÖLGE OLARAK KUMKAPI

3.1. Konum

İstanbul tarihi yarımadasının güneyinde yer alan Kumkapı, doğuda Kadırga, batıda Nişanca mahalleleri ile sınırlandırılmıştır. İstanbul'un topografyasından dolayı; kuzeyinde, tepe yamacı üzerindeki Gedikpaşa semtinden Çifte Gelinler caddesi ile ayrılmakta, güneyde ise demiryolu, sahilyolu ve Marmara denizi ile sınırlanmaktadır (Akın, 1995, s.120), (Şekil 3.1).

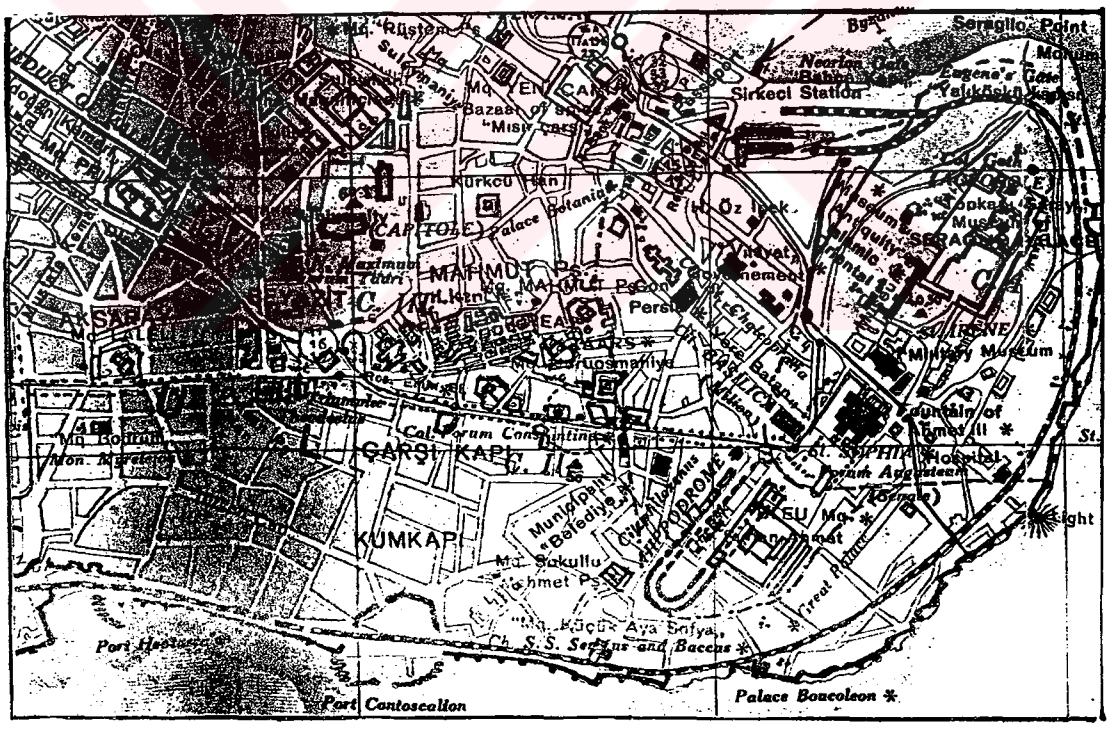

Şekil 3.1. İstanbul Planı (Ülgen, 1940)

Tarihi yarımadayı çevreleyen deniz surları kenarında konumlanan Kumkapı, saraya olan yakınlığı, liman faaliyetlerine elverişliliği ve bu nedenle çarşılara yakınlığı sebebi ile Bizans ve Osmanlı'da tercih edilen bir yerleşim bölgesidir. Topografyası

sayesinde de deniz ve yamaç gibi doğal sınırlarla çevrili olması bölgede mahalle yaşantısı oluşmasına elverişli koşullar yaratmıştır.

3.2. Kumkapı Tarihi

Günümüzde "Kumkapı" olarak bildiğimiz bölgenin Bizans devrindeki eski adı "Kondoskali" dir ve Bizans devrinde İmparator Iulianus (361-363), önemli bir liman olan Kontoskalion limanı burada bulunmaktadır (Kömürcüyan, 1988, s.88). Çeşitli tarihlerde yangınlar ve onarımlar geçiren limanın kullanım değişikliği de belirlenememektedir (Wiener, 1998, s.8). O zamanlarda Sofya Limanı olarak da bilinen bu liman esas önemini 1261'de, güvenli ve stratejik olarak önemli bir konumda bulunması dolayısıyla, imparator Mikhael Paleologos tarafında imparatorluk donanmasının en önemli durağı olarak seçilmesiyle edinir. Bu limanda, yabancı gemilerin bakımları yapılır, gerektiğinde gemiler saklanabilmektedir. Liman daha kullanışlı olması için derinleştirilir ve daha güvenli olması için de, taş bloklarla çevrelenip, demir giriş kapıları konulur (Van Millingen, 1899). (Şekil 3.2, Şekil 3.3)

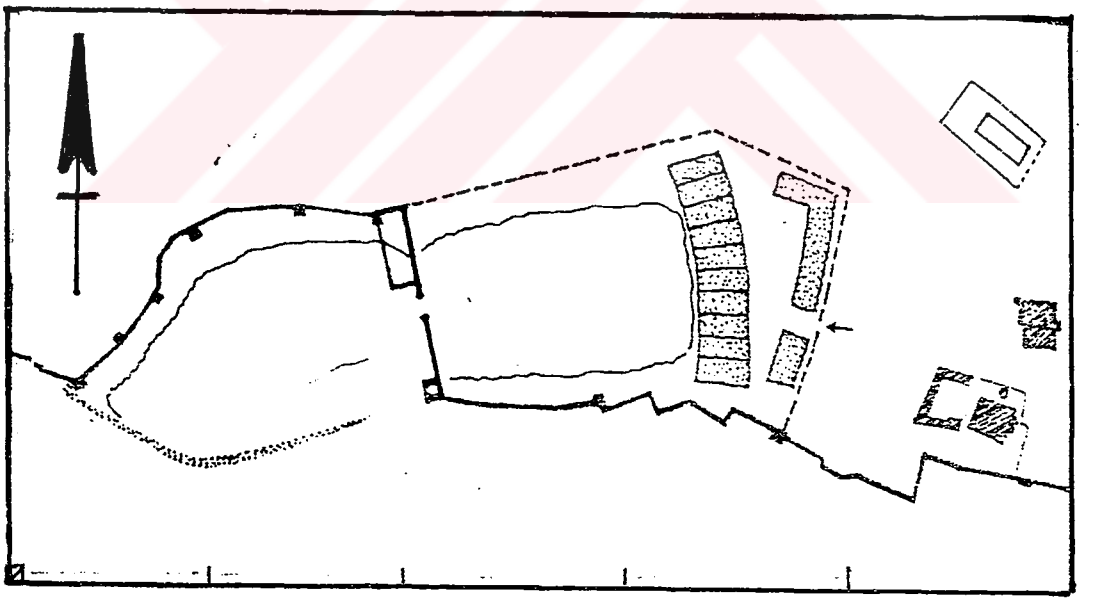

Şekil 3.2. Kondoskalion Limanı (Wiener, 1998, s.42)

Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra bölgenin adı Kumkapı olarak değiştirilmiştir, sebebi ise şahre kum getiren sur kapısının burada bulunmasıdır. Fakat, Kondoskali adı fetihten bir süre sonrasına kadar Rumlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. (İnciciyan, 1976, s.9). Zamanla terkedilen liman, pis kokular yayarak çevreye verdiği

rahatsızlık sebebiyle, Sokullu Mehmet Paşa tarafından doldurulmuş ve bu zamandan sonra da burada küçük balıkçı iskeleleri yer almıştır (Wiener, 1998, s.8). Dönem haritalarında doldurulan liman sınırları görülmekte, fakat, limanı çevreleyen surların bir kısmının bugün olmaması nedeniyle surların tam olarak nereden geçtiği bilinmemektedir. Günümüzde mevcut bazı kalıntılardan ve bazı bilgilerden yola çıkarak surların olası konumları ve aslında çevre dokusunun oluşumundaki etkisi yaklaşık olarak belirlenebilir. (Şekil 3.4).

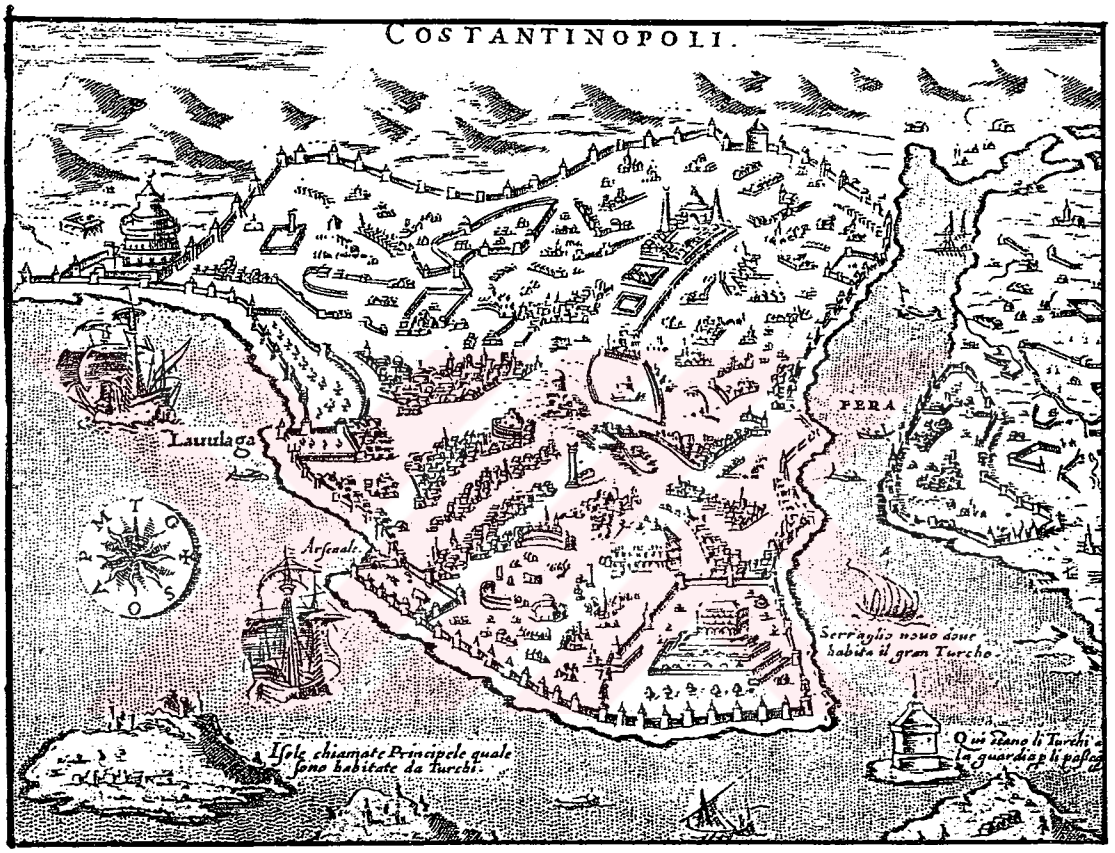

Şekil 3.3. Constantinopoli 15. yy (Wiener, 1998, s.1).

Savunma amaçlı yapılan ve korunaklı alanlar yaratarak şehirlerin gelişimine olanak veren surlar, İstanbul kentinin oluşumu ve biçimlenmesindeki en önemli unsurlardır. Bizans ve Osmanlı kültürlerinin mirası surlar, hem gerçek anlamda doğuludur hem de Batı terminolojisindeki Pitoresk'in (Resimsel) tam karşılığıdır (Arslan, 1992). Sarayın ve önemli yapıların merkezde yer aldığı ve çevresinde mahallelerin oluştuğu suriçinde, Kumkapı'nın sur duvarına dayanan gelişimi bölge karakterini etkilemektedir. Bölgeye, deniz kenarında yükselen ve arkadaki mahallelerin görünümüne olanak vermeyen sur duvarından geçerek ulaşılması, yarı-özel mekan kurgusunu kuvvetlendirmektedir.

Tarihi yarımadayı çevreleyen ve Kumkapı semtinin de yanından geçen deniz surları ilk defa 439 senesinde inşa ettirilmiş ve 9. Yüzyılda da onarım geçirerek kısmen yükseltilmiştir. 13. asırda imparator Mikhael Paleologos, sahil surlarını yükseltmiş ve ikinci bir sahil suru yaptırmıştır. Bu dönemde liman tarafındaki sur denizden 50 ayak içeridedir ve bu ara bölgede özel şahıslara ait binalar vardır. Marmara kıyısındaki surun büyük bir kısmı tam deniz kenarında olduğundan, şiddetli lodos fırtınalarına karşı korunması için denizin bazı yerlerine iri kayalar konmuştur (İnciciyan, 1976, s.5).

Osmanlı'da 17. yüzyıllarda saray ve yüksek kesim Marmara kıyılarını sayfiye yeri olarak kullandığı ve konaklar yaptırdığı bilinmektedir. İnciciyan'a göre; Kanuni'nin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın torunları olan İbranim Han oğullarının konağı burada bulunmaktadır (İnciciyan, 1976, s.6). Şehzadelerin ikametine tahsis edilen sarayın da burada bulunduğu, bu sarayın Sultan III Selim tarafından yıktırılıp, arazisi Rum ve Ermenilere satılarak, bu alanda birçok dükkan inşa edildiği belirtilmektedir (Hovhannesyan, 1997, s.9).

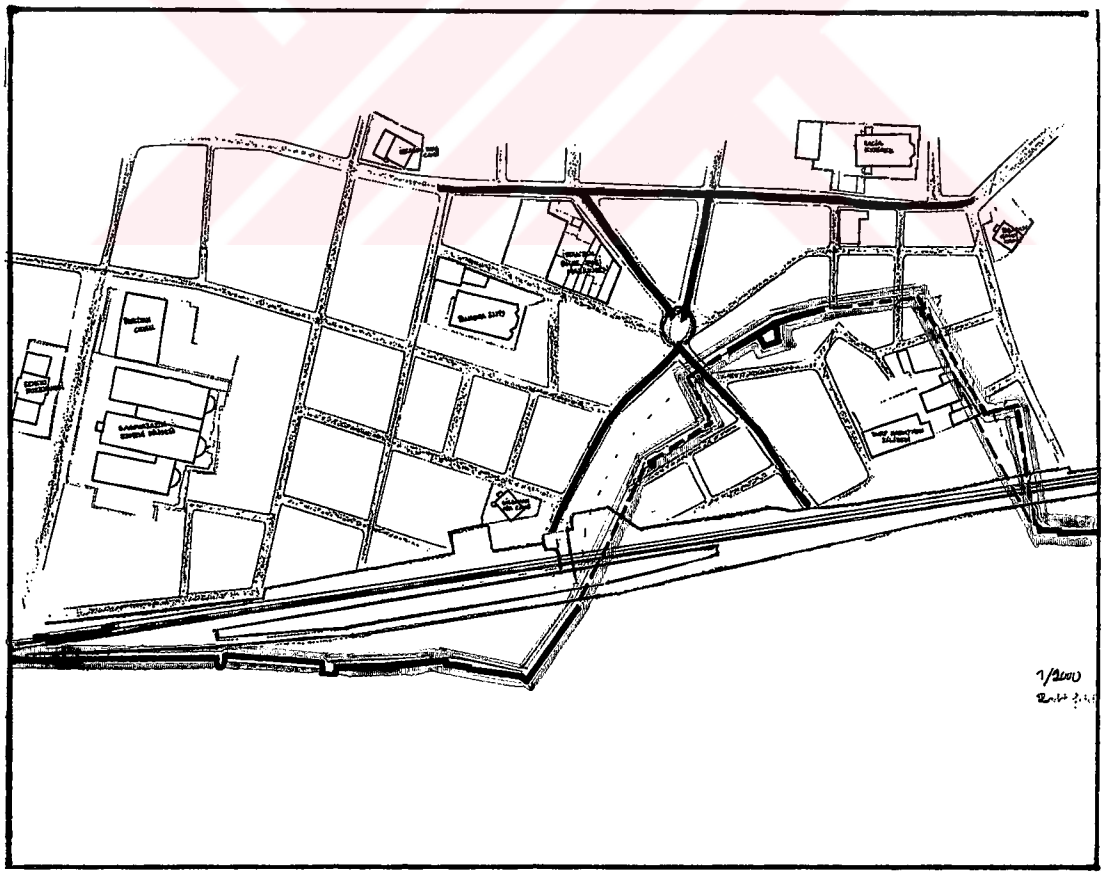

Şekil 3.4. Yeni yerleşim düzeni ve surlar

3.3. 19. Yüzyılda Kumkapı'da Ekonomik ve Sosyokültürel Yaşam

Bizans İmparatorluğu döneminde Rumların üstünlüğü, Fetihten sonra ise Ermenilerin bölgeye getirilmesi sonucu, farklı kültür değerlerine sahip iki grubun aynı fiziksel ve sosyal ortamda yaşamaları ve aralarındaki etkileşim bölge karakterinin niteliğini etkilemiştir. Her iki toplumun da ticari alandaki etkin rolü, eğitime verdikleri önem ve sosyal faaliyetlere katılımları bilinmekte, özellikle de Tanzimat sonrasında tanınan serbestliklerle, semt yaşamında hareketlilik görülmektedir.

Kentleştirme politikalarına bağlı olarak, gayrimüslimlerin belirli mahallelerde sınırlandırılması sonucu bu grubun Kumkapı'daki nüfusunu koruduğu ve zamanla artış olduğu da görülmektedir. Semte ulaşımın kolay olması, ticari faaliyetler için uygun bir aks üzerinde bulunması, topografya ve coğrafi konum bu bölgeye yerleşik Rum ve Ermeni nüfusu dışında diğer bölgelerden gelen nüfusun yoğunluğuna neden olmaktadır. Diğer bölgelerden özellikle gayrimüslim halkın buraya gelme sebebi ise bölgedeki dini yapılar ve eğitim kurumlarıdır.

Kumkapı olarak sınırlandırılan bölgenin yanında, yamaç üzerindeki Gedikpaşa bölgesi de Rum ve Ermeni azınlıkların yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir. Özellikle de Rum halkı için Gedikpaşa ve Kumkapı'yı ayıran cadde, ekonomik açıdan da bir sınır niteliğindedir. Caddenin yukarı bölümünde gelir düzeyi yüksek sınıf, alt bölgede ise işçi ve yoksul kesim yerleşmiştir. Sakkulidis'e göre, zenginlerin bulundukları yamaçtan alt bölge halkına tepeden baktmakta ve bu durum iki bölge halkı arasındaki ayırımı belirginleştirmektedir (Sakkulidis, 2001). Ekonomik sınıflar arasındaki rekabet mimariye de yansımıştır.

Mahalle oluşumlarında öncelikli olarak etnik köken önemlidir, gelir düzeyi 19. yüzyıla kadar belirleyici değildir. Fakat, bu dönemde ekonomik durumu iyi olanların yabancıların yoğun olarak yerleştikleri ve faaliyetlerini gerçekleştirdikleri Galata ve Pera bölgesine yerleşmeleri sonucu orta ve düşük gelir düzeyine sahip kesim Kumkapı semtinde yoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum sadece ekonomik değil, sosyal, kültürel ve mimari değişimi de beraberinde getirmekte, üst düzey çevrelerdeki gösterişli değişim yanında daha sınırlı ve mütevazi uygulamalar görülmektedir.

Gayrimüslimlerin ticaret alanında faal olmaları ve Kumkapı'daki yoğunlukları, bölgenin de konumunun uygunluğu, ticari faaliyetlerde de hareketlilik sağlamaktadır. Bölgenin konumundan dolayı balıkçılık halkın devamlı bir uğraşıdır. Bizans dönemindeki limanın varlığı bölgede ticari hayatı canlandırmış, fakat, Osmanlı İmparatorluğu zamanında işlevini yitiren liman, bölgenin ticari hayatında durgunluğa

neden olmuş, ticaret işlevi yerini konutlara bırakmıştır. Küçük çapta ticari faaliyetler, balıkçılık faaliyetleri ve açılmasına 19. yy ortalarında izin verilen meyhaneler sayesinde bölge yine de canlılığını sürdürmüştür.

Kumkapı, Osmanlılar döneminde, deniz ve kara yolları bağlantı noktaları üzerinde konumlanmakta ve 19.yy'da önerilen pekçok projede semtin önemli rolü görülmektedir. Bu düzenlemeler doğrultusunda demiryolu hattının inşası ve bölgeye deniz ulaşımına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde deniz ulaşımında da gelişmeler olmuş, deniz ulaşımı 19.yy'ın ikinci yarısından sonra başlıca kamu hizmeti haline gelmiştir (Çelik, 1996, s.70). Bu sayede Kumkapı'ya daha çok insan gelmeye başlamış ve ticari faaliyetler olumlu yönde etkilenmiştir.

19.yy'da azınlıklara okullar açmaları için izinler çıkarılmasıyla, bölgedeki kiliseler yanında okullar açılmıştır. Bunun yanında, azınlıklar eğitime çok önem verdiği ve daha önceki dönemlerde de bölgede eğitim konusunda çalışmaları görülmektedir. Eremya Çelebi Kömürcüyan'a göre; Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin kilisesinde 15. yy sonlarında öğrencilere eğitim verilmektedir ve faaliyetlerini 19. yy'a kadar sürdüren bir matbaa bulunmaktadır. Bunun yanında, 18. yy başlarında Patrik'e verilen bir fermanda Kumkapı'da Ermenilere ait çeşitli faaliyetler için kullanılan bir yapı ve yakınında çocuklar için bir eğitim kurumunun varlığından bahsedilmektedir. 18. yy ortalarında semtte kızlar için de bir okulun varlığından söz edilmektedir, fakat, bu konuda fazla bilgi yoktur. Patrik 1741'de Üsküdar'da bulunan ve içinde elyazmaları ve kitapların yer aldığı "Ana Eğitim Kurumu" nu Kumkapı'ya naklettirmiş ve yanında da bir arşiv kurulmuştur. Ermeni bir hayırsever olan Mıgırdiç Amira Osmanlı yönetiminden izin alarak Kumkapı'da bir okul yaptırmış ve içerisinde basımevi kurulmuştur. Kumkapı'da eğitim hayatı ile ilgili ilginç bir bilgi de Bezciyan Okulu'nun tarihçesini anlatan kitapta bulunmaktadır. Buna göre 1800'lerin başında okullarda sözlük bulunmamaktadır ve Kumkapı kilisesinin yolunun köşesinde bulunan börekçi dükkanının üst katındaki odada zamanın bilginleri bildikleri kelimeleri kağıt parçalarına yazarak harf sırasıyla duvarlara asıyor, bu kelimeleri öğrenmek isteyenler birçok uzak semtten buraya geliyorlar. 1820-25'lere kadar Kumkapı'daki okul dışında hiçbir yerde edebiyat dersi verilmemesi nedeniyle çocuklar diğer semtlerden buraya gelmektedir (Hopelyan, 1930, s.7).

19. yüzyılda ve daha önceki yüzyıllarda bölgede gerçekleşen bir diğer faaliyet de yabancı misyonerlerin katolikliği yaymak için Osmanlı topraklarına, daha çok gayrimüslim yoğun çevrelere gelmeleridir. Bölgeye 1641'de gelen bir misyonerin, Patriğin güvenini kazanarak Patrikhanede de ders vermeye başladığı, fakat, bunun kısa sürdüğü bilinmektedir (Stathis, 1999, s.67). Bu grubun faaliyetlerini engellemek

isteyen kiliseler, durumdan onlar kadar rahatsız olan yönetime şikayetlerde bulunmuşlardır

19. yy'da bölgenin sosyal yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat, mevcut mimariden yola çıkarak; konutlarının herbirinin farklı ailelere ait olması "aile kurumu"na bağlılığı ve çok katlı evler ailelerin kalabalık olduğunu göstermektedir. Bekar odalarının bölgede olmaması ailenin, daha da çok kadının mahremiyetine verilen önemi göstermektedir. Dini yapıların boyutları ise halkın geleneklerine ve ibadetlerine olan bağlılığını göstermektedir. Bölge dokusunun yoğunluğu ve halkın etnik kimliği komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.

Kültürel aktiviteler ile ilgili bilgiler 19. yy son çeyreğine tarihlenmektedir, bu dönemde bölgede mevcut Rum derneklerine ait pekçok mühür bulunmaktadır (Millas, 1996, s.289). Bir diğer girişim olarak, 1820'de Harutyun Amira Bezciyan tarafından Kumkapı'da bir dikimevi kurulmuştur ve burada kilise için kıyafetler dikilmektedir (Hopelyan, 1930, s.8). Bu uğraş alanı yeni gibi algılansa da bu dönemde ve daha öncesinde kumaş ticaretini büyük ölçüde Ermeniler gerçekleştirmektedir.

Kumkapı ve çevresinde yerleşen azınlık halk Ermenice, Rumca ve Osmanlıca konuşmaktadır. Osmanlıca ortak dil olduğu gibi, Ermeniler Rumca, Rumlar da Ermenice konuşabilmektedirler. Bunun en önemli kanıtları ise okul yönetimince uygulanan kuralların yazıldığı kayıtlardır. 19. yy'da, bölgedeki Rum okullarının kayıtlarında okullarda Osmanlıca ve Ermenice konuşulması yasaklanmıştır (Sakkulidis, 2001). Buradan da Rum ve Ermeni halkı arasındaki etkileşimin boyutlarının ciddiyeti anlaşılmakta ve zaman zaman bu durum iki toplumda da rahatsızlık yaratabilmektedir.

4. KUMKAPI'DA MİMARİ ÇEVRE VE 19. YÜZYILDA BATILILAŞMA ETKİSİNDE GÖZLENEN DEĞİŞİMLER

4.1. Kentsel Tasarımda Gözlenen Değişimler

Kumkapı'da 19. yy'a kadar varolan dokunun gelişim süreci incelendiğinde, Bizans dönemine tarihlenen olguların Osmanlı döneminde farklı biçimlerde kullanımı görülmektedir. Bu bağlamda, semt dokusu Bizans döneminde limana ve onun açıldığı meydana odaklaşarak gelişmiştir. Dolayısı ile meydanın odak olduğu ışınsal bir düzen mevcuttur. 15. yüzyıl dönemi haritalarında da mevcut limanın bölgenin dokusuna etkisi görülmektedir (Şekil 4.1). Fakat, 16. yüzyılda limanın doldurulması ve yerleşime açılmasıyla meydan da içeri çekilerek yolların kesişme noktası niteliğindedir. Dolayısı ile, Osmanlı kent düzeninin bir parçası olmamasına rağmen, semtteki meydan işlev değiştirerek varlığını sürdürmektedir. 19. yy'a gelindiğinde ise mevcut doku üzerine farklı, geometrik bir düzen uygulanmıştır.

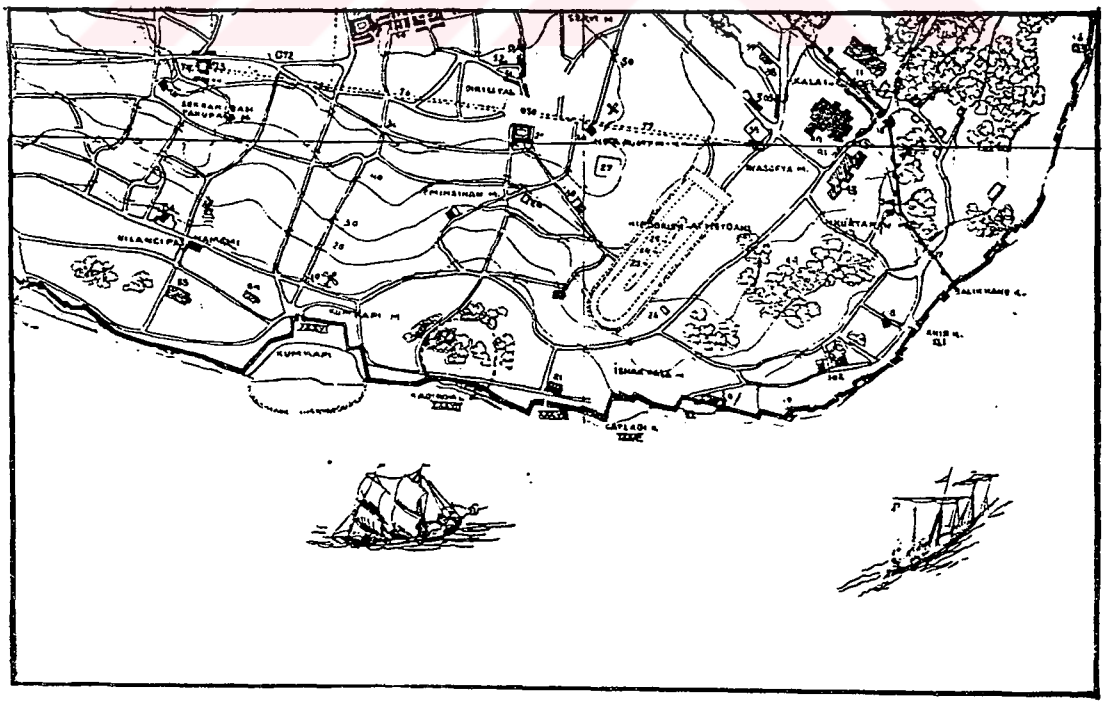

Şekil 4.1 Fatih Devrinde İstanbul (Ülgen, 1939)

Kumkapı'da 19. yy'da kentsel tasarımın değişiminde en önemli etkenler yangınlar ve yeni düzenleme ilkeleridir. Yüzyıl içerisinde çok sık görülen yangınlar sonrasında yanan alanların konumuna, niteliğine, büyüklüğüne bağlı olarak, yeni düzenleme ilkeleri doğrultusunda uygulamalar yapılmaktadır. İstanbul genelinde mevcut dokunun organik ve düzensiz bir yapı göstermesine rağmen, düzenlemeler bundan farklı olarak dik açılı sistem ve geniş yollar, meydanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kumkapı, suriçi bölgesindeki yoğun ve ahşap yapılaşma olan yerlerden biri olması nedeni ile yangınlardan her dönem çok etkilenmiştir. Özellikle de bu yüzyıldaki yangınların etkilerine bakılacak olursa; 1818'de Kadırga Limanında başlayan yangın Kumkapı'ya doğru ilerlemiş ve önüne gelen binaları yakmıştır. Bu yangın sırasında Kumkapı'daki zengin Ermeni tüccarlar yangını durdurmak için çok para dökünce, büyük çabalar sonucu yangın kısa sürede söndürümüştür (Cezar, 1963, s.330). 1826'da Hocapaşa'da çıkan yangın Kumkapı ve Yenikapı'ya ilerlemiş, Ermeni kilisesi, patrikhane ile dönem olaylarına ait belgelerin bulunduğu arşiv de yanmıştır (Hopelyan, 1930, s.9). Bu yüzyıl ikinci yarısında, Kumkapı da dahil İstanbul'da çok büyük bir alanı yakan 1865 Hocapaşa yangını, Kumkapı dokusunda belirgin değişikliklere neden olmuştur. Bu yangın ile ilgili olarak, zamanın Ermenice gazetelerinden biri olan *Kilikia* gazetesinde, Osmanlı İmparatorluğundan haberlerden bahsederken yangının çok büyük bir felaket olduğu, verdiği zararlar yazmakta ve yangın sonrası çevrenin tekrar yapılaşması için yardım toplandığından bahsedilmektedir (Kilikia Gazetesi, 1865).

Kentsel düzenlemeler bağlamında Kumkapı iki farklı bağlamda incelenecektir. Birincisi, İstanbul'un geneli için geliştirilen projelerin Kumkapı'ya etkisi, ikincisi, yangın neticesinde değişen Kumkapı'nın yapı adaları ölçeğinde değişen düzenidir.

19. yüzyılda İstanbul'da özellikle de yabancılar tarafından kent düzeninin iyileştirilmesi ve tramvay, metro, demiryolu v.b. yeni ulaşım ağlarının yapımı için pekçok proje geliştirilmiş, fakat, bunların hemen hepsi bir girişim olarak kalmıştır. 1876'da Gavand tarafından İstanbul Hükümeti'ne sunulan bir projede İstanbul'u kuzeyden Güneye dolaşan bir metro öngörülmektedir: Kumkapı'dan başlayacak olan demiryolu yeraltından gidecek, Galata Köprüsü'ne gelince yüzeye çıkıp köprüyü geçecek ve tekrar yeraltından devam edecektir. Ancak, Osmanlı Hükümeti gerçekleşebilirliğine inanmadığı için bu projeyi geri çevirmiştir. Yine bu dönemde, Bu dönemde Moltke tarafından geliştirilen bir projede Marmara sahili boyunca ilerleyen bir yol öngörülmektedir. 1874'de açılan İstanbul-Sofya arasındaki demiryolu 1875'de

Marmara sahili boyunca Sirkeci'ye kadar ilerler ve pekçok durak yapılır (Çelik, 1996, s.85), (Şekil 4.2).

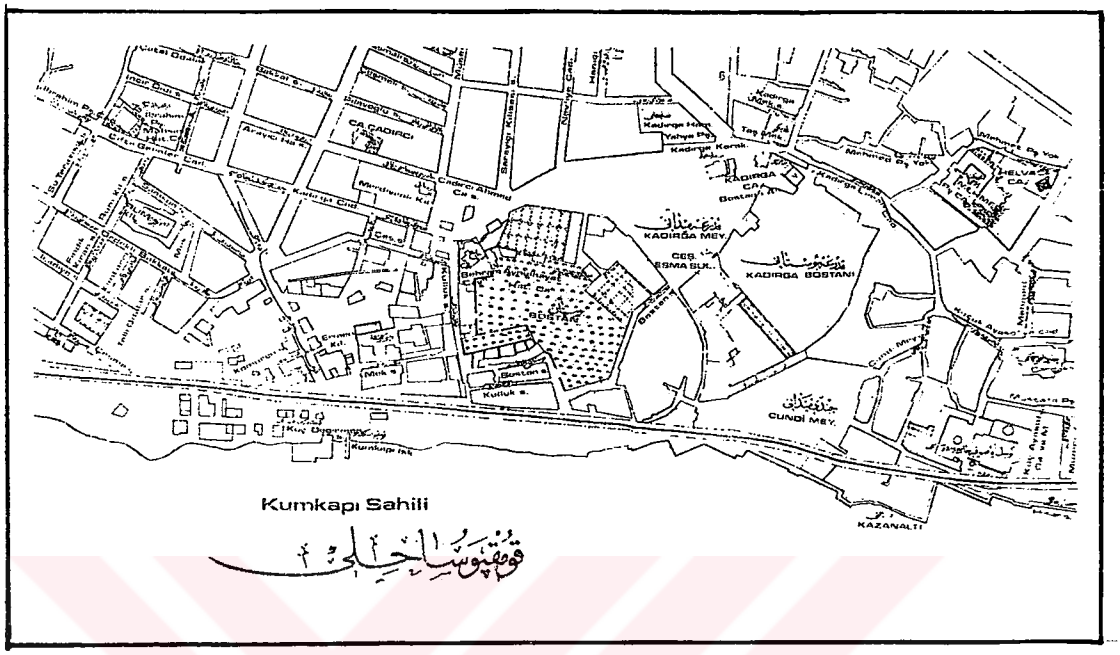

Şekil 4.2. Kumkapı,(Şehremaneti Rehberi, 1875.).

Kumkapı bölgesine ait 18.-19. ve 20. yy haritaları incelendiğinde bölge dokusundaki değişim görülmektedir. Fatih dönemi haritasında, 1776 tarihli Kauffer (Şekil 4.3) haritasında ve 19. yy haritalarının hemen hepsinde meydan oluşumu net olarak belirtilmemiştir. Bu haritalarda yapılar hakkında bilgi yoktur, fakat çıkmaz sokakların çokluğu ve yapı adalarının düzensizliği dikkat çekicidir. 1848 tarihli Mühendishane-i Berr-i Hümayun haritasında (Şekil 4.4) ise çizim kalitesi çok iyi değildir, fakat, meydan oluşumu belirtilmektedir, çıkmaz sokaklar burada da çok az değişikliklerle mevcuttur, organik yapı düzeni burada da beligindir. Bu harita özellikle 1865'de tüm bölgeyi harap eden Hocapaşa yangını öncesi mevcut son harita olduğu için önemlidir. Pervititch haritası ise 20. yy ilk dönemine tarihlenmesine rağmen, 19. yy'ın sonundaki yapı düzenini anlattığı düşünülebilir, çünkü, 1865 ve 1924 arası dönemde kayıtlı başka bir yangın görülmemektedir ve yapılardaki tarihler 19. yy'ın son çeyrek dönemine aittir. Pervititch haritasında demiryolu, yıkılan surlar ve yapılar çok net bir şekilde görülmektedir (Şekil 4.5)

1776, 1848 ve 1924 tarihli haritalar karşılaştırıldığında 1776 ve 1848 tarihli haritalardaki yapı adaları düzeninde çok küçük değişiklikler vardır. Fakat 1924 tarihli

haritaya bakıldığında yapı adalarındaki düzenin bir önceki yüzyıldan farklılığı hemen göze çarpmaktadır. Eski limanın açıldığı nokta olan ve kalabalık bir insan topluluğunu karşılama amacına yönelik oluşan meydan, halen mevcuttur, fakat, yanındaki düzensiz yapı adaları ve çıkmaz sokaklar "kısmen" kalkmış, meydana göre şekillenen organik doku yerini geometrik düzene bırakmıştır. Meydan düzeninin bozulmamış olması, aslında Osmanlı kültüründe yer almayan "meydan" oluşumunun dönem içerisinde istenilen bir uygulama olması ile ya da buradaki dokunun tamamiyle yokolmaması ve sadece onarım geçirmesinin ekonomik avantajları ile ilişkilendirilebilir. Bu haritada, İstanbul genelinde bir bağlantı ağı kurmak amaçlı, dönemdeki pekçok projede önerilen demiryolunun surları yıkarak geçtiği ve bölgenin deniz ile bağlantısını büyük ölçüde koparark dokuya zarar verdiği görülmektedir.

Şekil 4.3. Kumkapı (Kauffer Haritası, 1776).

Sonuçta, mevcut doku ve yeni uygulamaların birarada nasıl uygulanabildiğini, bunların uyumunu ya da çelişkisini anlamak için Kumkapı bölgesi incelenmektedir, fakat, unutulmamalıdır ki uygulamalar sadece Batılılaşma amaçlı amaçsız hareketler değildir, aynı zamanda daha fonksiyonel ve sağlıklı çözümler sunmaktadır.

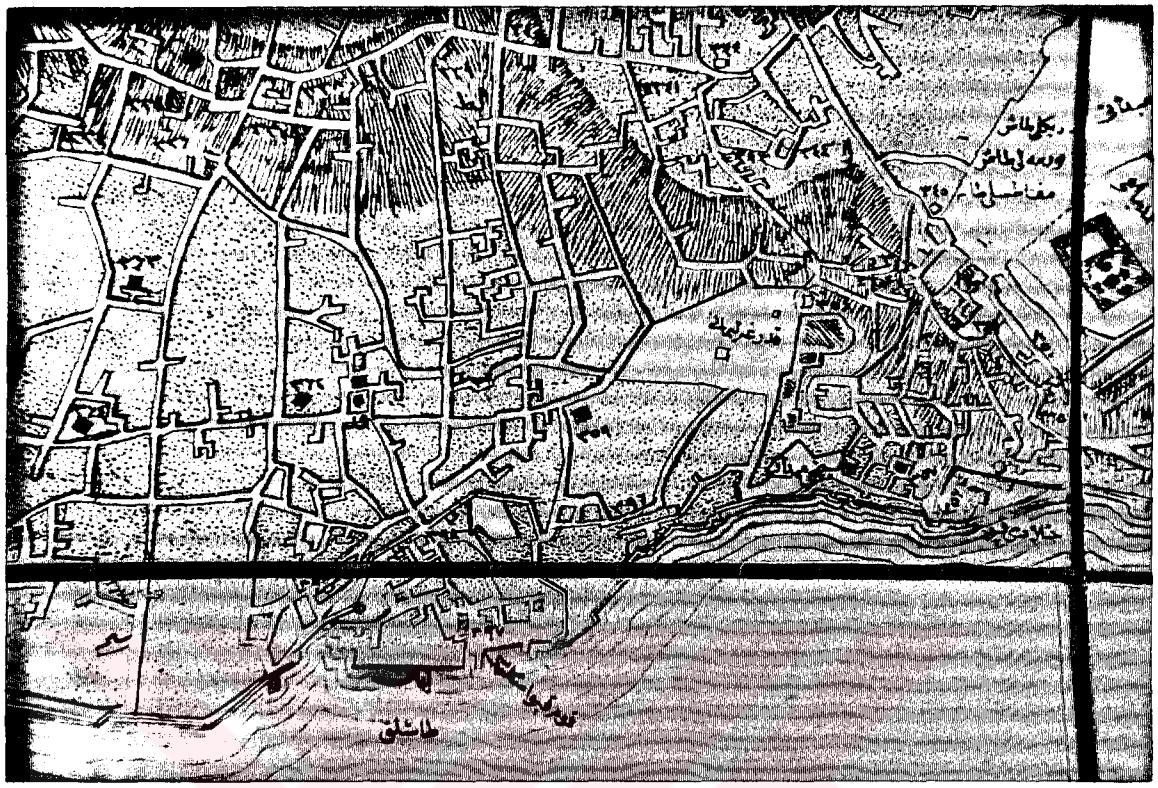

Şekil 4.4. Kumkapı (Mühendishane-i Berr-i Hümayun Haritası, 1848).

Şekil 4.5. Kumkapı (J. Pervititch Haritası, 1924).

4.2 Mimaride Gözlenen Değişimler

4.2.1. Sivil Mimari Örnekleri

4.2.1.1. Okullar

18. Yüzyıl sonlarına kadar Ermenilerin ve Rumların İstanbul'da toplumsal bir eğitim kurumları olmamıştır. 1789'da mevcut yönetim eğitim kurumları açılmasına izin vermesinden sonra (Hopelyan, 1930, s.8). hemen her semtte okullar açılmıştır. Kurumları olmamasına rağmen pekçok eğitim amaçlı faaliyeti gerçekleştirmeleri, azınlıkların eğitime verdiği önemi göstermektedir.

Gayrimüslimlere ait dini yapılar yanında okullar bulunmaktadır. Kumkapı'da Rum ve Ermeni Kiliseleri yanında 4 adet okul yapısı ve 1 adet lokal yapısı mevcuttur. Bu yapılardan sadece Ermeni okulları günümüzde işlevini sürdürmektedir.

4.2.1.1.1. Rum Okulları

Rum kiliseleri yanında bulunan anıtsal, klasik mimari özelliklerini taşıyan okul yapıları günümüzde terkedilmiş ve bakımsızdır. Bölgede, Hagia Kyriake kilisesi yanında kızlara ve Panaghia Elpis kilisesi yanında erkeklere ait olan iki adet okul bulunmaktadır. Erkeklere ait olan okul kapandıktan sonra, kız ve erkek okulları birleştirilmiş ve zamanla, 20. yy ortalarında Rum azınlığın bölgeyi terketmesi ile okulların eğitim faaliyetleri bitmiştir (Sakkulidis,2001).

19. yy'da Hagia Kyriake yanında bulunan okul binası 1924 Pervititch haritasında görülmesine karşın, günümüzde yerinde 20. yy'a tarihlenen, betonarme bir yapı vardır, dolayısı ile tez kapsamına alınmamıştır.

Kilise karşısında ise zaman zaman eğitim amaçlı da kullanılan büyük lokal yapısı konumlanmıştır (Şekil 4.6). Kaynaklarda Lykrinia adı ile geçen ve 1876'ya tarihlenen yapı günümüzde harap vaziyettedir (Şekil 4.7). İki yüksek kattan oluşan kagir yapı, boyutları itibariyle çevre yapılarından farklılaşmaktadır. Yapı üç cephesiyle sokağa bakmaktadır, ana caddeye ve yan sokağa bakan cepheler giriş cepheleri olarak düzenlenmiştir. Yapıda katlar arası yatay silmeyle kat ayırımı belirginleştirilmiştir.

Yapım eğimli bir alanda konumlandığı için, yatayda geçen silme üzerinde, pencereler ve cephe süslemeleri aynı seviyede başlamaktadır. Ana caddeye bakan cephede, ortada dikdörtgen giriş açıklığı yanlarında küçük birer pencere, üst katta

ise dikdörtgen pencere dizisi bulunmaktadır. Yan sokağa bakan diğer giriş cephesinde ise alttaki kapı açıklığı her iki yanında bitişik iki adet dikdörtgen pencere ve cephenin yan bölümlerinde birer pencere vardır, üst katta ise, ortada üçlü bitişik pencere dizisi ve yanlarında birer pencere açıklığı vardır. Köşelerde, zemin katta kesme taş dizisi görünümünde, üst katta ise iyon başlıklı, yivli sütunlar şeklinde kat boyunca devam eden süsleme elemanları giriş açıklığınının iki yanında tekrarlanarak girişi vurgulamaktadır.

Giriş cephelerinde, kapı açıklıkları üzerinde üçgen alınlıklar bulunmaktadır ve girişi sınırlayan süslemeler hizasında cephe duvarı alınlık şeklinde yükseltilerek, bu bölümler vurgulanmıştır. Arka cephede ise her iki katta da beş adet pencere açıklığı sıralanmıştır.Yapı açıklıkları, zemin katta büyük ve sade dikdörtgen formundadır, üst katta ise dikdörtgen açıklıklar alınlıklardaki anıtsal ögelerle belirginleştirilmiştir. Yapının çatı seviyesinde geçen taş silmeyle bitiş vurgulanmıştır.

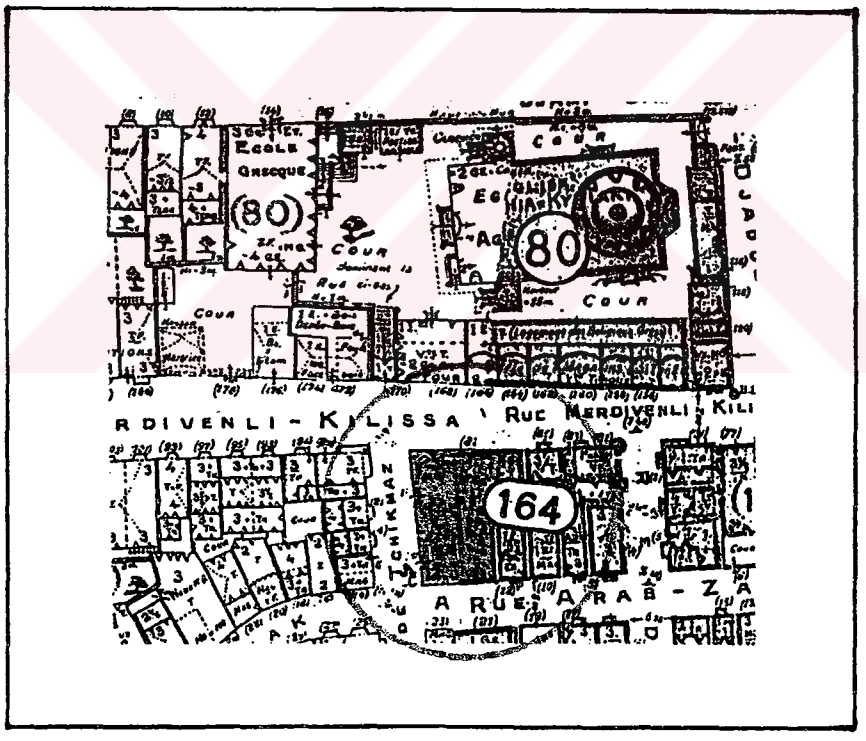

Şekil 4.6. Lykrinia lokali konumu

Lykrinia lokal yapısı neoklasik tarzda bir yapıdır, boyutları, cephe oranları, açıklık formları, sadeliği, cephedeki iyon başlıklı yivli sütunlar, üçgen alınlıklar, v.b. klasik mimariye ait ögelerdir. Dönem içinde yaygın olan üslupların, büyük boyutlu ve sosyal, eğitim yada dini işlevi olan yapılarda kullanılması yaygın olarak görülmektedir.

Şekil 4.7. Lykrinia Lokali

Panaghia Elpis kilisesi yanında ise, kütlece çevre yapılarından büyük, kiliseye ait okul yapısı bulunmaktadır (Şekil 4.8). 19. yy'da ve 20.yy ilk yarısında erkek okulu olan yapı günümüzde kullanılmamaktadır, haraptır (Şekil 4.9).

Yapı 3 katlıdır ve kagirdir. Birinci-ikinci katlarda dışa doğru açılı çıkma yapılarak alt katın yapı alanından dolayı düzensiz geometrisi üst katlarda düzeltilmiştir. Yapının, birbirinden yataydaki taş silmelerle ayrılan üç kat cephesinde düzenli bir şekilde sıralanan büyük dikdörgen pencereler etrafında sade taş söveler bulunmaktadır, zemin katta yivli ve keskin hatlı söveler, birinci katta köşelerde pahlanarak yuvarlatılmıştır, farklı olarak, üst katta pencere açıklıkları üzeri basık kemer formundadır. Giriş kapısının çeşitli tekniklerle belirginleştirilmemesi ve asimetrik bir noktada olması yapıyı benzerlerinden farklılaştırmaktadır. Dikdörtgen pencere açıklıkları yanında, giriş açıklığı üzeri yuvarlak kemer formundadır (Şekil 4.10). Yapıda klasik yapılarda görmeye alışılan anıtsal süsleme alıntıları yoktur, sadece zemin ve birinci katlar arasında kütlenin açılı hareketiyle oluşan çıkma altında

boyutları farklı dekoratif taş elemanlar bulunmaktadır. Yapının çatı seviyesinden geçen yatay taş silme ile bitiş vurgulanmış, altında ise belirli aralıklarla ikili diziler halinde küçük dişler yerleştirilmiştir.

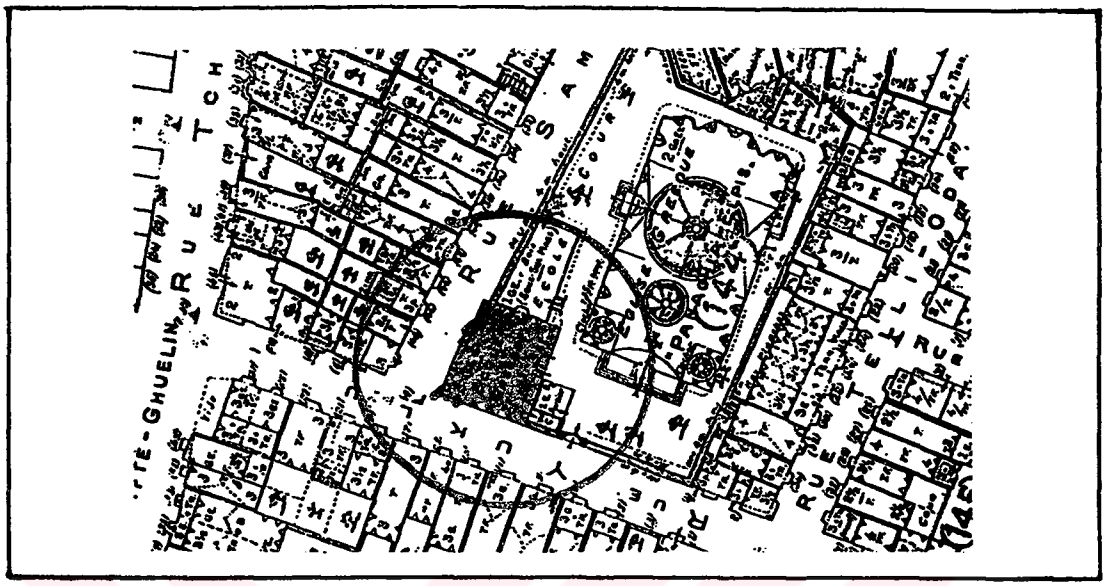

Şekil 4.8. Panaghia Elpis Okulu konumu

Şekil 4.9.Panaghia Elpis Okulu

Şekil 4.10. Panaghia Elpis Okulu kapı detayı

Okul yapısı sadeliği, cephe düzeni, saçak seviyesinde dişler v.b ögelerle neoklasik bir yapı görünümündedir. Fakat, kemerler ve yer yer eğrisellikler kullanılarak hatlar yumuşatılmıştır. Yapı eklektik anlayışla inşa edilmiştir.

4.2.1.1.2. Ermeni Okulları

Bölgede Ermenilere ait iki adet okul yapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri Surp Harutyun kilisesi yanındaki Boğosyan Varvaryan okulu, diğeri de Surp Asdvazazin kilisesi yanındaki Bezciyan Okuludur. İki okul da eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir, fakat, Boğosyan Varvaryan okulu 20. yy'a tarihlenmektedir, dolayısı ile inceleme dahilinde değildir.

Bölgedeki iki okuldan diğeri ise Bezciyan Ermeni Okuludur. Okul Surp Asdvazazin Kilisesi yanında konumlanmıştır (Şekil 4.11). Kilise yapıları ile 1828'de inşa edilmiştir ve 1830'da eğitime başlamıştır (Hopelyan,1930, s.9). İkibuçuk kat yüksekliğinde olan kırma çatılı kagir yapının kütlesi sade dikdörtgen formundadır (Şekil 4.12). Yapının bodrum katı yarım kat olarak yükseltilmiştir ve cephede pencereler açılarak kullanışlı hale getirilmiştir. Bodrum katın cephesi yatayda giden bir korniş ve cephedeki malzeme farklılığı ile diğer katlardan ayrılmaktadır. Bu kat cephesinde üst hat büyük pencereleri hizasında ikili gruplar halinde dikdörtgen pencereler vardır.

Zemin kat pencereleri dikdörtgen, üst katta ise pencereler kemer şeklindedir. Yatayda uzanan yapının alt ve üst kat pencereleri boyunca devam eden sütunlar dikeyliği de vurgulamaktadır. Zemin katta, orta simetri ekseninde bulunan dikdörtgen formundaki giriş açıklığı üzerinde, üst katta, orta eksende bulunan kemerli pencere, yanda sıralanan pencerelerden iki yanındaki dar, yuvarlak kemer formunda derin nişlerle ayrılmaktadır. Bu bölüm çatıda cephe duvarının alınlık şeklinde yükseltilmesi ile belirginleştirilmiştir.

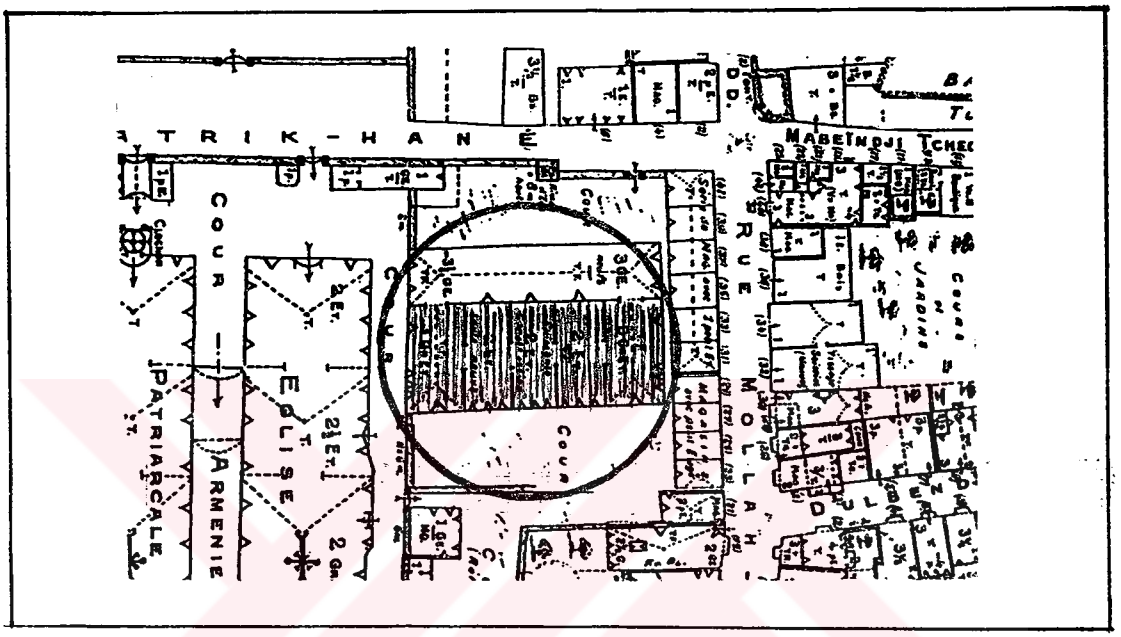

Şekil 4.11 Bezciyan Okulu Konumu

Yapının kemerli pencereleri çevresinde ve kemerler arasında bitkisel motiflerden oluşan bantlar dolaşmaktadır (Şekil 4.13). Bunun yanında, iki kat pencereleri arasındaki duvar parçalarında geometrik formda nişler içerisinde bulunan sütuncuklar ve kemerli süslemeler, üst kat kemerli pencereler arasında yuvarlak motifler, özellikle alınlık üzerinde bazı geometrik ve bitkisel motifler, sütunların bulunduğu küçük nişler, çatı seviyesindeki yatay bitkisel bant sade kütleyi hareketlendirmektedir. Alınlık süslemeler ile vurgulanarak, üzerinde okulun adı yazmaktadır..Yan cephelerde ise cephede dikdörtgen açıklıkar mevcuttur.

Yapı dikdörtgen planlıdır ve kilise yapıları tersine işlevine de uygun olarak yapıya uzun olan cepheden girilmektedir. Yapının uzun kenarı boyunca boyutları farklı odalar sıralanmış, dar cephelerin ortasında ise merdivenler mevcuttur. Arka bölümde ise okulun bahçesi bulunmaktadır. Yapının, karşısında konumlanan patrikhane yapısı ile tasarım açısından benzerliği dikkat çekicidir.

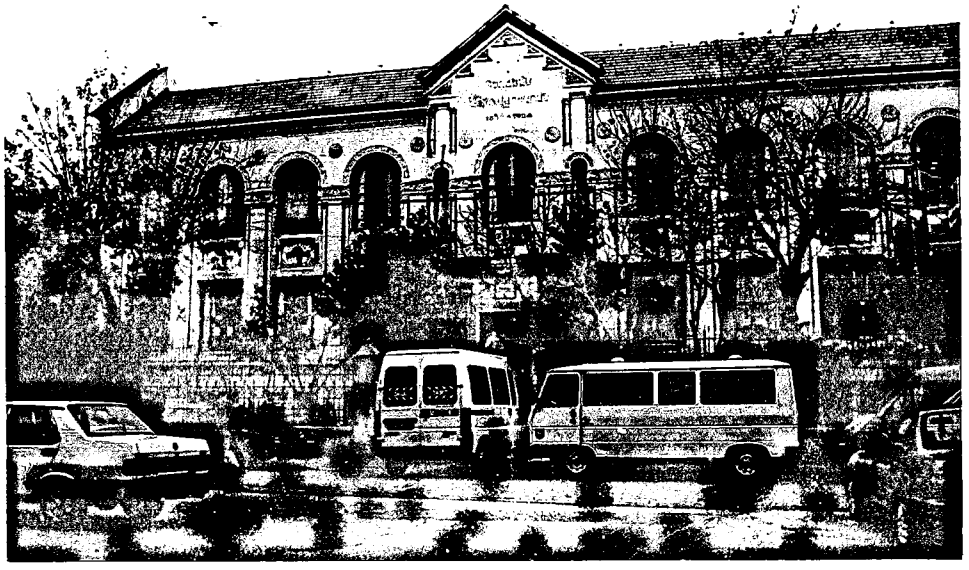

Şekil 4.12 Bezciyan Okulu

Şekil 4.13 Bezciyan Okulu pencere detayı

Yapı büyük ölçüde klasik mimari özelliklerini yansıtmakta, fakat, kemerli pencereler, yeni dönem zevklerini yansıtan süslemelerdeki bitkisel motifler ve kütlece hantal olan yapıyı hareketlendirmek amacıyla kullanılan zıt ögeler, nişler-kabartmalar, yapıda eklektik bir anlayışı sergilemektedir.

Sonuçta, Kumkapı'da, Ermeni okulunun süslemeli, hareketli yapısı yanında Rum okulları daha sade neoklasik tarzda yapılardır. Buradan, aynı amaçla, aynı zamanda ve aynı bölgede inşa edilen yapılar arasındaki farklar ve dönemin farklı üslup anlayışları görülmektedir.

4.2.1.2. Konutlar

İstanbul'un Bizans ve Osmanlı kimlikleri kent dokusunda olduğu kadar mimari oluşumlarında da etkilidir. Dolayısı ile, özellikle Kumkapı'da gayrimüslim halkın bölgede yoğun olarak bulunması Bizans etkisinin uzun süre devam etmesini sağlamıştır. Mevcut konut tipolojisinin oluşum ve gelişim süreci incelenirken bu etkilere değinilecek, sonra, araştırmanın esas amacı olan biçimsel inceleme 19. yy'da mevcut yapılar üzerinde ayrıntılı olarak yapılacaktır.

Kumkapı semti dokusu, ortada meydan ve yanında 19.yy'da Batı etkisindeki kent düzenlemeleri ile oluşan ızgara sistem yapı adaları üzerindeki bitişik nizam konutlardan oluşmaktadır. Öncelikli olarak, tasarım ilkeleri dikkate alındığında konutlar 3 sınıfa ayrılmaktadır. Tek evler, İkiz evler ve sıraevler. Bir sonraki aşamada ise evlerin doku içerisindeki konumları ve kat sayılarına göre farklı gruplamalar yapılmaktadır (Şekil 4.13).

Plan özellikleri

Kumkapı konutunu incelemek için Osmanlı evi özellikleri yanında Bizans evinin özellikleri üzerinde de durmak gerekir. Bizans evi, tek veya birkaç katlı, uzun dikdörgen planlıdır, üst katın çıkma yapması belirgin özelliklerdir. Osmanlı konutunda ise mahremiyet, özellikle de kadının mahremiyeti ve özel yaşamın korunmuşluğu ilkeleri doğrultusunda içe dönük bir yapı sergilenmektedir. Dış mekan, yarı-özel mekan ve özel mekan kurgusu ile şekillenen kent morfolojisi aynı zamanda konutun şekillenmesinde de etkilidir. Dış mekan – sokak, özel mekan - odalar, yarı özel mekan - sofa ya da avlu olarak nitelendirilebilir. Alt katlar sokağa kapalı olurken, üst katlarda konutun dışarıdan algılanmasına olanak vermeyecek şekilde açıklıklar vardır. Her oda her türlü ihtiyaca cevap verebilecek şekilde tasarlanmıştır. Fakat, 19.

yy'da Osmanlı evi dışarıya açılmaya başlamıştır, cephe düzenlerinde değişim görülmektedir, toplumsal şartlar ve kent politikalarına bağlı olarak sıraevler ortaya çıkmıştır.

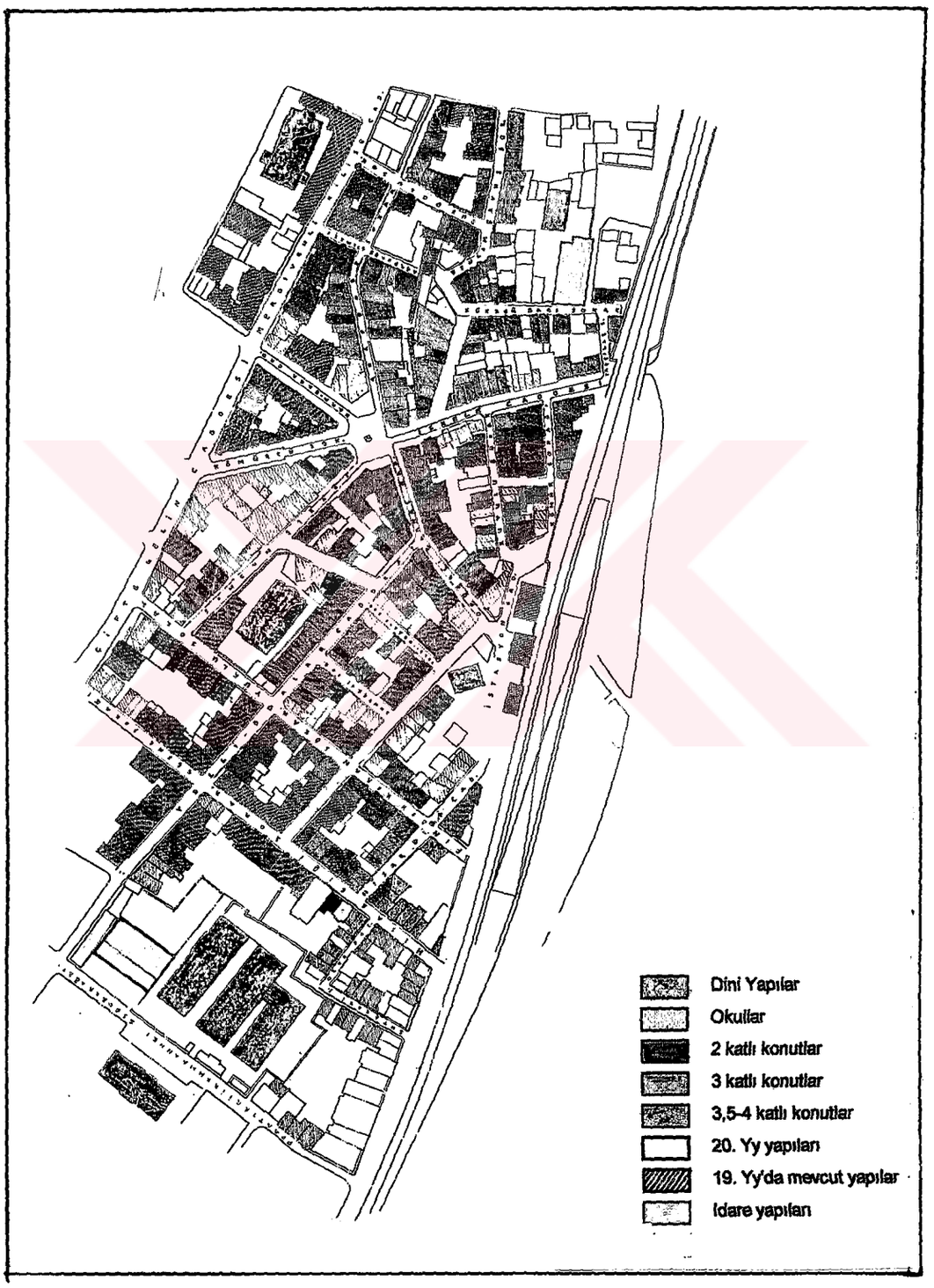

Şekil 4.13. Kumkapı ve Konut dokusu.

Bizans dönemi İstanbul'un yerleşim dokusunda üç tip konut vardır. 1) Varlıklı ailelerin oturduğu geniş,iki katlı konaklar, 2)orta hallilerin oturduğu altlarında dükkanlar bulunan cadde üzerinde konutlar, 3)yoksul kesimin oturduğu çok katlı evler. Bu hiyerarşik düzen aynı şekilde Osmalı İmparatorluğunda da süregelmiştir (Soygeniş, 1995, s.70).

19.yy'da İstanbul genelinde ve Kumkapı bölgesinde görülen örneklerde, geleneksel Osmanlı evindeki sofa iç mekana doğru çekilmiş ve odalar arası geçiş bölgesi olarak kullanılmıştır. Dar parselasyonlar üzerinde yoğun yapılaşma nedeniyle tasarımlardaki esneklikler de sınırlandırılmıştır. Konutların genelinde plan şemalarındaki mantık aynı olmakla birlikte mekan konumlarında küçük değişiklikler görülmektedir (Şekil 4.15). Zemin katta giriş holü, bir oda, mutfak, wc, birinci katta; ön cephede bir oda , arka cephede bir-iki oda, ortada merdiven, banyo ve var ise bir üst katta ön ve arka cephelere bakan birer odadan oluşan klasik ve optimum kullanımı sağlayan plan şeması kullanılmaktadır (Ek C) Odaların kot farkı ile yükseltilerek geçit alanından ayrılması mekana saygınlık kazandırmıştır.

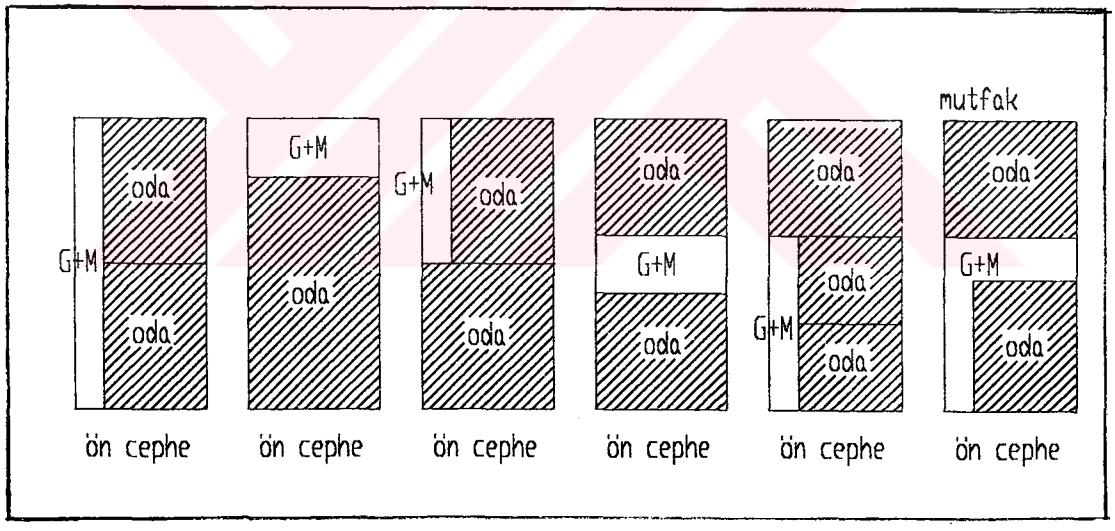

Şekil 4.15. Konutlar mekan organizasyonu (Soygeniş, 1995, s.125).

Bu yüzyılda planda biçimlenmenin değiştiği gözlemlenmekte, fakat, geleneklere de bağlılık görülmektedir. Konutların alt katının genel kullanımı yanında üst katların mahremiyeti tasarımda belirleyici unsurdur ve pekçok yapıda görülen zemin katın yerden yükseltilmesi İslam konut geleneğindeki yerden yükseltilmiş oturma mekanı fikri ile bağdaştırılabilir.

19. yy'da konutların büyük bölümünde görülen, yapının dışarı doğru taşmasıyla oluşan çıkma, cumba v.b çözümler dar parselasyonlar nedeniyle küçülen iç mekanlarda kullanım alanını, ışık ve görüş olanaklarını artmıştır. (Şekil 4.16).

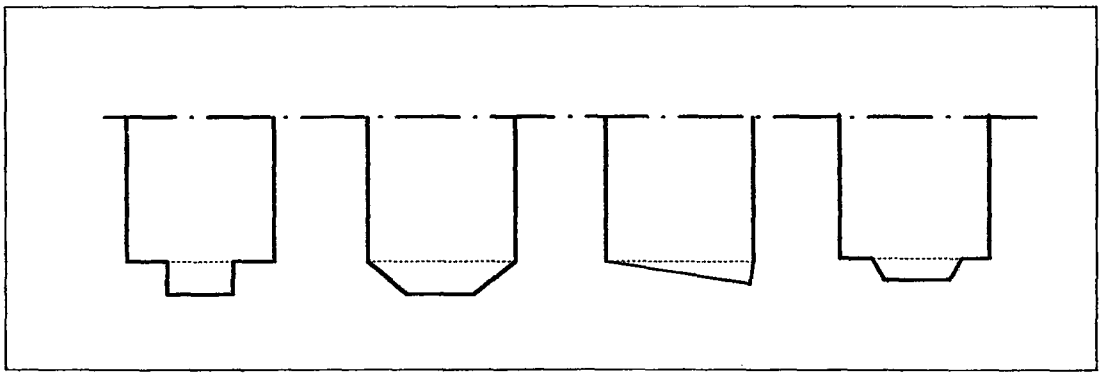

Şekil 4. 16 Kumkapı bölgesindeki konutlarda çıkma ve cumbaların konumu

Cephe Özellikleri

Kumkapı'da konutların parsel boyutlarının darlığı ve 19. yy'da uygulanan nizamnamelerle gelen sınırlamalar cephe boyutlarında standartlaşmaya neden olmuştur. Cephe tasarımlarında ise sokak-mahalle dokusuna uyum benzer tipler oluşturmuştur. Dolayısı ile çok esnek tasarımlardan söz edilememektedir.

Konut cephe düzenlerinde, zemin katta giriş açıklığı ve yanlarında pencereler vardır. Kapının cephenin bir kenarına doğru çekilip diğer yanına pencerelerin olduğu tip daha yaygındır, sebebi daha geniş bir alanın kullanımını sağlamasıdır. Bazı örneklerde, zemin katın yükseltilerek bodrum katın pencerelerle cepheye katılımı da görülmektedir. Alt katın dışarı ile ilişkisi sınırlı olmasına karşın üst kattaki pencere açıklıkları sayesinde iç mekan- dış mekan ilişkisi artmış ve içeri daha çok miktarda ışık alınması sağlanmıştır. Alt ve üst katlar arasında olduğu gibi, ön-arka cephe karşıtlığı belirgindir. Bu bağlamda, görsel açıdan ön planda olan cephe düzenli, arkadaki cephe ise bakımsızdır ve düzen yoktur.

Cephelerde, kapı ve pencereler genelde dikdörtgendir, bazı örneklerde kapı ve pencere açıklıkları üzeri kemer formundadır. Konut giriş açıklıkları yolun tam kenarında olabilmekte yada geriye çekilip merdivenle yükseltilerek sokak ve konut arası geçişi daha da belirginleştirip bir ara geçiş mekanı yaratmaktadır. Geri çekilme ile boş kalan yan duvarda pencere açıklıkları mevcuttur. Kapı açıklıkları formlarında çok farklılık olmamakla beraber, kapı tasarımlarında çeşitlilik vardır. Giriş kapılarında

sade ahşap, art deco tarzı yada döküm demirden ve üzeri süslemeli çeşitlere rastlanmaktadır (Ek D).

Pencereler ise alt katta kapı yanlarında mevcut olup, üst katlarda ritmik sıralanmışlardır. Konumu ve işlevi nedeniyle cephedeki diğer pencerelerden farklı olan giriş açıklıkları üzerindeki pencereler içeri daha fazla ışık alınmasını sağlamakta ve giriş açıklığını boyutlarını büyüterek vurgulamaktadır (Ek E). Pencere doğramaları ise ahşaptır ve çoğunlukla düşeyde sürgülüdür.

19. yy Osmanlı konutlarının, özellikle de Kumkapı'da, bitişik nizam yapılardan oluşması nedeniyle çıkma ve cumbalar geniş kullanım alanı bulmuştur Bölge konutlarında çıkma yada cumba elemanı kullanarak daha fazla yaşama alanı sağlamak ve konutlar arasında farklılık yaratma çabası çok sık başvurulan bir yöntemdir. Cumbaların ve çıkmaların boyutları ve yerleri çevreyi ve komşu binaları görsel olarak rahatsız etmeyecek şekilde bazı nizamnameler tarafından belirlenmiştir.

Tüm katın zemin üzerinden dışarı taşmasıyla oluşan çıkmalar yapı ile paralel düzlemde olabildiği gibi açılı bir şekilde de konumlanabilir. (Şekil 4.17, EK F). Açılı çıkmalar belirli akslara yönlenmek amaçlı olabildiği gibi, Kuban'a göre oluşlarındaki bir etken de düzensiz parsel üzerinde konumlanan evin üst katında çıkma yapılarak geometrik bir plan elde etme çabasıdır (Kuban,1982, s.).

Şekil 4.17. Açılı çıkmalar, Behram Çavuş cad. No.29-31

+Cephenin kısmen dışarı taşırılmasıyla oluşan cumbalar, bölgedeki uygulamalarında yapının orta simetri ekseninde konumlanmaktadır, üzerinde ve yanlarında pencere açıklıkları mevcuttur. Bu elemanlar genelde zemin kat üzerinde başlamaktadır, tek katta olabildiği gibi bazı örneklerde katlar boyunca devam etmektedir. Cumba üzerlerinin en üst katta balkon olarak kullanılmasına pekçok örnekte rastlanmaktadır (EK G). Cumba elemanının malzemelerinde de farklılıklar görülmektedir, genelde yapının malzemesi ile aynı olarak taştan yapılabildiği gibi, ahşap kaplamalı cumbalara da rastlanmaktadır. (Şekil 4.18, EK H)

Şekil 4.18 Kumkapı'dan ahşap cumba örneği.

Bölge konutlarında süsleme elemanları ise, cephede, alınlıklarda, cumba altlarında, kapı ve pencere açıklıkları üzerinde bulunmaktadır. Birçok örnekte ön cephe duvarı çatıda alınlık yaparak orta eksende tarih yazmaktadır. Cumba altlarında görsel

amaçlı motifler taş ve dökme demirden yapılmaktadır. Taş olanlar genelde sadedir ve formda bir hareketlilik vardır. Dökme demir olanlarda ise bitkisel motiflerden oluşmaktadır (Şekil 4.19, EK J). Konutların çoğunun saçak bölümünde anıtsal mimariden alıntılar, metof-triglif ve dişli frizlerden oluşan bantlar dikkati çekmektedir. Pencere ve kapı açıklıkları üzeri kemer formunda olan bazı örneklerde kemer kilit noktaları üzerinde taş kabartmalı motifler vardır.

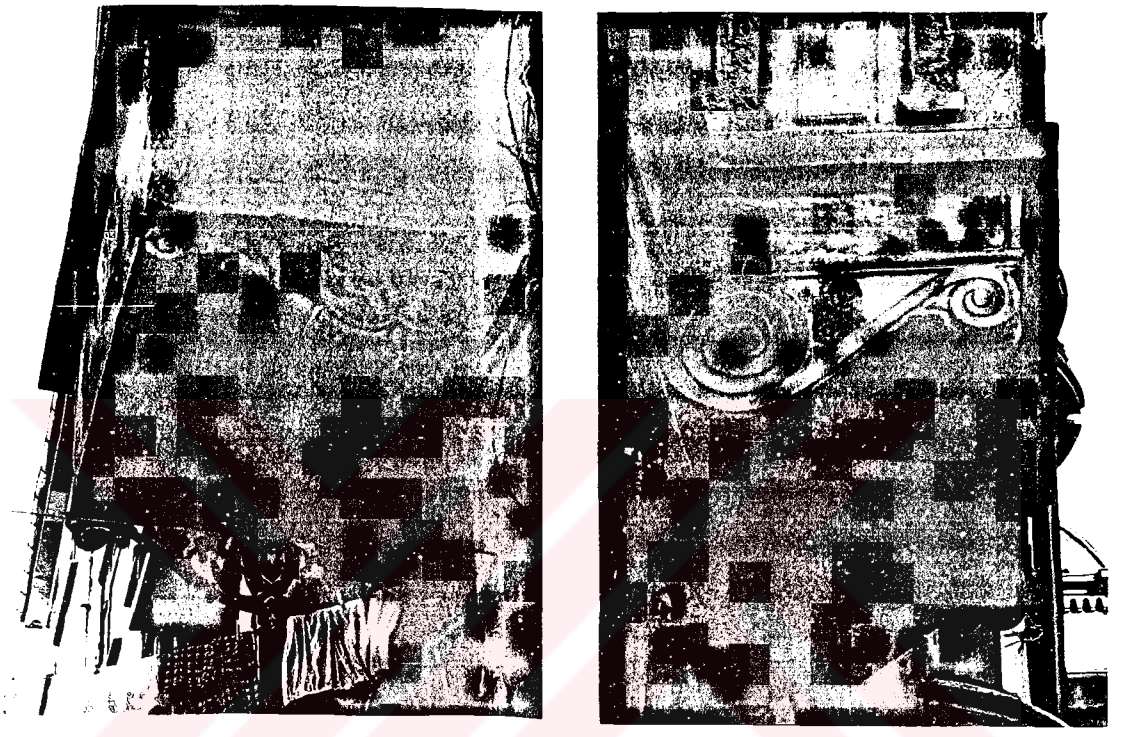

Şekil 4.19 Cumba altı dekoratif eleman.

Malzeme Özellikleri

Kumkapı konutlarında başlıca kullanılan malzemeler; taş, tuğla ve ahşaptır. Bölgeyi tehdit eden yangınlara elverişsizliği nedeniyle, çıkarılan nizamnameler doğrultusunda ahşap yapı yoktur, ahşap kaplama birkaç örnekte cumbada kullanılmıştır. Taş malzeme, yapıların inşasında ve yoğun olarak süsleme elemanlarında kullanılmıştır. Tuğla ise yapılarda; taşıyıcı olarak, kat ayırımlarını belli etmek için cephede yatay bir bant olarak kullanıldığı gibi, bazen de, cephelerin belirli kısmı tuğla ile kaplanarak cephede katlar ayırımı malzeme farklılığı ile belirginleştirilmiştir. Farklı bir malzeme olan döküm demir ise genelde cumba altı elemanlarda yada kapılarda kullanılmıştır. Konutlarda kapı ve pencere doğramaları genelde ahşaptır. Düşey sürmeli pencereler eski yapıların çoğunda mevcuttur, daha

sonradan yapılan yenilemelerle bazı konutlarda tek yada çift kanatlı pencereler kullanılmaktadır.

4.2.1.2.1. Mevcut bitişik nizam doku içerisinde inşa edilen tek evler

Kumkapı bölgesinde 4-4.5 m. genişliğindeki parsellerde inşa edilen, tek bir birim olarak tasarlanmış bu yapılar bölgede çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bu tür boşluk doldurma anlamında "infil" olarak da nitelendirilebilir. Konutlarda genelde kat yükseklikleri yakındır, nedeni yapıldığı dönemdeki nizamnameler ile bağdaştırılabilir, fakat, az sayıda da olsa alçak katlı yapıların sokak-mahalle dokusuna 3. boyutta bir hareketlilik kattığı görülmektedir. Bitişik nizam içerisinde yer alan konutlar çıkma türlerine göre de farklılıklar göstermektedirler. Bunlar cumbalı örnekler, açılı ve simetrik tüm katın çıkma yaptığı örnekler ve ve açılı olarak asimetrik çıkma yaptığı örneklerdir.

Yapı adaları köşelerinde bulunan konutlar ise, çevre ile görsel iletişimi sokağa bakan iki cephe ile sağlamaktadır. Görsel açıdan daha ön planda oldukları için sokak içindeki yapılara göre süsleme ögeleri daha yoğundur. Bu yapıların hemen hepsi dikdörtgen alanlarda konumlandıkları için dışa bakan iki cepheden biri daha dardır (Şekil 4.20). Çıkma ve cumba elemanları bu evlerde iki şekilde olabilmektedir; her iki cephede de birer cumba yada köşeyi de dönen çıkmalar olabilmektedir.

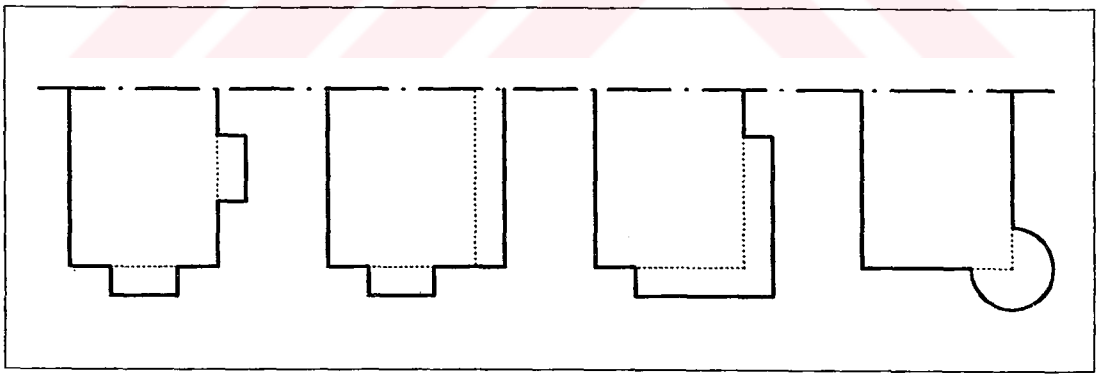

Şekil 4.20. Köşe yapıları çıkma şekilleri.

2-2.5 Katlılar

Bu konutlar daha çok mahalle içindeki dar ve küçük sokaklarda konumlanmışlardır. Cumbalı ve cumbasız tipler mevcuttur (EK K).

2 katlı cumbasız kagir yapıların hemen hepsi benzer özellikler gösterirlerken Şekil 4.21'de görülen Telli Odalar Sokağı 13 No'lu yapı diğer yapılara göre farklı bir cephe düzenine sahiptir. Diğer yapılara göre daha geniş bir alanda inşa edilen taş yapının zemin kat pencere açıklıkları kemer formunda, üst katta ise basık kemer formundadır. Alt kat kemerlerin cevresinde dönen taş söveler ve giriş kapısının her iki tarafında sütun şeklinde pilastırlar açıklıkların geometrilerini daha da belirgin hale getirilmiştir. Pencere kemerlerinin tepe noktalarında taştan oyma surat figürleri vardır. Üst katta ise kapı üzerine gelen pencerenin boyutunun alt kat cephe düzeni ile uyum sağlamıştır.

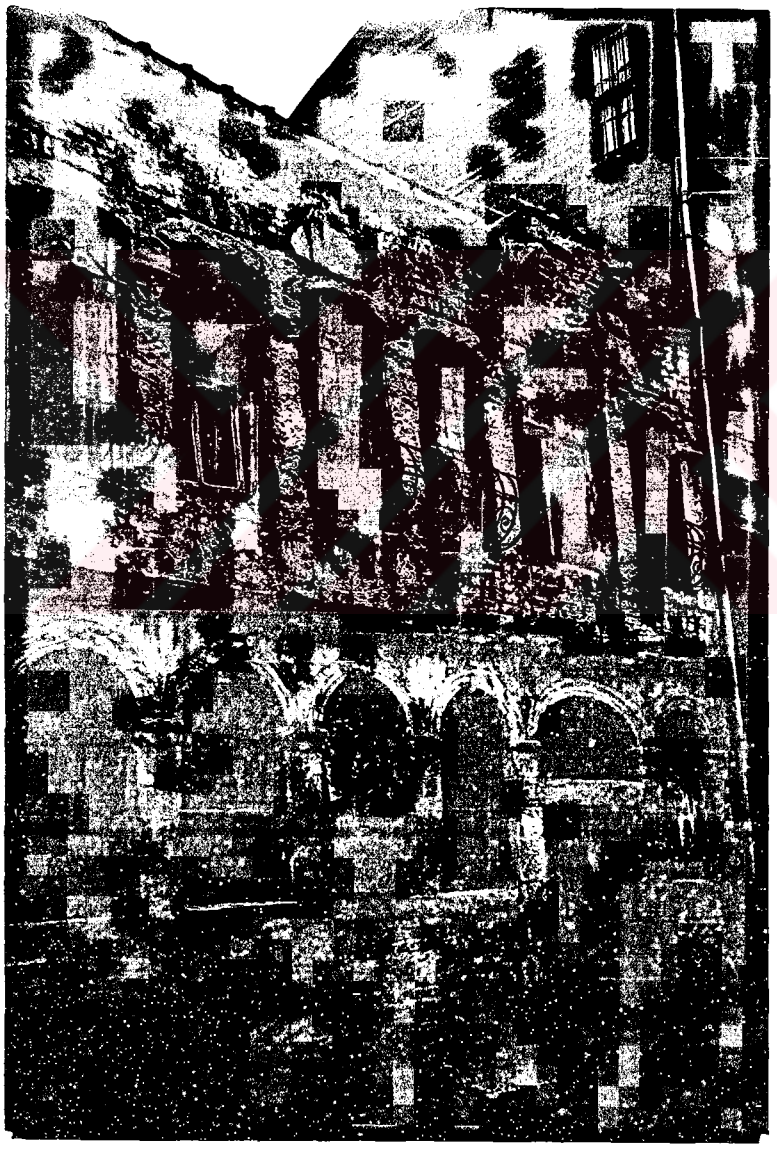

Şekil 4.21. Telli Odalar Sokağı no.13

Cumbalı tiplerde ise cumba 1. katta orta eksen üzerinde bulunmaktadır. EK K'da da görüldüğü gibi, bu grupta ahşap, tuğla, taş malzemelerin kullanıldığı örnekler çoktur.

3-3.5 katlılar

Kumkapı bölgesinde çoğunluğu oluşturan konutların bölgede yoğun olmasının sebebi 19.yy'da geçerli olan nizamnamelerdir. Bölgedeki yapılar tanzimat sonrasına tarihlendiği için daha önce mevcut müslüman-gayrimüslim ayırımına göre oluşan bina boyutları yoktur, tüm yapılar nizamnamelerde geçerli olan boyutlara göre inşa edilmişlerdir.

Şekil 4.22. Teli Odalar sok No.38

Birkaç örnek dışında diğerlerinde çıkma ve cumba vardır. Bölgede, yapının tüm katının dışarı taşırılarak çıkma yaptığı örneklere de rastlanmaktadır. Çıkma ve

cumba üstleri genelde balkon olarak kullanılmakta, bazen de üst katlarda devam etmektedir. Çok az sayıda yapıda çıkma ya da cumba ikinci katta yer almaktadır Enlil, bu tip konutları "Tanzimat Kutusu" olarak adlandırmıştır. (Enlil, 2000, s.89). Biçimsel olarak bölgede bu gruptan farklılık gösteren az sayıda yapı mevcuttur, bu yapılar da cumbasız olanlardır. (EK L)

Bu grupta biçimsel olarak farklı tiplerden biri Telli Odalar Sokağı 38 No'lu yapıdır (Şekil 4.22). Cephedeki taş kaplamada üzerinde oluşturulan motifler ve ahşap kaplama cumba üzerindeki ahşap motiflere yapıya gösterilen özeni göstermektedir. Cumba üzerindeki saçak ve çatının eğriselliği bu yapıyı diğerlerinden ayırmış ve sokak dokusunda da alışılmış yatay ve dikeylik yanında hareketlilik katmıştır.

Doku içerisinde dikkati çeken bir yapı da Çakmaktaşı sok 29 No'lu yapıdır. Biçimsel olarak çok farklı özellikleri yoktur, fakat, cumba altında bulunan bitkisel motif sayılı örneklerde mevcuttur.

Şekil 4.23.Çakmaktaşı sok. No.29

Cumba bu konutta ikinci kattadır, bu şekilde motif daha ön plana çıkarılmıştır. Cumbanın konumu ve altındaki motifin görsel olarak algılanabilmesine olanak vermesi yapıyı daha çekici kılmıştır (Şekil 4.23).

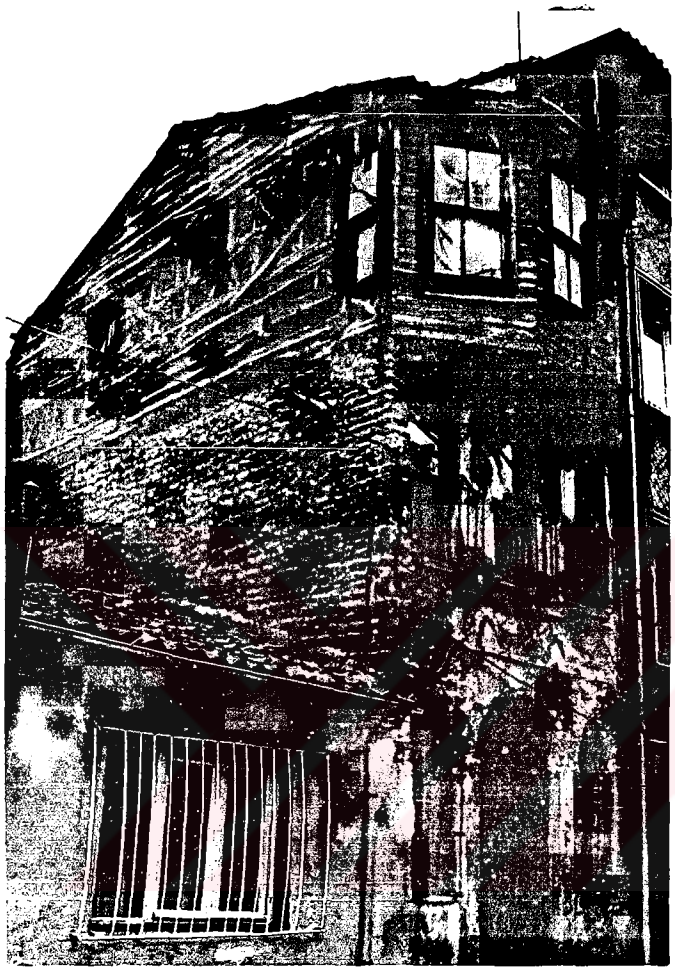

Şekil 4.24. Batumlu sok. No.10

Batumlu sok. No 10'daki yapı ise iki kat kagir üzerine ahşap konstrüksiyon üçüncü katıyla bölgede az rastlanan türde bir yapıdır. Ahşap üst kat dışarı doğru çıkma yapmaktadır (Şekil 4.24).

Fındıkkıran sok. köşesinde konumlanan yapı ise, boyutları, asimetrik cephe düzeni ahşap kaplama cumbası ile diğer yapılardan farklılık göstermektedir. Cephede kullanılan ögelerde çevre yapılardan farklılık olmasa da cephedeki asimetik düzen diğer yapılarda yoktur. Bölgede, ahşap kaplama cumbası olan tek köşe yapısıdır ve cephenin cumba ile boyutlarındaki oransızlık ve cumbalarin konumlari da ilginçtir. (Şekil 4.25)

Şekil 4.25 Fındıkkıran sok. Köşesi

Çifte Gelinler caddesi üzerindeki köşe yapısı ise cumbasının formu ve konumu ile bölgedeki tek örnektir. Köşesinde bulunan yuvarlak cumbasıyla dönüşü vurgulayan yapının cumba altında bitkisel süslemeler bulunmaktadır. (Şekil 4.26, Şekil 4.27)

4 ve üzeri katlılar

Bu yükseklikteki konutlara genelde ana caddeler üzerinde, köşe başlarında ve az da olsa sokaklarda rastlanmaktadır. Bu grupta cumba sadece 1. katta yada 1. ve 2. katlarda olup tüm örneklerde cumba üzeri genelde balkon olarak kullanılmaktadır. Yapılar uzun olmasına rağmen katları belirten yatay kornişlerle yataylık özelliği de vurgulanmaktadır. Yapıların birçoğuna en son kat daha sonradan eklenmiştir.(EK M).

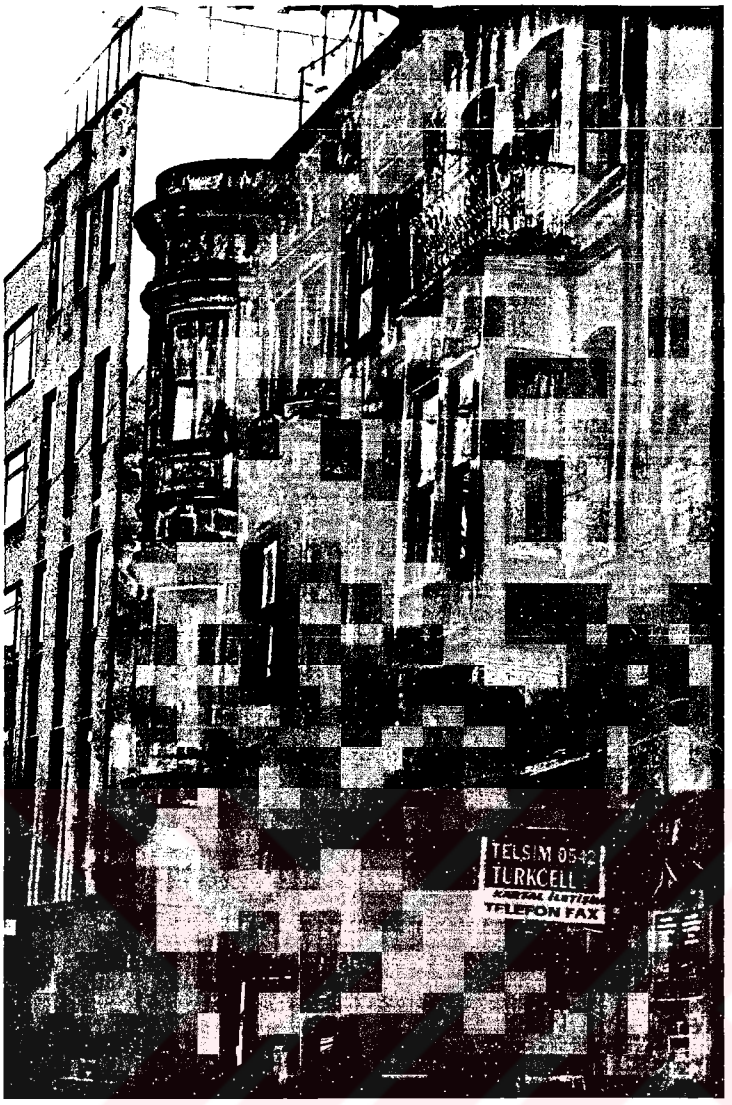

Şekil 4.26 Çifte Gelinler cad.

Şekil 4.27 Çifte Gelinler cad.

Kumkapı meydanına bakan ve hepsi yapı adaları köşelerinde bulunan yapılar da bu gruba girmektedir. Bu yapıların önlerindeki geniş açıklık nedeniyle görsel olarak algılanmaları sokak aralarındaki diğer köşe yapılarına göre daha kolaydır, dolayısı ile yükseklikleri de daha fazladır. Bu yapılar, yapı adalarının meydan oluşturma ve meydanın her yöne çokyönlü bağlantıları olması kaygısıyla oluşan düzensiz geometrilere uygun tasarlanıp inşa edilmişlerdir. Yapı adasına uygun olarak şekillenme ve çıkmalar, formda kırılmalar ve eğrisellikler, süslemeler v.b. ögeler farklı yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Şekil 4.28, Şekil 4.29).

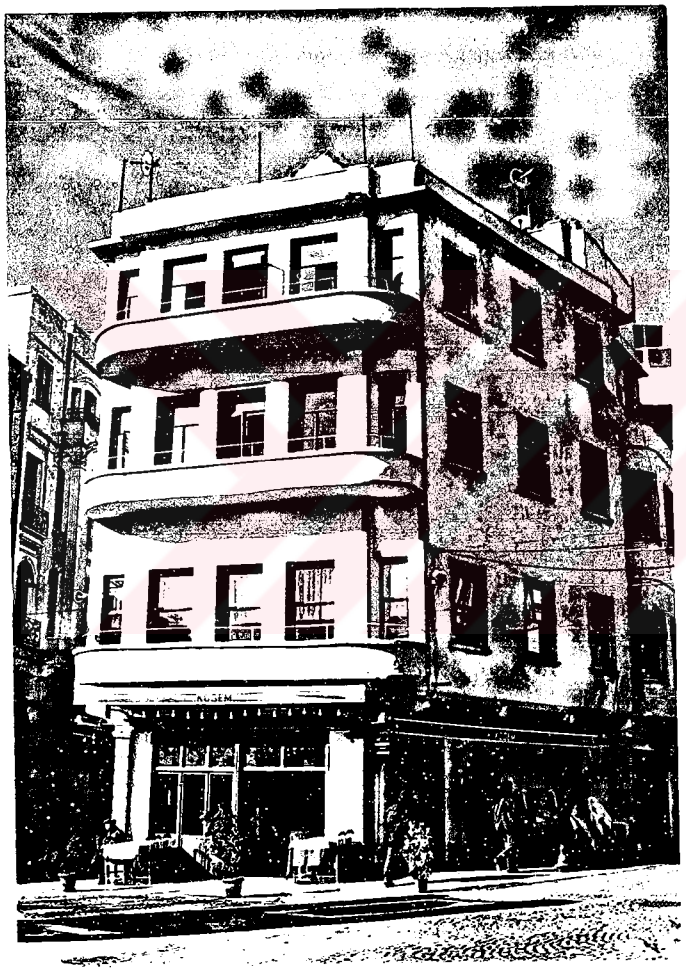

Şekil 4.28. Meydan yapıları 1

Bu gruba giren gösterişli bir diğer örnek de düzgün sok. 13 no'da konumlanan yapıdır. Yapının büyük kütlesi, bahçesi, cephe düzenindeki karmaşa ilginçtir. Her iki geniş cephede de aynı boyutlarda iki kat boyunca devam eden cumbalar vardır.Yapının tek girişi vardır , fakat, çatı düzeniyle parçalı görünümü vardır.(Şekil 4.30)

Şekil 4.29. Meydan Yapıları 2

Şekil 4.30. Düzgün sok. No.13

4.2.1.2.2. Mevcut bitişik nizam içinde inşa edilen ikiz evler

Bu yapılar yanyana iki parsel üzerinde inşa edilen, aynı cephe ve plan özelliklerine sahip yapılardır. İkizevlerin oluşumunda sıraev tasarım ilkeleri etkilidir. Sıraev oluşumunun yanyana alanlarda aynı tip konutlardan oluştuğu geniş diziler olduğu düşünülürse, burada da mevcut parsellerin az sayıda olması iki tane tipin yapımına olanak vermesidir.

İkiz evlerde, aynı ögelerin iki yapıda yanyana tekrarlanması bir ritm oluşturmuştur, fakat, bu sıraevlerin oluşturduğu dizinin sokak dokusu ile bütünleşmesi kadar etkili olmamaktadır. Sıraev dizisinde dizi sokak dokusu ile bir bütün olarak algılanırken ikiz evler ikili ögeler olarak yapı boyutunda algılanmaktadır. (Şekil 4.31, EK N)

Şekil 4.31 Telli odalar sok. No.23

Bu sınıfa giren pekçok örnek vardır. Bu yapılar çoğunlukla 2.5 - 3 katlıdır ve hemen hepsi çıkmalı tiplerdir. Fakat Çifte Gelinler cad. 96 no'lu yapı diğer sıraevlerden farklı

olarak orta aks üzerinde simetriktir. Cephede orta eksende tek bir giriş vardır ve içeride ayrı kollardan iki bölüme girilmektedir.Yapı saçağının genişliği ve saçak altı elemanlarıyla da çevredeki farklı uygulamalardan birisidir (Şekil 4.32)

Şekil 4.32. Çifte Gelinler cad. No.45

Çakmaktaşı sokakta bulunan 26 ve 28 no'lu ikiz evler de malzemeleri ve çıkma düzenleriyle çevrede az görülen örneklerdir. Üst katlardaki açılı çıkmalarla hareketlenen cepheler üzerinde tuğla malzeme farklı ögelerde ve şekillerde kullanılmıştır (Şekil 4.33)

4.2.1.2.1.3. Sıraevler

Sıraev; aynı plan düzenine sahip tipolojik birimlerin yanyana gelmesi ile aynı cephe düzeninin tekrarlanmasından oluşan bir biçimlenmedir. Batı'da küçük tüccar, küçük esnaf ve sanatkarların konutları olarak gelişen sıraevler; standartlaşmaya gidilmesini kolaylaştıran, düşük maliyet getiren çözümlerdir (Batur, 1979, s.188). Sıraevler kent mekanına biçimsel bir bütün olarak katılmaktadırlar. İstanbul'da 19. yy sonu ve 20.yy başlarında inşa edilen sıraevlerin, kent içindeki dağılımları ve mimari niteliklerinden, dönemin koşulları, eğilimleri ve sosyoekonomik yaşamı konusunda bilgi edinilebilmektedir.

Şekil 4.33. Çakmaktaşı sok. No.26-28

İstanbul'un sıkışık konut dokusu ve sıraevin ekonomik avantajları bu düzeninin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Kumkapı semtinde sıraevlerin bir kısmı kilise vakıflarına aittir ve kilise görevlilerinin ve yoksulların barınması için inşa edilmişlerdir.

İstanbul sıraevleri, tek bir ünitesi incelendiğinde, tasarım ve üslup özellikleri bakımından 19. yy konutlarından farklılıkları yoktur. Evler arası devamlılık ise sıraevlere özgü bir biçimlenme kriteridir. Kumkapi örneğinde de görüldüğü gibi, tek yapı için geliştirilen kavramların dizi yapılarda da kullanılmasıyla ögeler arası ilişki daha farklı bir nitelik kazanmaktadır: Cephedeki kat silmelerinin dizi boyunca devamı yatayda süreklilik etkisini, cumbaların ve cephedeki doluluk-boşlukların tekrarı ritm olgusunu güçlendirmektedir.

Bölgedeki cumbalı sıraevler içerisinde dikkat çekici bir örnek Tavaşi çeşme sok.'daki üçlü ev dizisidir. Bu dizi iki katlı olmaları, üst cephe düzenindeki saçak altı

elemanları ve pencere süslemeleriyle daha gösterişlidir. Saçak dişlerinin devamı sürekliliği vurgulamaktadır (Şekil 4.34, Şekil 4.35)

Şekil 4.34 Tavaşi Çeşme Sok. no.21

Şekil 4.35. Tavaşi Çeşme sok. 21-23-25. Sıraev dizisi.

Cumbasız sıraevlerde ise en ilgi çekici örnek meyhanelerin bulunduğu meydandaki üçlü sıraev dizisidir. Üst kat çephede görülen kemerli pencereler aralarında sütun dizileri, geometrik motifler, pencere üzerlerindeki kilt taşları, pencere altı bitkisel süslemeler, saçak altı dişli motifler sade olan cepheyi hareketlendirmiştir. Cephe üzerinde 1895 tarihi yazılıdır. Yapı eklektiktir ve bölgedeki benzeri düzendeki yapılar arasında en yoğun süslemeli yapıdır (Şekil 4.36, Şekil 4.37).

Şekil 4.36.Cumbasız sıraev dizisi, Ördekli Bakkal cad. 7.

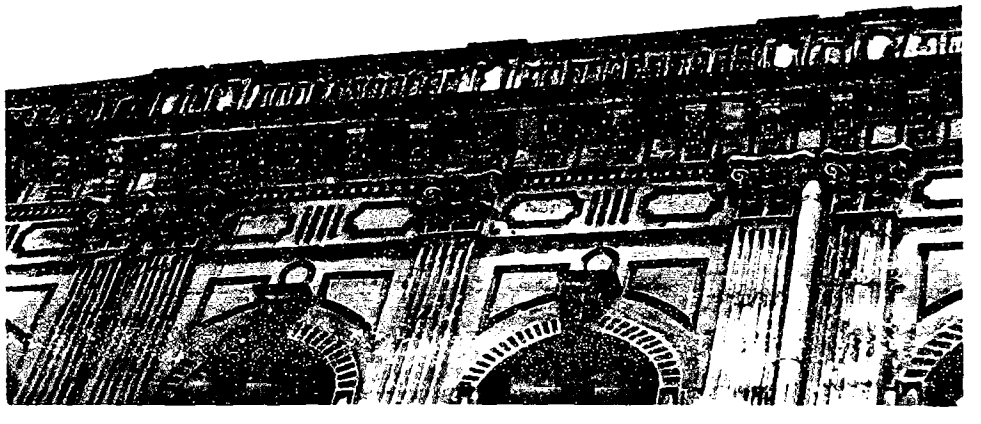

Şekil 4.37 Cumbasız sıraev dizisi detayı

İstanbul sıraevleri genelde yinelemeye bağlı açık diziler olarak tasarlanmışlardır, fakat, Kumkapı'da Tavaşi Çeşme sokağındaki örnekte olduğu gibi eksenel ve simetrik bir tasarım anlayışının görüldüğü kapalı diziler de mevcuttur. (Şekil 4. 38, Şekil 4.39).

Şekil 4.38. Kumkapı Tavaşi çeşmesi sokak sıraev dizisi görünüşü

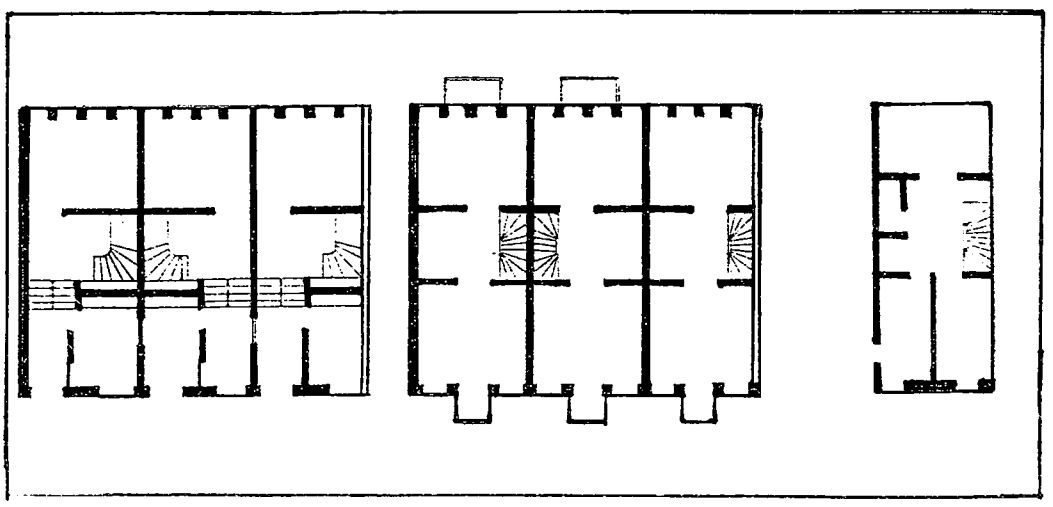

Şekil 4.39. Kumkapı sırev dizisi planı

Kumkapı'da mevcut açık diziler cumbalı ve cumbasız olmak üzere iki farklı gruba ayrılmıştır. Cumbalı evler sokak dokusuna üç boyutta yansımaları bu dizilerin algılanmasını kolaylaştırmıştır. Cumbasız evler ise daha sade ve süslemeden yoksundur. Bu farklılaşmaya nizamnamelerin yada ekonomik koşulların etki etmesi muhtemeldir.

İstanbul sıraevleri genellikle varolan sokak dokusuna uyum yapma çabasında bir düzenlemelerdir. Sıraevleri tasarımlarının kentin belirli bölgelerindeki yerleşme ve yaşam özelliklerine bağlı olarak farklılıklar göstermesi varolan kent dokusunun ve topografyanın belirleyici olduğunu göstermektedir.

4.2.1.3. Su yapıları

Lale Devrinden sonra, İstanbul'daki çevre düzenlemelerinde su elemanı farklı biçimlerde kullanılmıştır. Akar suyu tercih eden Osmanlılar sarnıçlar yerine çeşitli kagir çeşmeler yapmışlardır. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen hamam yapıları ise 18. yy'dan sonra su sisteminin evlere dağılımı sonucu inşa edilmemiştir. Bir diğer su yapısı olan, yeraltındaki suların çıkarıldığı sarnıçlar ise 18. yüzyılda genellikle Ermenilere ait evlerde bulunmaktadır (İnciciyan, 1976, s.25). Fakat, bölgede mevcut sarnıçlar hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Özellikle Kumkapı'da 19.yy'da çok sayıda çeşme bulunmaktadır. Bunların yanında inceleme konusu dahilinde Nişanca Hamamı bulunmaktadır.

4.2.1.3.1 Çeşmeler

Çeşme mimarisinde dönem zevklerinin yansımaları görülmektedir. İstanbul'un farklı bölgelerinde inşa edilen çeşmelerin tasarımları, inşa edildiği dönemlere, konumlarına ve önemlerine göre farklılık göstermektedir. İstanbul genelinde farklı mimari usluplar, kabartmalı bitkisel motifler, geometrik düzenler ve kütle farklılıkları ile çeşitli tasarımlar oluşmuştur. Kumkapı bölgesinin ise orta halli insanların yerleştiği bir semt olması nedeniyle gösterişten uzak, sade ve küçük çeşmeler inşa edilmiştir.

Kumkapı'da, 16. Yüzyıldan 19. Yy sonlarına kadar inşa edilen çeşmeler bulunmaktadır. 1924 Pervititch haritasında görünen ve çok büyük bir ihtimalle 19. Yüzyılda da varolan çeşmelerden birçoğu günümüzde yoktur. Fiziksel olarak varolanların tekneleri yoktur, suları kesiktir. Egemen ve Tanışık da Kumkapı'da

mevcut toplam 11 çeşme saptamıştır, fakat, araştırma bölgesi dahilinde bunlardan 3 tanesi mevcuttur, (Egemen, 1943, Tanışık ,1943).

Bölgede mevcut çeşme yapılarında başlıca üç farklı tasarım görülmektedir.

1) Arkalarında su depoları bulunan, bitişik nizam yapılar arasında sıkışmış kagir çeşmeler. Bu çeşmelerin sokağa bakan tek bir cephesi bulunmaktadır. Üzerlerinde kemer formunda yada dikdörtgen formda kompozisyon içerisinde musluk, altlarında yalak ve üstlerinde de kitabeleri mevcuttur. Bu gruba giren çeşmelerden 19. yy sonlarında yapılan, Ahmed Bey çeşmesi (1871) ve Kanuni Süleyman çeşmesi (1872) Kumkapı'da halen mevcuttur.

Kanuni Süleyman çeşmesi meydana açılan Arabzade sokağındadır. Üst bölümde barok bir düzenleme içerisinde kitabe, altta da dikdörtgen, üzerinde geometrik motifli bant bulunan taş mevcuttur. (Şekil 4.40).

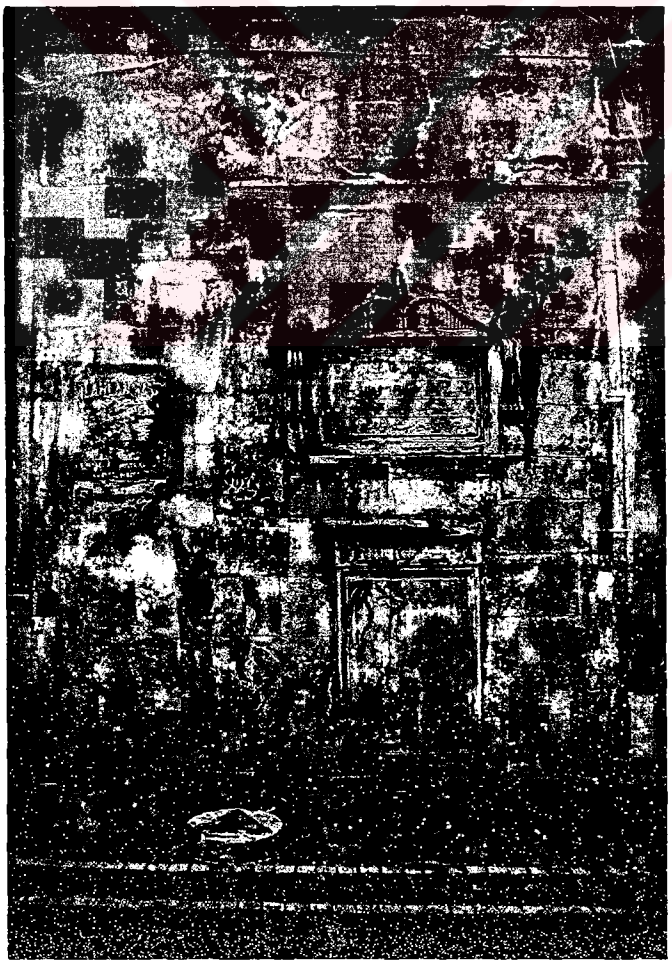

Şekil 4.40 Kanuni Süleyman Çeşmesi

Ahmet Bey Çeşmesi köşe başında konumlanmıştır. Basık kemer formundaki niş üzerinde kitabe bulunmaktadır. Basik kemerin orta noktasında da kilit taşı mevcuttur, yalak yol seviyesi altındadır, musluğu yoktur (Şekil 4.41).

Şekil 4.41. Ahmet Bey Çeşmesi

2) Yapı adları köşelerinde bulunan çokgen planlı çeşmeler: Bu tür çeşmelerin birden fazla cephesi vardır. Hamam ile olan ilişkisi nedeniyle 16. yy'a tarihlenen ve bölgede mevcut en eski çeşme Nişanca Hamamı arka köşesinde konumlanan Halil Çevkan Çeşmesi (1590)' bu türe örnektir. Çeşme kesme taştan inşa edilmiştir, üzerinde taştan, kubbe benzeri örtü bulunmaktadır. Köşede konumlanan bu çeşmenin üç cephesi vardır. Birbirleri ile geniş açıyla birleşen cephelerde sivri kemer şeklindeki nişler bulunmaktadır. Orta eksen cephesindeki kemer içerisinde kitabe ve musluk bulunmaktadır. Kemerin üst noktasından sonra gelen yatay silme ile kütle sonlanmaktadır (Şekil 4.42)

3) Meydan çeşmeleri. Kumkapı bölgesinde tasarımsal olarak farklılık gösteren bir diğer çeşme meyhanelerin bulunduğu meydanı görsel olarak vurgulayan, 1924 Pervititch haritasında da görülen ve büyük ihtimalle daha önceki dönemlerde de varolan, günümüzde ise mevcut olmayan meydan

çeşmesidir. Bu çeşme yerinde son düzenlemeler ile bir havuz yapılmıştır (Şekil 4.43)

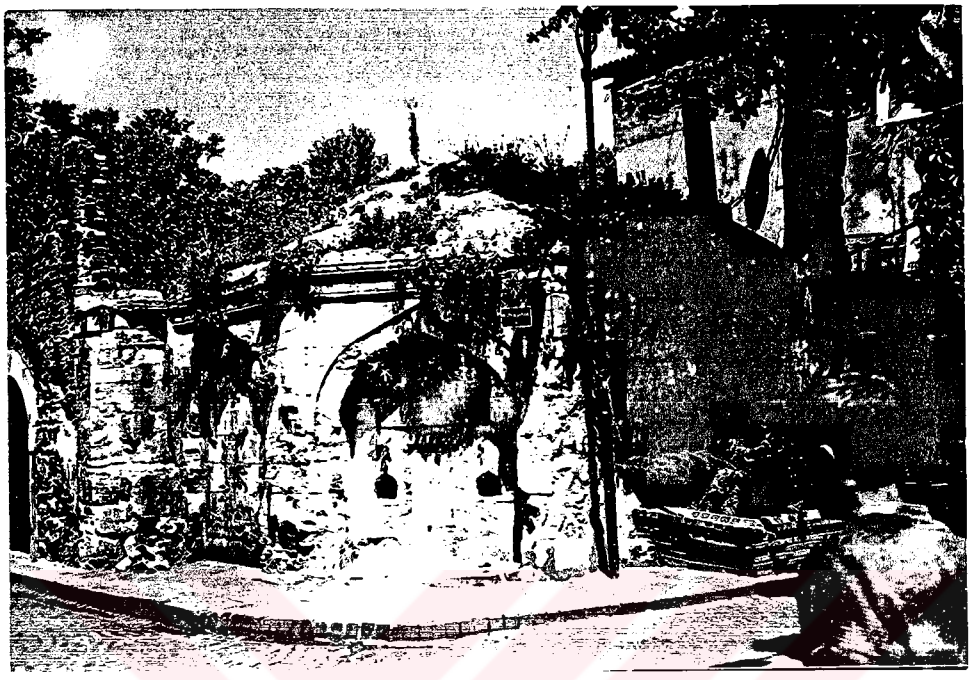

Şekil 4.42. Halil Çevkan Çeşmesi

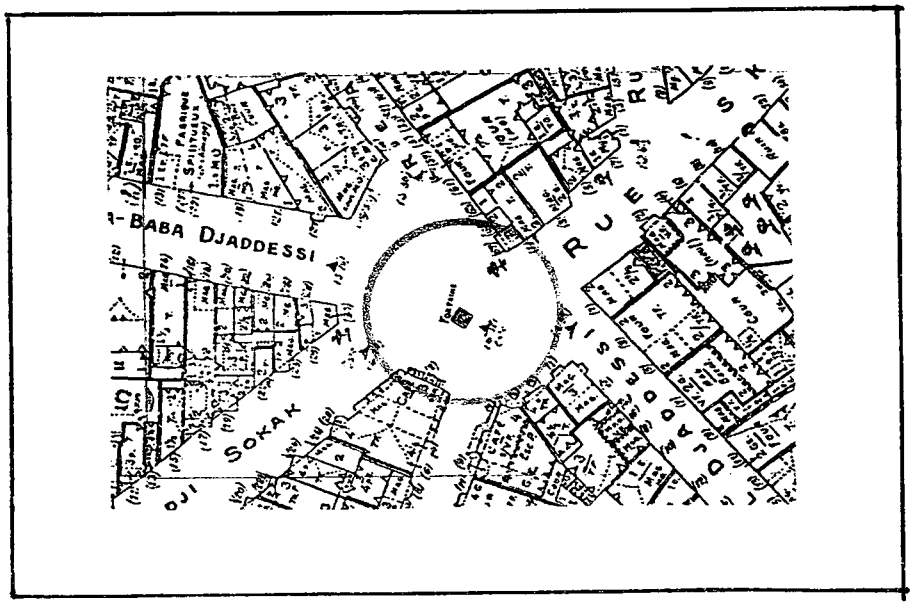

Şekil 4.43. Meydan çeşmesi

4.2.1.3.2. Nişanca Hamamı

Kumkapı bölgesindeki tek hamam yapısı olan Nişanca Hamamı, Nişancı Mehmet Paşa camii karşısında yer almaktadır. Fatih dönemi haritalarında da mevcut yapının, erkekler ve kadınlar için plan şemaları aynı ve birbirine bitişik iki bölümü vardır. Plan şeması klasik çifte hamam şemasından farksızdır (Şekil 4.44)

Yapının duvarları yontma taştır ve birbirinden farklı mekanlar üzerinde boyutları farklı kubbeler bulunmaktadır. Yapının giriş cephesi üzerindeki izlerden daha önce bazı eklentiler olduğu anlaşılmaktadır. Bayanlar bölümüne girişten önce bir bahçe vardır, erkekler bölümü kapısı ise cadde üzerindedir (Şekil 4.45)

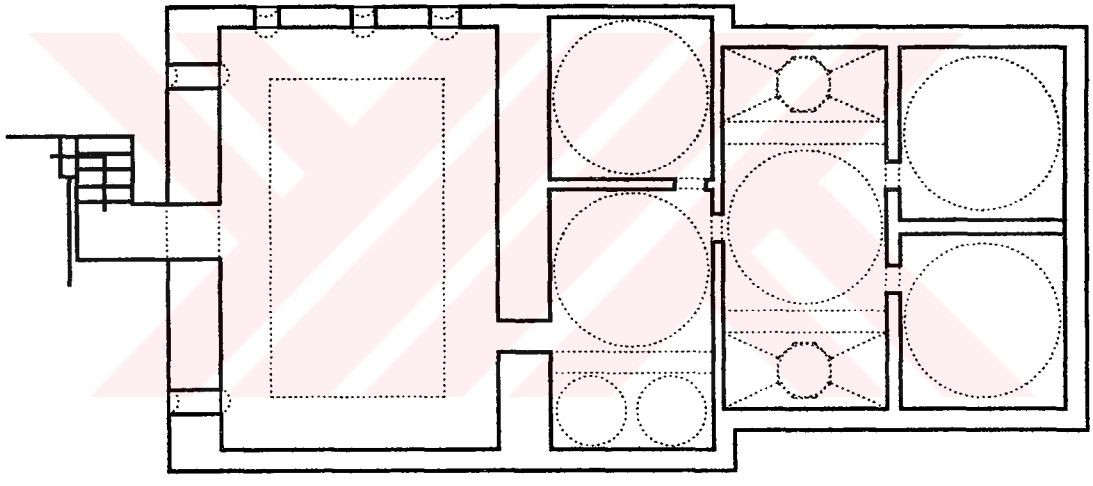

Şekil 4.44. Nişanca hamamı plan şeması

Kemerli giriş açıklığından yapının soyunmalık kısmına girilmektedir. Soyunma odalarının bulunduğu bölüm kare planlıdır, sağ ve sol bölümlerde yükseltilmiş zemin üzerinde ahşap konstrüksiyondan inşa edilen soyunma kabinleri sıralanmıştır. Bu mekan üzeri taş yapı üzerinde yükselen ahşap konstrüksiyonla örtülüdür. Soyunma bölümü yan duvarlarında ve giriş cephesi iki yanında kemerli, kapı ve pencere açıklıkları şeklinde nişler bulunmaktadır. Sivri kemer şeklindeki küçük bir açıklıkla geçilen ılıklık bölümü enlemesine dikdörtgen planlıdır. Dikdörtgen ortasında üzeri kubbeyle örtülü kare mekan ve sol tarafında küçük bir açıklıkla geçilen orta bölümle

aynı boyutta ve üzeri kubbeyle örtülü bölüm vardır. Orta bölümün sağında ise sivri kemerle orta bölümden ayrılmış üzerinde iki küçük kubbe bulunan, boyuna dikdörtgen bir bölüm mevcuttur. Ilıklık bölümü ortasından sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm dört eyvanlıdır, sağ ve sol bölümlerde sivri kemerlerle orta mekandan ayrılan, üzerlerinde birer kubbe bulunan dikdörtgen bölümler mevcuttur. Bu mekanın ortasında göbektaşı mevcuttur. Köşelerde kare planlı, üzerleri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücreleri yer almaktadır. Halvet hücreleri üzeri büyük birer kubbeyle örtülüdür. Külhan ve su deposu buranın arkasında bulunmaktadır.

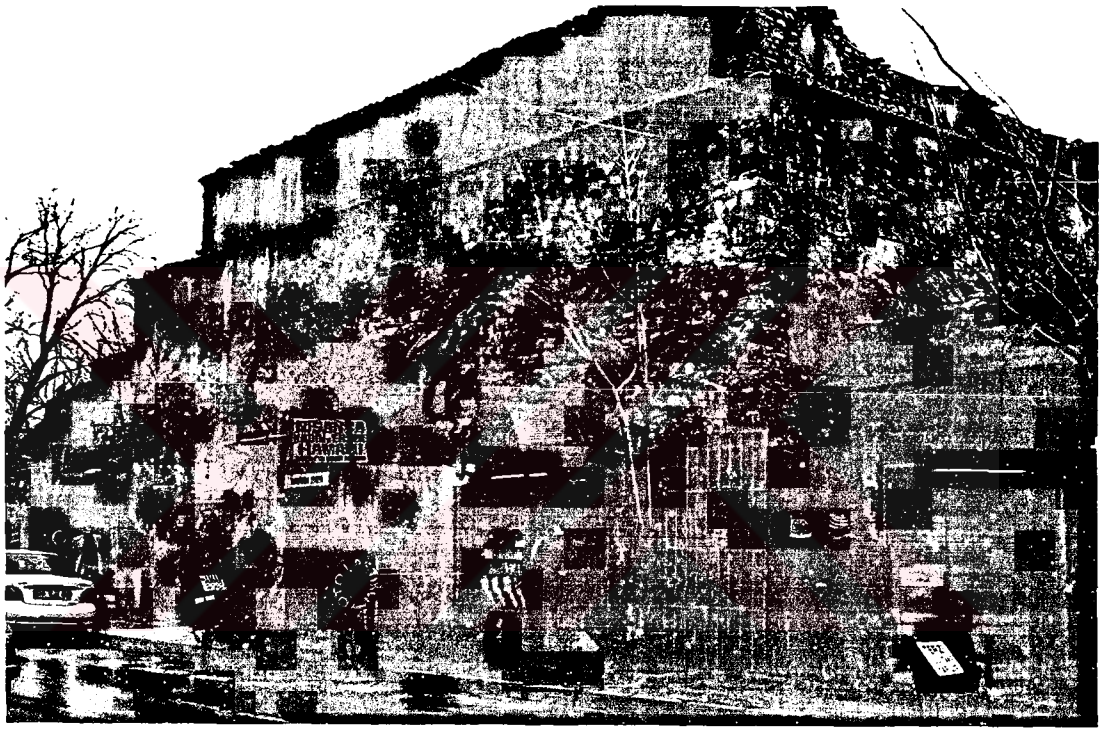

Şekil 4.45 Nişanca Hamamı

Yapıda tüm mekanların üzerinde bulunan kubbelerin geçiş elemanları pandantiflerdir. Sadece, ılıklık ortasında bulunan kubbenin geçiş elemanı olarak mukarnaslar kullanılmıştır. Yapının diğer bölümlerinde süslemelerdeki sadelik gözönüne alınırsa, mukarnasların kullanılmasıyla ılıklık orta mekanının önemi vurgulanmıştır. Yapıda sivri ve yuvarlak kemer formları da birlikte kullanılmıştır.

Osmanlı mimarisinin önemli yapılarından olan hamamlar, aslında bir Roma geleneği olduğu için gayrimüslimlere, özellikle de Rum halkına yabancı bir kültür değildir. Bölgede varolan hamam müslüman ve gayrimüslim tüm halka hizmet etmektedir.

4.2.1.4. İdare Yapıları

Bölgede bu sınıflamaya giren eski karakol ve idare mahkemesi bulunmaktadır. İdare mahkemesi Cumhuriyet dönemi sonrasına tarihlendiği için inceleme kapsamına alınmamıştır. Karakol yapısı hakkında ise herhangi yazılı bir bilgi yoktur. Fakat, yapı yoğun konut dokusu içerisinde boyutları, plan ve cephe özellikleri ile farklılık göstermektedir, (Şekil 4.46)

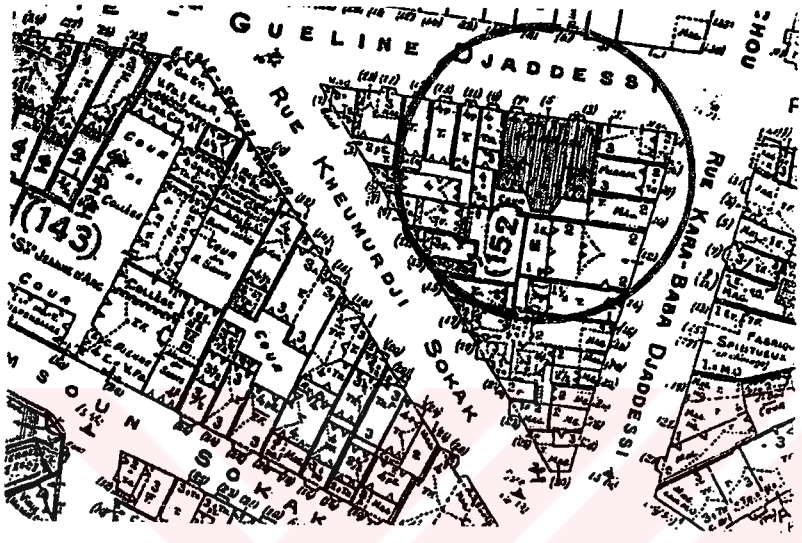

Şekil 4.46. Karakol yapısı konumu

Ana cadde üzerinde konumlanan yapı kagir ver 4 katlıdır. Öncephenin orta eksenindeki giriş bölümü içeri doğru çekilmiş ve merdivenle yükseltilmiştir. İki merdiven arasındaki sahanlık üzerinde iki serbest sütun bulunmaktadır. Sütun başlıklarında bitkisel motifler vardır. Giriş bölümü katlar boyunca devam eden komposit başlıklı sütunlarla yan bölümlerden ayrılmaktadır. Orta bölümüm üst katlarındakemerli 3'lü uzun pencere dizileri vardır. Ön cephenin iki yan bölümünde ise, alt katlarda dikdörtgen üçer pencere, üst katlarda da orta aksta iki kat boyunca devam eden dar cumba vardır. Pencereler, cumba üzerinde kemerli, yanlarında ise dikdörtgen formdadır. Yatayda belirgin silme ile biten yapıya üst kat sonradan eklenmiş olabilir. İkinci kat cephesi orta bölümünde ise balkon mevcuttur (Şekil 4.47)

Yapı giriş ekseninde simetriktir. Giriş karşısına gelen cephede yuvarlatılmış merdiven kovası vardır, bu mekan çıkıntı yaparak dışarıdan da algılanmaktadır. Boyutları ve plan düzeninden çok amaçlı tasarlandığı anlaşılan yapının cumba boyutlarının küçüklüğü dikkat çekicidir. Cumbaların bu kadar dar olması mevcut nizamnamelere yada çevre dokusuna uyum kaygısına bağlanabilir.

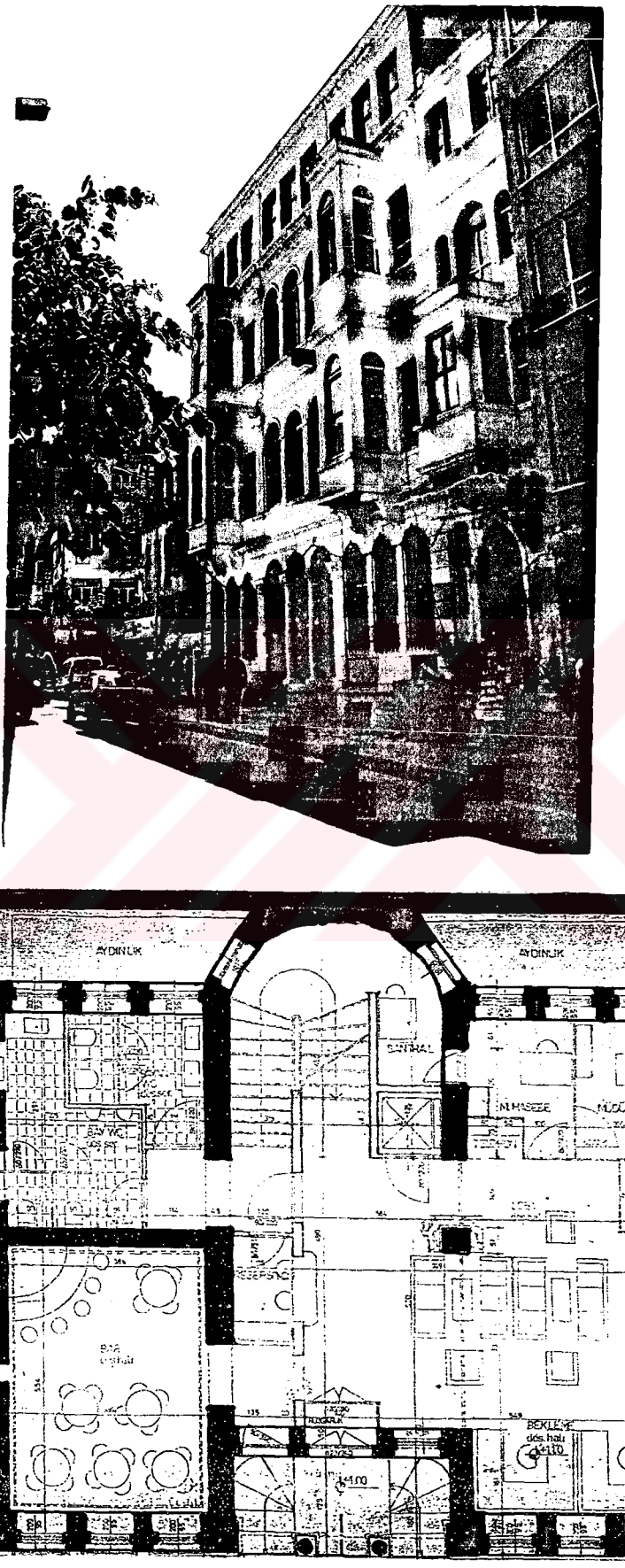

Şekil 4.47. Karakol yapısı plan ve görünüşü.

Yapı orjinalde 3 katlıdır, daha sonra bir kat daha eklenmiştir. Giriş bölümünün iki tarafında kalan cephelerde, orta eksenlerde 1. ve 2. katlar boyunca cumba vardır. 2. ve 3. katlar arasında cephede görülen yatay dikmeler ve restitüsyon çizimi burada bir balkonun olduğunu göstermektedir.

4.2.2. Dini Mimari Örnekleri

4.2.2.1. Kiliseler

Kumkapı'da günümüzde ikisi Rumlara diğer ikisi de Ermenilere ait 4 adet kilise mevcuttur. Tarihçi Thomas Smith'e göre Kumkapı'da 7 hristiyan kilisesi mevcuttur, fakat, 15 ve 16. Yy'larda bunlar yanmış ve tekrar yapılmamıştır. Trifon Karabeynikof'a göre ise 16. yy sonlarında Kumkapı'da bugün de mevcut Hagia Kyriake ve Panaghia Elpis kiliseleri de dahil olmak üzere 5 adet, Peterakis'e göre de 17. Yy'ın başlarında 4 adet Rum kilisesi bulunmaktadır. (Kömürcüyan, 1988, s.80). İnciciyan'a göre de 18. yüzyılda şehirdeki 3 ermeni kilisesinden bir tanesi olan Surp Asdvadzadzin Patrikhane Kilisesi burada bulunmaktadır (İnciciyan, 1976, s.38). Bunun yanında, Surp Harutyun kilisesi de bölgede, surların dış tarafında yer almaktadır

Kiliseler bulundukları mahallelerin halkına hizmet etmektedirler. Dolayısı ile Rum kiliselerinin Bizans döneminde inşa edilmesi ve çeşitli tarihlerde yenilemeler geçirerek ibadete açılmaları, 19. yy'da bölgede Rum halkının halen yoğun olduğunu göstermektedir. Ermenilere ait Patrikhane kilisesi ise Fetih sonrasına tarihlenmektedir ve altında ayazmanın bulunması daha önceden burada Rum kilisesi olduğunu göstermektedir. Ermenilerin bölgede artan nüfusu sonrasında diğer Ermeni kilisesi de 19. yy'da inşa edilmiştir. Bölgede Ermeni ve Rum halklarının yoğun olduğu son dönem 19. yy'dır. Bunun nedeni ise Rumların yüzyılımızda çeşitli nedenlerden dolayı bölgeden ayrılmalarıdır. Bu nedenle, günümüzde, Rum kiliselerinden sadece biri ibadete açıktır.

Kumkapı'da farklı dönemlerde yapılan kiliselerin mekan organizasyonları ve cephe düzenleri de farklılık göstermektedir. Bu farklılık özellikle farklı etnik grupların eserlerinde daha da belirgindir. Bazilikal plan şemalı, yunan haçı plan şemalı ve merkezi planlı yapı türlerinin tümü semtteki kiliselerde görülmektedir. Semtteki tüm kiliselerde ortak bir öge olan çan kuleleri ise, yapımına 19. yy'da izin verildikten sonra edilmiştir. Kiliselerin avlu içerisinde konumlanmaları ve yanlarında eğitim amaçlı yapılar bulunması bir diğer ortak özellikleridir.

4.2.2.1.1. Panaghia Elpis Rum Kilisesi

Kilisenin ilk inşa edildiği tarih bilinmemektedir. Fakat, bu eski kilise yapısı, İstanbul'da 1645'de tahrip olan yedi yapıdan biri olarak kabul edilmektedir. Janin'e göre; varlığından ilk kez 1656 yılında söz edilen kilise, 1680'daki yangından sonra aynı tarihte yeniden inşa edilmiştir. Bundan sonra ise pekçok tarihte yenilemeler geçirmiştir. Kilise altında Hagios Georgios ayazması bulunmaktadır (Karaca, 1995, s.192).

Kilise günümüzde kullanılmamaktadır, fakat, ibadete açık olduğu dönemde Kumkapı'nın Çifte Gelinler Caddesi ile sahil arasındaki bölgenin halkına hizmet etmektedir. Yapının cephe düzenindeki hareketlilik, çevredeki dini ve sosyal amaçlı yapıların sadeliği yanında dikkat çekicidir. Caddenin yukarı kesimindeki zenginlerin maddi olanaklarıyla güzel bir kilise (Hagia Kyriake) inşa etmeleri karşısında, caddenin alt kesimindeki yoksul ve işçi halk taş işçiliğindeki ustalıklarını kullanarak bu yapıyı inşa etmişlerdir. Bu durum yapının gösteriş sebebini açıklamaktadır.

Şekil 4.49'da görüldüğü gibi, kilise avlu içerisinde konumlanmaktadır (Şekil, 4.49).

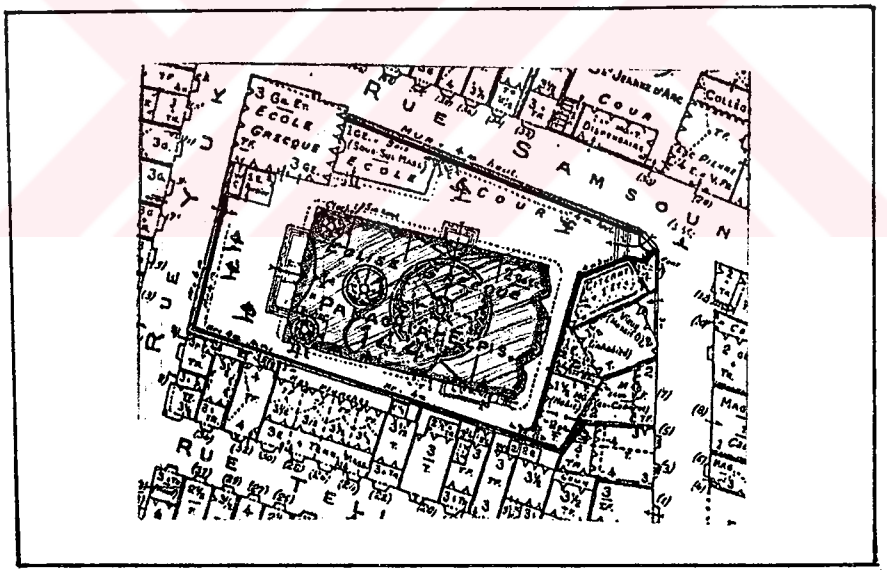

Şekil 4.49. Panaghia Elpis Kilisesi konumu.

Dikdörtgen formundaki yapının giriş bölümü her iki yanında yükselen baldaken şeklinde çan kuleleri bulunmaktadır. Cephedeki sadelik dikkat çekicidir. Kesme taştan inşa edilen yapıda, cephe süslemeleri taş ve sert granit, merdivenler ise mermerdir ve bazı yerlerde yumuşak ve sarı renkte farklı taş malzeme kullanılmıştır. Yapıda taş işçiliği yanında mermer işçiliği de önemli yer tutmaktadır (Karaca, 1995, s.193). (Şekil 4.50, EK P).

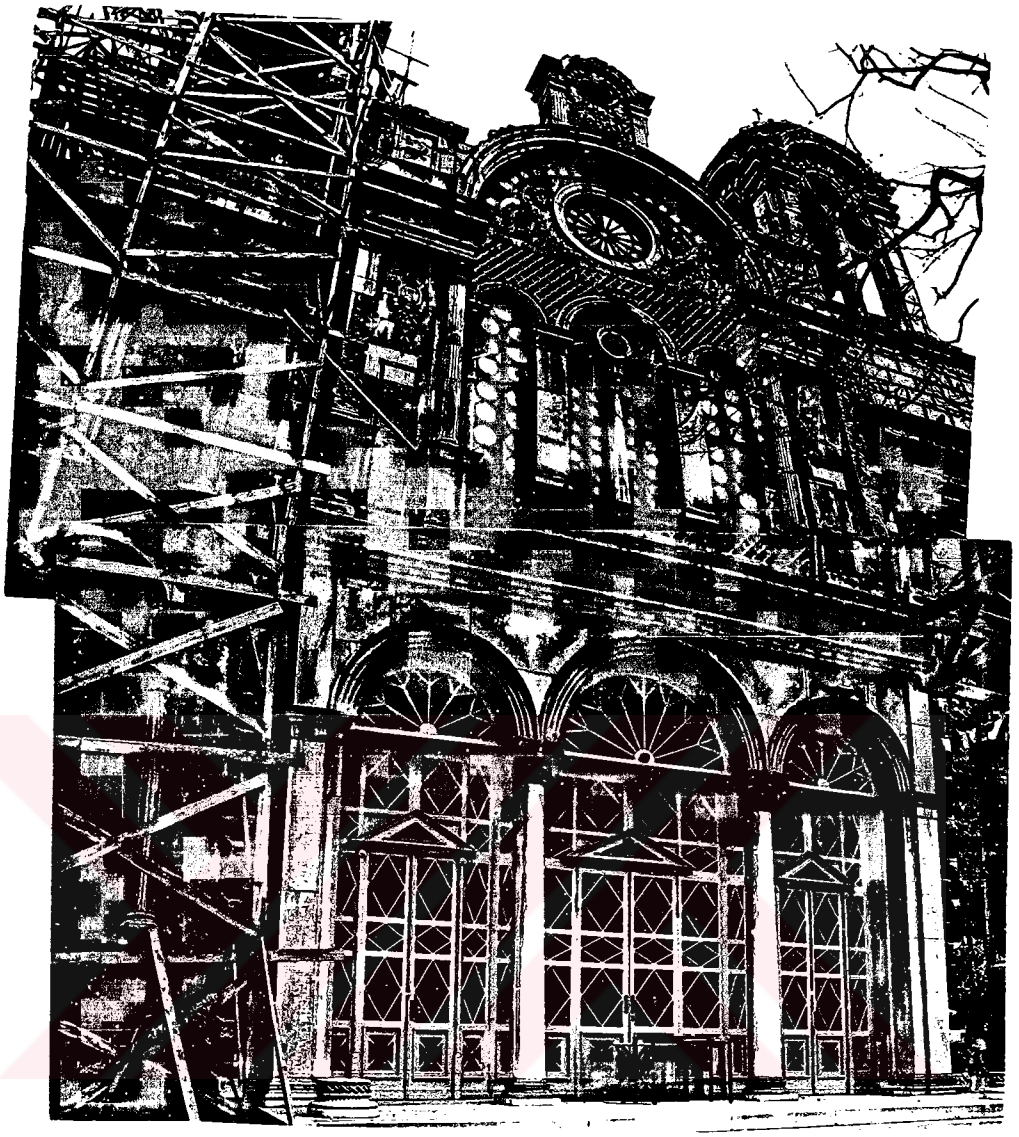

Şekil 4.50 Panaghia Elpis Kilisesi Görünüşü

Kilise ön cephesi düşeyde 3 bölüm görünümündedir, orta bölümü de yatay taş silme ile iki kısma ayrılmıştır. Alt giriş bölümü mermer kaplamadır, bu bölümde, ortada büyük ve yanlarda küçük, aralarında sütunlar bulunan, üçlü kemer dizisi bulunmaktadır. Tepe noktalarında taş motifler bulunan kemerler arasındaki yuvarlak sütunların başlıkları bitkisel motiflidir. Giriş açıklığı üst bölümünde ise büyük kemer formu ve yoğun süslemeler dikkat çekicidir. Büyük kemer formu her iki yanında kemerin başlangıç noktasına kadar yükselen ikişerli sütun dizileri vardır. Sütunlardan biri kare, diğeri ise yuvarlak, yivli ve kompozit başlıklıdır. İki sütun arasında ise, çevresinde bitkisel motifler sarkan semboller buunmaktadır. Büyük kemer içerisinde, orta eksende yuvarlak pencere ve altında giriş açıklığını andıran üçlü bitişik kemer dizisi vardır, fakat, boyutça daha küçüktür ve aralarındaki dikmeler

kare kesitlidir. Ortadaki kemer içerisinde de iki yuvarlak ve dar kemer açıklığı, üzerine bir adet yuvarlak motif yerleştirilmiştir. Orta üst bölümdeki tüm duvar parçaları üzerinde geometrik ve bitkisel motifler, yuvarlak şekiller içerisinde semboller bulunmaktadır. Ön cephenin yan bölümlerinde ise her iki katta birer adet yuvarlak kemer formunda pencere açıklığı vardır. Pencereler yanında ise, yivli ve kompozit başlıklı sütun üzerinde, alt katta kemer formunda, üst katta ise yatay tablalar mevcuttur. Yanlarda yükselen çan kulelerinde ise, kilise ön cephesinde görülen, kemer içerisinde iki dar kemer ve üzerinde yuvarlak açıklık kompozisyonu tekrarlanmıştır. Ön cephe tepesinde ise kemer formunda, ortasında yuvarlak açıkık bulunan, süslemeli taş kütle bulunmaktadır.

Yan cephelerde ise sadelik ön plandadır (Şekil 4.51). Orta kubbenin hizasındaki yan bölümlerde çatı alınlık şeklinde yükseltilmiştir. Bu bölümde büyük bir kemer içerisinde üçlü yuvarlak kemer dizisi ve üzerinde de yuvarlak açıklık bulunmaktadır, bunun alt tarafında ise dikdörtgen kapı açıklığı vardır. Bu bölümün doğu tarafında bir, batı tarafında da ikişer adet altta yuvarlak, üst katta ise kemerli pencere açıklıkarı bulunmaktadır. Yan cephe doğusunda, üst köşede ise yuvarlak rozet şeklinde dekoratif eleman mevcuttur.

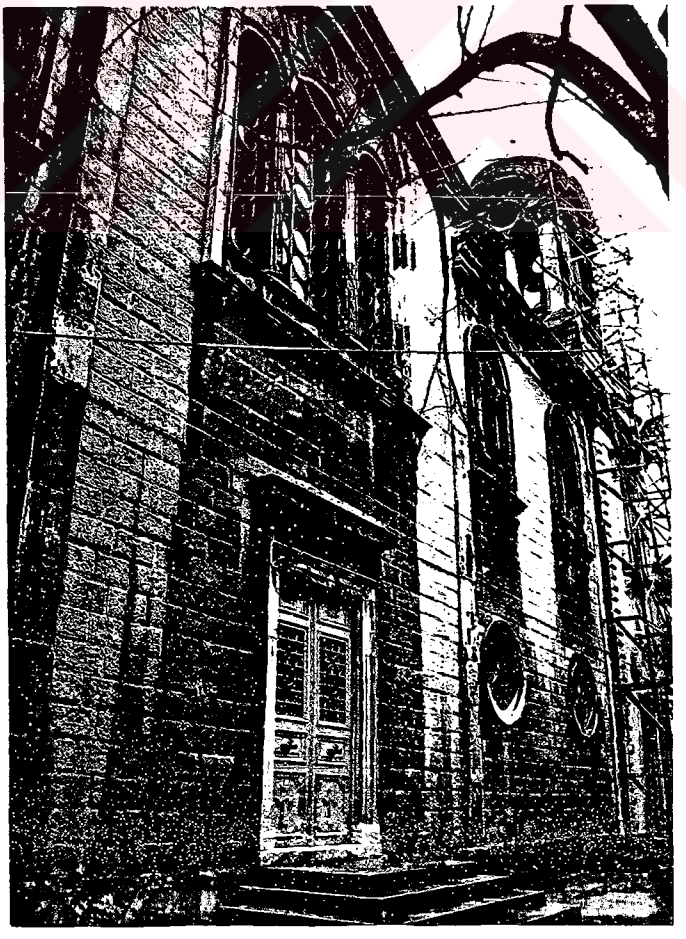

Şekil 4.51. Panaghia Elpis Kilisesi yan cephesi

Doğu cephesinde ise apsisler açılı çıkıntılar yaparak belirginleştirilmiştir. Apsislerin duvar parçaları üzerinde kemerli pencere açıklıkları mevcuttur, bu açıklıklardan büyük apsisin orta eksenindeki diğerlerinden büyüktür (Şekil 4.52).

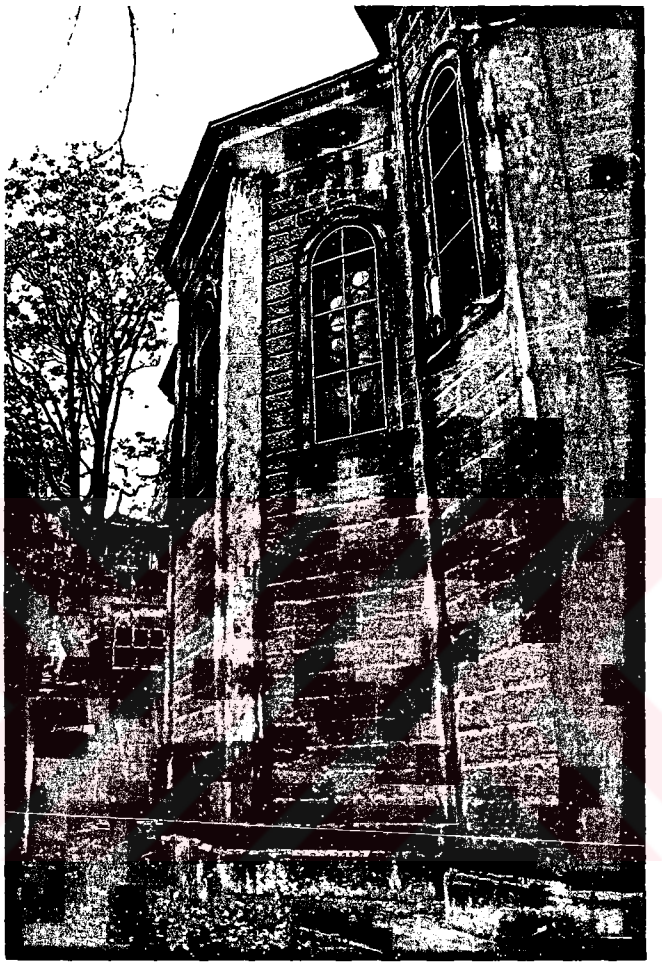

Şekil 4.52. Panaghia Elpis Kilisesi doğu cephesi

Şekil 4.53'de görüldüğü gibi, yapının plan şeması dikdörtgen içerisinde latin haçı şeklindedir. Girişten sonra enine dikdörtgen Narthex bölümü ve üzerinde galeri katı bulunmaktadır. Galeri bölümüne köşede bulunan taş merdiven ile ulaşılmaktadır. Narthex ve Naos bölümlerini ayıran sütunlar kompozit başlıklıdır ve yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Bu kemer açıklıklarından orta eksendeki daha büyük ve yandakiler simetriktir. Naos dikdörtgen planlıdır, haçın kollarının birleştiği yerde dört sütun, batısında ikişer adet sütun, doğuda ise, iki adet kare kesitli ayak mevcuttur. Sütunlar kompozit başlıklıdır ve birbirlerine yuvarlak kemerler ile bağlanmıştır. Yapının yan duvarlarında ortadaki sütunlarla aynı hizada ve aynı boyda pilasterler bulunmaktadır ve kemerler de pilasterlerin üzerindeki tablalara

oturmaktadır. Kilisenin kuzey ve güney cephelerinde haç kolu hizasında dikdörtgen kapı açıklıkları mevcuttur. Kolların birleştiği noktadan sonra da bema ve apsis kısmı yer almaktadır. Ortadaki apsis her iki yanında daha küçük apsisler vardır ve bunlar dış cephede boyutları ile orantılı açılı çıkıntılar yapmaktadır.

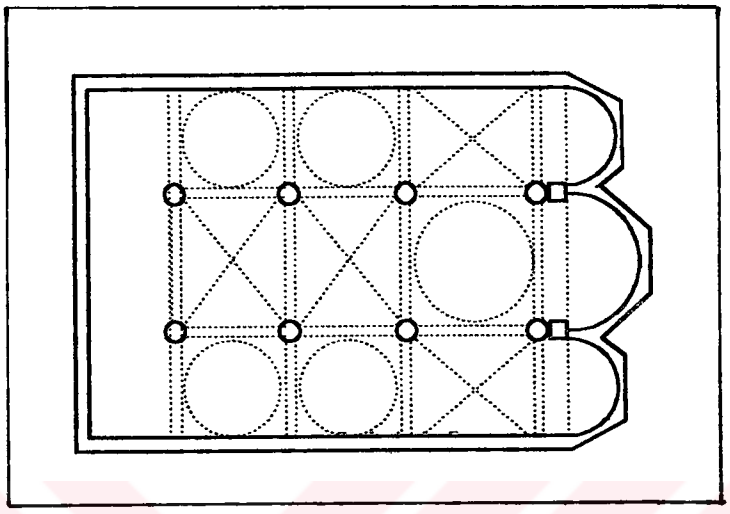

Şekil 4.52. Panaghia Elpis kilisesi plan şeması

Yapının iç mekanında kemer formları çevresinde ve yatayda dekoratif bantlar geçmektedir. Duvar parçalarında ise bezemeler ve ikonalar iç mekanı zenginleştiren ögelerdir. Naos'un doğusunda ise yoğun süslemeleriyle dikkat çeken mermerden yapılan ikonostasis yer almaktadır. Bu bölümde kemerler içerisinde tasvirler yer almaktadır. Ortada ise yanlarında sütunlar bulunan kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Yuvarlak kemerler, rozetler,dişli frizler, kompozit başlıklı sütunlar bu kompozisyonda kullanılan ögelerdir.

Yapının örtü sistemi kubbe ve çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Ana mekan üzerinde, haçın kollarının birleştiği noktada büyük bir kubbe bulunmaktadır. Kubbe 4 adet sütun üzerine oturmaktadır ve geçiş elemenları pandantiflerdir. Kubbe kasnağı üzerinde oniki küçük pencere yer almaktadır. Haçın kolları ise çapraz tonozlarla, aralarda kalan bölümler de yine pandantiflerin kullanıldığı kubbeler ile örtülüdür. Narthex üzeri düz tavan, apsisler üzeri ise yarım kubbe ile örtülüdür.

Yapı süslemelerinde kullanılan elemanlar Hagia Kyriake kilisesindekiler ile benzerlik göstermektedir. Büyük bir kemer formu içerisine sıkıştırılmış dar, bitişik ve aralarında sütunlar bulunan kemerler, yivli ve yivsiz sütunlar, iki yanda yükseltilmiş çan kuleleri, yuvarlak doğramalar diğer kilisede de mevcut ögelerdir. Ayrıca, Narthex bölümü yanlarında yer alan yüksek çan kulelerinin en üst kat düzeni kilise ön

cephesinin üst kemerli kısmının bir minyatürü şeklindedir. Aynı ilişki Hagia Kyriake kilisesi ön cephe ögeleri ve çan kuleleri arasında bulunmaktadır.

Kilise yapısının ön cephesindeki süslemeler karşısında yan ve arka cephelerde sadelik dikkati çekmektedir. Ön – arka cephe karşıtlığı diğer yapılarda ve konutlarda olduğu gibi bu yapıda da görülmektedir.

Kilisenin orjinal formu bilinmemekle beraber, yunan haçı şeklindeki plan şeması orta devir Bizans kilisesini anımsatmaktadır. Mekan organizasyonu yanında, kullanılan diğer ögeler; kubbe, tonozlar, pandantifler, kemerler, bir anlamda yapısal ögeler klasik mimari ögeleridir. Süsleme ögeleri ise daha yakın zamanların zevklerini yansıtmaktadır. Özellikle de cephedeki açıklık formları sadedir, fakat, açıklıklar dışındaki sağır bölgelerde girintiler-çıkıntılar, kat silmeleri, sütunlar v.b. duvar üzerindeki taş geometrik motifler, bitkisel bezemeler cepheyi çok karmaşık hale getirmiştir. Bu motif karmaşası ve çeşitliliği yapının bir bütün olarak algılanmasını engellemekte ve gözü yormaktadır. Kullanılan motiflerin çeşitliliği ve farklı dönemlere ait olması ise kilisenin pekçok tarihte yenilemeler geçirmesi ile açıklanabilir. Farklı dönemlerin zevkleri yenilemeler ile süsleme ögelerine yansımış ve yapı eklektik bir görünüş almıştır.

4.2.2.1.2. Hagia Kiriake Rum Kilisesi

Kumkapı bölgesindeki iki büyük Rum kilisesinden biri olan yapının ilk inşa edildiği tarih bilinmemektedir. Tarihçi Petrides'e göre yapı 1659 yılındaki yangında harap olmuş ve 1730'da onarılmıştır, daha sonra ise 1865'de tamamen yanmıştır (Karaca, 1995, s.199). Kilisede görevli papaz Meletios Sakkulidis'e göre de 1894 depreminde yıkılan kilisenin yerine 1895 yılında yapımına başlanan ve 1901 yılında tamamlanan yeni kilise inşa edilmiştir. Yapının mimarı Periklis Fotiadis'dir. Kilise kuzey ve güneydeki merdivenler dolayısıyla "merdivenli kilise" olarak da anılmaktadır. Kilisenin yapılması için önayak olan Rus büyükelçisinin yakında oturması nedeniyle bazı kaynaklarda ismi "Moskof Kilisesi" olarak da geçmektedir (Sakkulidis, 2001).

Şekil 4.53'de görüldüğü gibi, kilise avlu içerisinde konumlanmaktadır ve alt ve üst kotlardan avluya iki giriş vardır (Şekil 4.54). Kilise merkezi planlıdır ve cephelerinde diğer Rum kilisesine göre sadelik ön plandadır. Konumundan dolayı da ekonomik düzeyi daha yüksek kesime hizmet etmektedir. Kesme taştan inşa edilen yapıda. mermer, tuğla ve taş malzemeler belirgin yapı elemanlarıdır

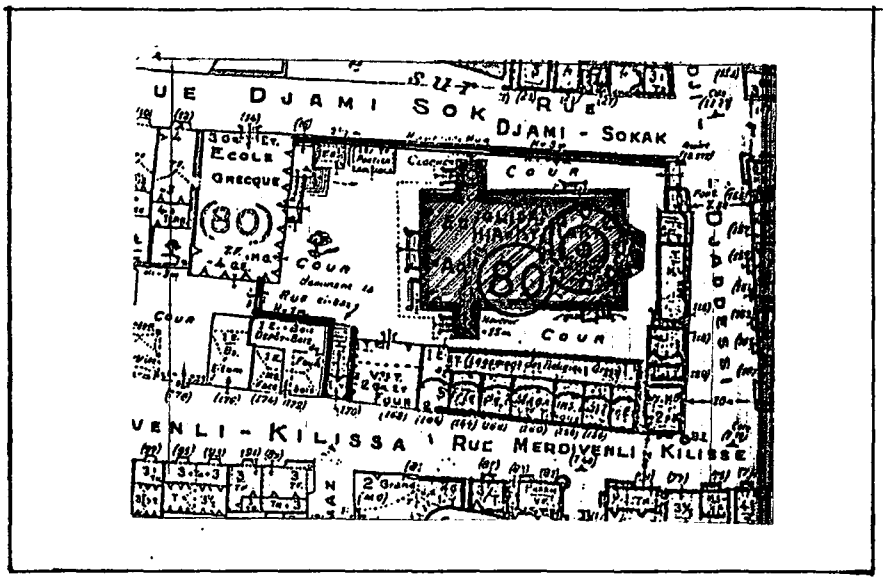

Şekil 4.54. Hagia Kyriake kilisesi konumu.

Kilise cepheleri yatayda geçen taş silmeyle iki kat görüntüsündedir (Şekil 4.55).

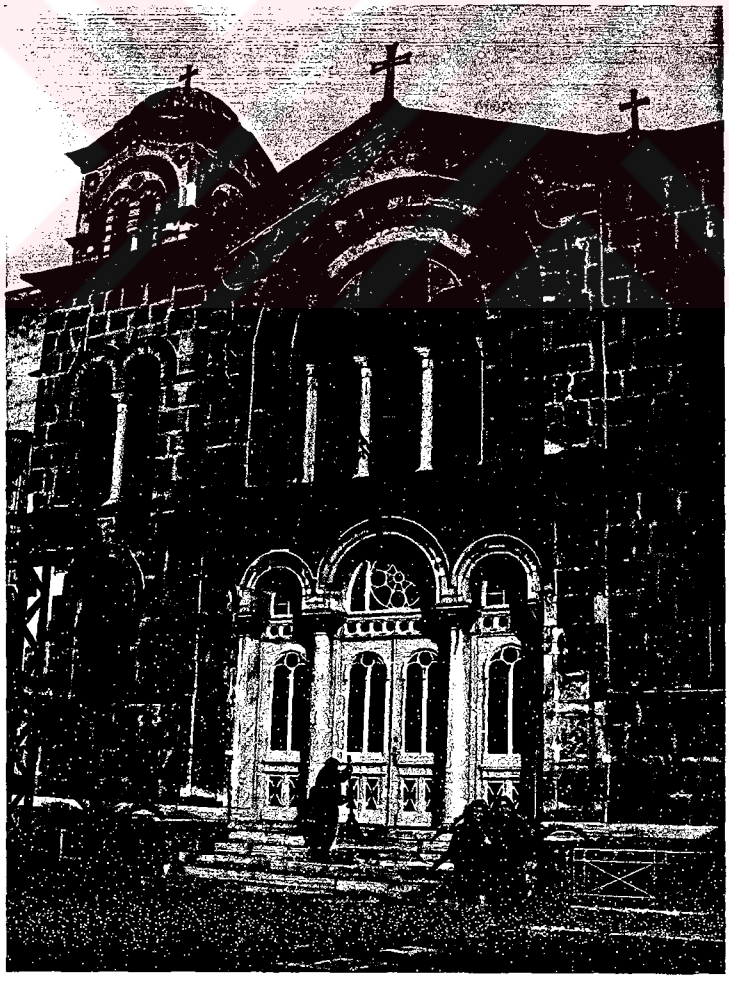

Şekil 4.55. Hagia Kyriake Kilisesi Ön Görünüşü.

Ön cephede, simetri ekseni üzerindeki üçte birlik bölümü yan bölümlerden ayıran, dikeyde tüm cephede devam eden kare kesitli pilasterler bulunmaktadır. Bu bölüm alt katında, ortada büyük bir kemer, iki yanında buna bitişik daha küçük iki kemerle giriş açıklığı oluşturulmuştur. Kemerler birbirinden mermer sütunlarla ayrılmış ve sütunlar gibi kemerli giriş açıklıkları çevreleri de mermer malzeme kullanılarak belirginleştirilmiştir.

Giriş açıklığı üzerindeki yatay silme altında kilisenin adı yazmaktadır. Yanlardaki taş çıkıntı üzerindeki daireler içerisinde semboller bulunmaktadır. Bu açıklığın her iki tarafında birer adet kemerli pencere bulunmaktadır. Üst katta ise simetri ekseni üzerinde kemer formunda büyük bir niş ve içerisinde tuğlaların iki sıra açılı ve düzgün dizilerek oluşturdukları daha küçük iki kemer formu daha mevcuttur. Bunun içerisinde de sütunlarla ayrılmış 3 adet yuvarlak ve dar kemer açıklığı bulunmaktadır. Bu bölüm çatıda alınlık ile tamamlanmaktadır (Şekil 4.56).

Şekil 4.56. Hagia Kyriake cephe detayı

Alınlık ve kemer formu arasında kalan duvar parçasında yeşil kabartmalı bitkisel motifler ve tuğla ile çevrelenmiş, içinde semboller bulunan geometrik şekiller bulunmaktadır. Kemerli niş iki yanında ise kemerli birer adet pencere bulunmaktadır. Saçak altında tuğlaların birkaç sıra farklı şekillerde dizilerek oluşturduğu bir bant geçmektedir. Kemerli açıklıklar içerisindeki pencere doğramaları dikey şeritler ve daire-kare şeklinde küçük cam parçalarından oluşmaktadır (Ek R).

Yan cepheler ön cepheden daha sağırdır (Şekil 4.57). Yandaki çan kulelerinden sonra gelen ana kütle cephesi kilise ön cephesi ile aynı düzendedir, fakat, zemin katta kemerler niş biçimindedir, açıklık yoktur. Yapının giriş cephesi ve ana mekanın her iki yanındaki cephelerin düzeni aynıdır. Sadece giriş cephesi konumundan dolayı daha süslüdür ve giriş kapısı vardır. Burada da ön- arka cephelerin karşıtlığı görülmektedir.

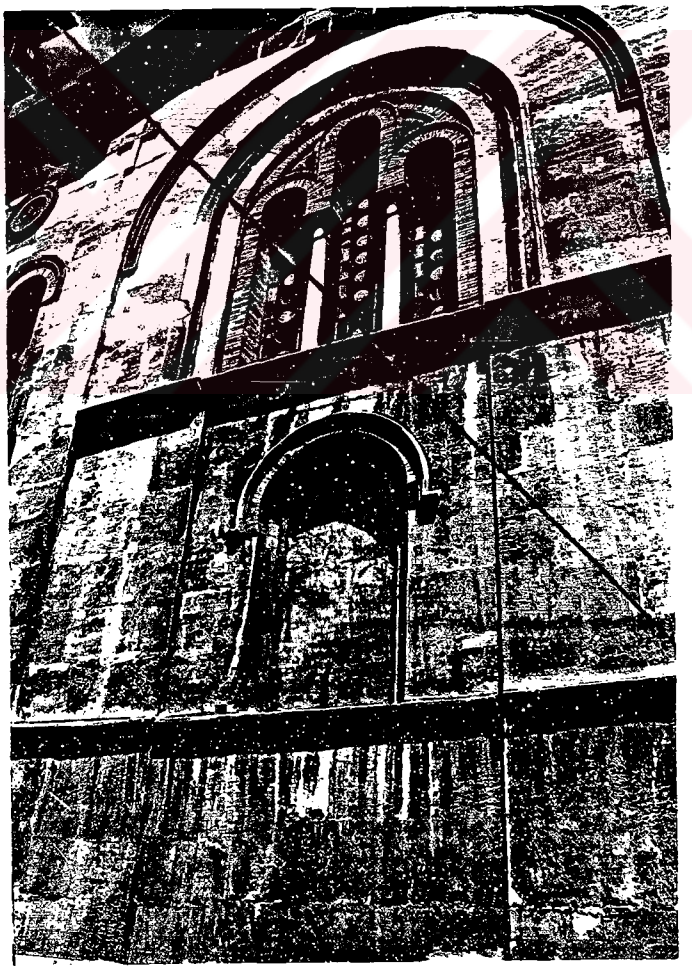

Şekil 4.57. Hagia Kyriake yan cephe detayı

Yanlarda bulunan çan kuleleri cephe düzenleri de kilise formuyla bir bütünlük içerisindedir. Kilise cephesi üzerinde yatayda devam eden silme kule çevresinde de dolaşmaktadır. Kulelerin kuzeybatı cephelerinde üzeri alınlıklı, dışa doğru çıkıntılı ve merdivenlerle yükseltilmiş giriş kapıları bulunmaktadır. Kemerli kapının iki yanındaki sütunlar taş bloklara oturmaktadır. Kilisenin çatı seviyesinden sonra kulenin üçüncü katı mevcuttur. Yükseltilmiş bu katta kilisenin cephesindeki pencere formları kullanılmıştır. Belirgin kemer formundaki niş içerisinde birbirinden sütun ile ayrılan bitişik iki adet dar kemer açıklığı bulunmaktadır. Çatı formu da kilisenin örtü düzeninin bir minyatürü şeklindedir, üzerinde ise yükseltilmiş kasnak üzerinde kubbe bulunmaktadır (Şekil 4.58).

Şekil 4.58. Hagia Kyriake çan kulesi

Şekil 4.59'da görüldüğü gibi, Yapıda öncelikle enine dikdörtgen Narthex bölümüne girilmektedir (Şekil 4.59). Narhex'de, köşelerde birer dikdörtgen giriş açıklığı vardır. Narthex bölümünden sonra Naos ana mekanı gelmektedir. Bu iki bölüm arasında ortada bir dikdörtgen geçiş açıklığı, yanlarında da, yuvarlak ve kompozit başlıklı

sütunlarla ayrılmış ikili yuvarlak kemerler bulunmaktadır. Ana mekan kare formundadır ve köşelerde ikili sütunlarla, toplam sekiz adet kompozit başlıklı sütunla çevrelenmiştir ve bu sütunlar yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Bu bölüm üzeri kubbe ile örtülüdür. Ana mekanın doğusundaki bema ise basamaklarla yükseltilmiştir. Bemadan sonra ise biri ortada büyük ve yanlarda iki küçük üç apsis bulunmaktadır. Apsis çıkıntıları ise dış duvara açılı şekilde yansımaktadır. Yandaki apsis duvarlarında birer adet kemerli pencere, orta apsis duvarında ise, daha yüksek olduğu için, ilave olarak üst bölümde sağır bir kemer formu biçiminde niş bulunmaktadır. Ayrıca büyük apsisin güneydoğu duvarında tüm duvarı kaplayan kemer formunda büyük bir niş ve ortasında daha küçük kemerli bir açıklık bulunmaktadır.

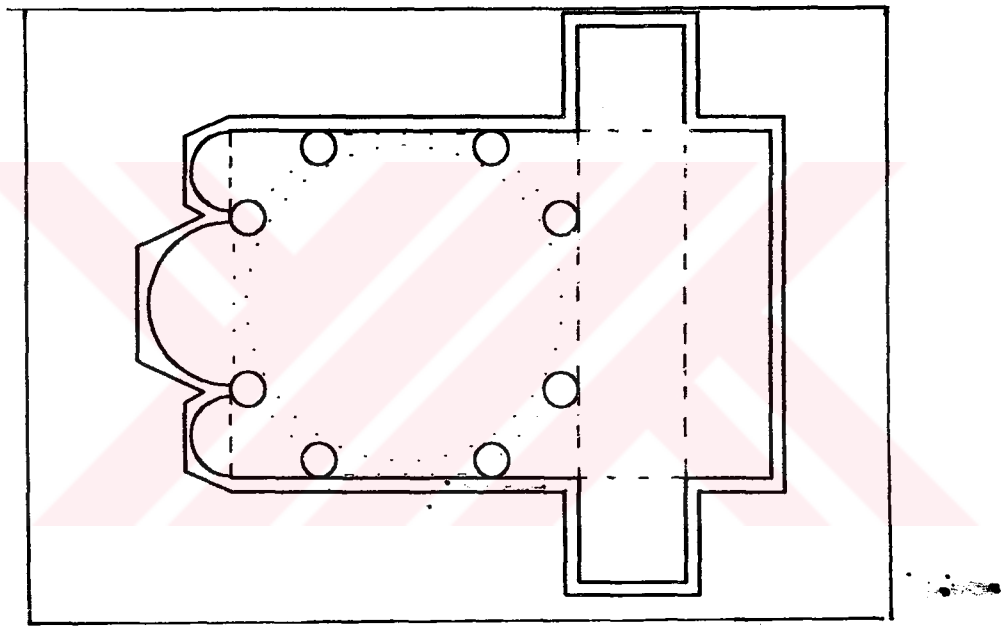

Şekil 4.59. Hagia Kyriake Kilisesi plan şeması.

Ana mekanın doğusunda ikonostasis bölümü yer almaktadır. İkonostasis üzerinde azizlerin tasvirleri ve incilden sahneler yer almaktadır. Aynı tür tasvirler kilisenin iç duvarlarında da bulunmaktadır. Kemer formları çevresinde dolaşan bantlarla hatlar belirginlştirilmiştir, üstte kalan duvar parçaları ise süslemeler mevcuttur.

Kilise yapısı büyük bir kubbe altında şekillenmiştir. Kubbe üzerinde kemerli pencere dizisi bulunan kasnağa oturmaktadır. Kubbe ana mekanı tamamiyle örtmekte ve sekizgen ayaklar üzerinde taşınmaktadır. Dış yapıda, pencere açıklıkları arasında alt bölüme doğru genişleyen payandalar bulunmaktadır. Yapı örtü sistemi ve mekan organizasyonu açısından Küçük Ayasofya'nın bir minyatürüdür (Şekil 4.60).

Şekil 4.60. Hagia Kyriake Yapı örtüsü

Bu yapının plan özellikleri olduğu kadar cephe düzeni de diğerinden farklılık göstermektedir. Diğerine göre daha sadedir, işçilik daha azdır. Yapının malzemesi yontma taştır, kısmen mermer de kullanılmıştır. Kemerlerde ve diğer ince bantlarda tuğla kullanılmıştır. Yapının cephesindeki açıklık formları çevrelerinde tuğla malzeme kullanılarak belirginleştirilmiştir. Bu da cepheye renk katmaktadır. Cephedeki kemer formlarının çokluğu, bitkisel motifler yapının sadeliğini bozmamaktadırlar.

Diğer Rum kilisesi gibi, bu yapının da orjinal formu bilinmemektedir. Fakat, merkezi planlı kiliseler erken bizans döneminden itibaren inşa edilmektedir. Yapı plan şeması, cephede kullanılan kemer formları, kubbe, pandantifler v.b. yapısal ögeler klasik mimariyi anımsatmakla beraber, bitkisel süsleme ögeleri ve malzemeler yakın zaman tarihlenmektedir. Yapı eklektiktir.

4.2.2.1.3. Kumkapı Patriklik Kompleksi

Kumkapı Şarapnel sokakta konumlanan, Patrikhane ve karşısındaki dini yapıların bütününden oluşan kompleks, Türkiye'deki Ermeni cemaatinin merkezi Patriklik kurumunu temsil ettiği için tasarımları ile bölgedeki diğer dini yapılarından daha büyüktür. Kompleks, 3 adet büyük bazilikal şemalı kilkse yapısı ve aralarında küçük şapeller ile avlu içerisindeki ek yapılardan oluşmaktadır (Şekil 4.61).

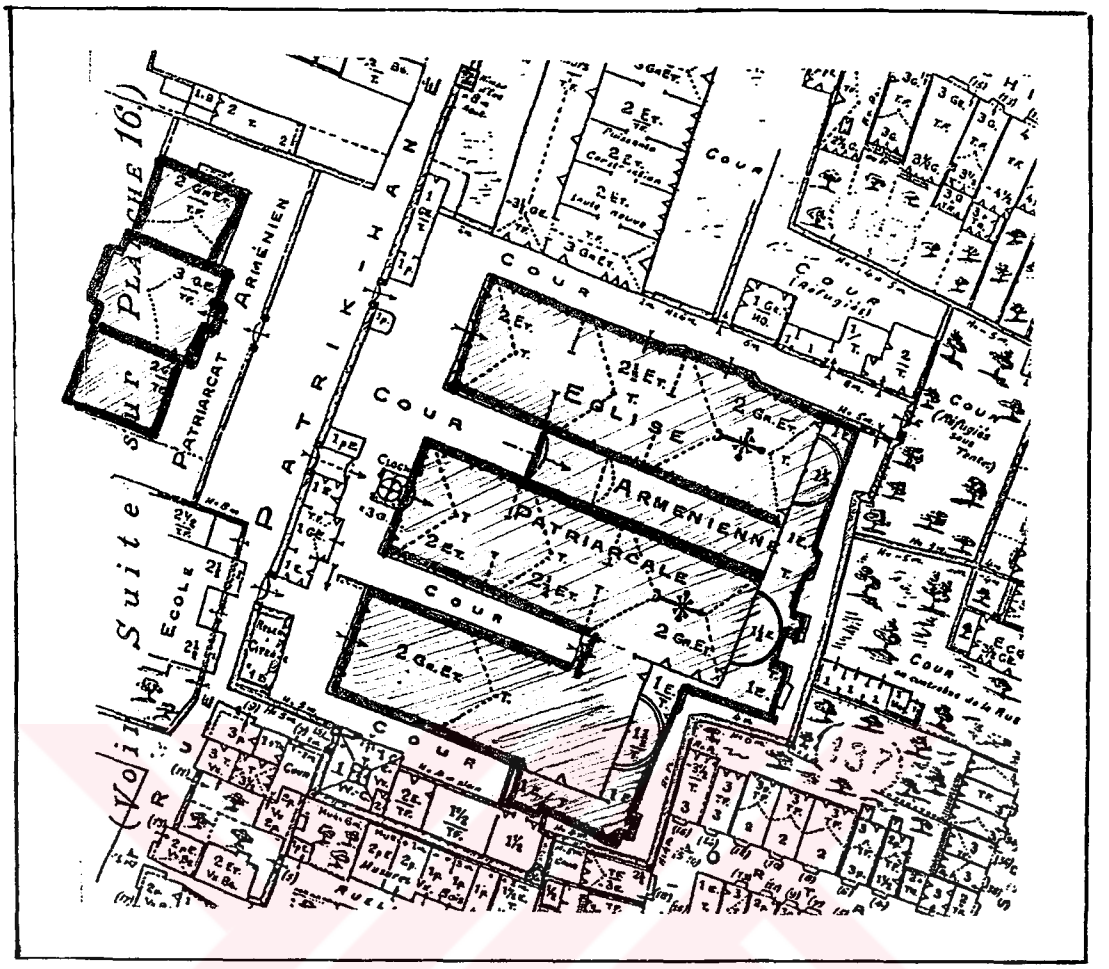

Şekil 4.61. Kumkapı Patriklik Kompleksi konumu.

Günümüzde sadece ortadaki Surp Asdvadzadzin kilisesi ibadete açıktır, soldaki Surp Haç Kilisesi yemekhane olarak kullanılmaktadır, sağdaki Vortvods Vorodman Kilisesi ise harap durumdadır. Aralarda Surp Harutyun, Surp Hovhannes Mıgırdiç ve Surp Vortvods Vorodman şapelleri, din görevlilerine ait odalar ve vaftizhane bulunmaktadır. Avlu içerisinde de dağınık halde, fakat avlu duvarına bitişik, kilise görevlilerine ait tek katlı yapılar mevcuttur. Kilise avlu duvarında her üç ana kütlenin karşısına gelecek şekilde üç adet kemerli giriş açıklığı vardır. Fakat günümüzde sadece ortadaki kapı kullanılmaktadır.

1828'de kilise yapısı yandıktan sonra II Mahmut'un aynı tarihteki fermanıyla Ermeni bir hayırsever Harutyun Amira Bezciyan tarafından bugünkü kilise yaptırılmış ve aynı tarihte ibadete açılmıştır. Kompleksin mimarları Kirkor Amira Balyan ve M. Devlet Garabed'dir. Pars Tuğlacı'ya göre; Surp Asdvazazin merkez kilisesi ve yanlarındaki Surp Haç ve Vortvodz Vorodman kiliselerine bitişik üç şapel inşa edilmiş ve bunlardan biri daha sonra yıktırılarak yerine Bezciyan Okulu inşa

edilmiştir (Tuğlacı, 1991, s.). Ancak, yıktırılmış olan şapelin yeri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır; okul ile kilise kompleksi arasındaki avlu duvarının kemerli yapısı ve okulun inşası için şapelin yıkıldığı düşünülürse, bu duvarın yıkılmış bir şapelin iç duvarı olması olasıdır (Şekil 4.62). Bu konuda mevcut kesin bir bilgi yoktur.

Şekil 4.62. Bezciyan Okulu ve Kliseler arasındaki avlu.

4.2.2.1.3.1 Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi

Kilise bir katedral ve iki şapelden meydana gelmektedir. İstanbul'daki en büyük Ermeni kilisesi olan yapı, Ermeni cemaatinin merkez kilisesi ve aynı zamanda da patrikhane kilisesidir. Patrikhane binasının karşısında konumlanan kilisenin ilk inşa edildiği tarih meçhuldur. Kilisenin altında sadece Rum ve Bizans kiliselerinde bulunan ayazmanın varlığı, yapının eski bir yapı üzerinde inşa edildiğini göstermektedir. Mordtmann'a göre de Kumkapı'da iki eski kilisenin yerinde bugünkü üç mihraplı Ermeni Kilisesi bulunmaktadır. Bazı kayıtlara göre ise; Patriklik makamının Samatya'dan Kumkapı'ya taşındığı 1641'den önce aynı adı taşıyan kilise mevcuttur ve İstanbul'a getirilen rahipler burada ikamet etmişlerdir (Kömürcüyan, 1988, s.80). Tüm bu bilgiler, günümüzdeki kilise yapısının eski bir yapı üzerinde inşa edildiğini doğrulamaktadır.

Kilise yapıları çeşitli tarihlerde çıkan yangınlarda zarar görmüş ve onarımlar geçirmiştir: Kömürcüyan'a göre, 1645'de yanan kilise, sonraki sene yeniden yaptırılmıştır, 1718'de çıkan bir diğer yangında kilise yine tamamen yanmış ve ertesi sene daha büyük ve üç mihraplı olarak inşa edilmiştir (Kömürcüyan, 1988, s.81). 1762'de tekrar hasar gören kilise 2 sene sonra onarılmış, fakat, bu yangında kilise avlusunda bulunan kudüs Patrikliği vekalethanesi de yanmış ve yerine 1828'de ise günümüzde mevcut olan yapı inşa edilmiştir.

Şekil 4.63. Surp Asdvadzadzin Kilisesi Görünüşü

Şekil 4.63'de görüldüğü gibi, ana kilise yapısına simetri ekseninde önünde bulunan çan kulesi altından geçilerek girilmektedir. Giriş kapısı kemerlidir ve kule ile binanın temas noktaları yanlarında bulunan simetrik iki cephede altta ve üstte birer adet pencere bulunmaktadır, yan cepherde pencereler bu düzende devam etmektedir. Alt

kısımdaki pencereler daha uzundur. Kemerli pencere açıklıkları çevrelerinde dolaşan beyaz taş söveler ile belirginleşmektedir. Fakat, pencereler üzerinde duvarda bulunan yatay taş parçalarının işlevi bilinmemektedir: görsel amaçlı olabileceği gibi, sonradan birtakım değişiklikler yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Yapı yan cephelerinde ön cephedeki pencere dizileri devam etmektedir. Tüm cephe boyunca, pencere kemerleri başlangıç noktaları seviyesinden geçen ve yatayda devam eden, iki sıra tuğladan örülmüş ince bir bant bulunmaktadır.

Kilisenin inşa edildiği tarihlerde çan kulesi yapımı yasak olduğu için kiliseye 1870 tarihinde eklenen kule, kesme taştan inşa edilmiştir. Kulenin sadece arka duvarı ile kilise ön cephe duvarı aynı düzlemdedir, hacmi kilise binası dışarısındadır. Kule kare planlıdır ve yatay kat silmeleri ile 3 kata ayrılmış, her kat farklı şekilde tasarlanmıştır: Zemin katta taşıyıcı kare kesitli ayaklar serbesttir ve altından kiliseye girilmektedir. Serbest sütunlar üzerinde kademeli şekilde dışa doğru genişleyen tablalar, üzerlerinde de kare planlı kalın bir taş tabakası mevcuttur. Taşlar üzerinde ince içbükey geometrik motifler vardır, taşın ön cepheye bakan kısmında ise kilise hakkında bilgi yazılıdır. Bu katman üzerinde ise iki katı ayıran dışbükey kat silmesi mevcuttur. Kulenin ikinci katında ise köşelerde devam eden kare kesitli sütunlar arasında her 3 cephede ikişer adet kemerli açıklık mevcuttur. Yuvarlak kemerlerin başlangıç noktaları yatay silmelerle ve kilit noktaları üzerlerindeki bitkisel motiflerle belirginleştirilmiştir. Köşelerde bulunan sütunlar üzeri ise ince şeritlerle oluşturulan geometrik motifler bulunmaktadır. Kemerler üzerinde zemin kattaki gibi kalın bir taş tabakası mevcuttur. Tabaka üzerinde iki katı ayıran silmeden sonra ise köşelerdeki dikmeler bu sefer 4 köşede de belirgin bir şekilde yükselmekte ve aralarındaki duvarlarda sağırlık haç şeklinde birer açıklıkla bozulmaktadır. Bunun amacı da Hristiyanlığı çevreden de algılanabilecek şekilde, en üst düzeyde sembolize etmektir. Çan kulesi üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Kuleye kilisenin içinden, giriş kapısı sol tarafına bitişik bir merdivenle çıkılmaktadır.

Surp Asdvazazin Kilise yapısı 3 nefli, bazilikal plan şemalıdır. Kiliseye Narthex bölümünden girilmektedir. Narthex bölümü ana mekan gibi 3 neflidir ve Naos'un devamı gibi görünmektedir, fakat, daha alçaktır (Şekil 4.64). Bu bölüm ile naos birbirinden basık kemerlerle ayrılmaktadır. Bu kemerlerden orta eksendeki daha büyük ve yanlardakiler de simetriktir. Kilise orta nefi üzeri beşik tonozla örtülüdür, yan nefler üzeri ise düzdür. Orta ve yan nefler arası sütunlar birbirlerine basık kemerler ile bağlıdır. Girişten sonra ritmik olarak dizilen sütunlar arasındaki açıklık yapının orta bölümünde genişlemiş ve yan cephelerde ek bölümlere geçilen kemerli

kapı açıklıkları oluşturulmuştur. Naos bölümünün doğusunda, neflerin sonunda ise apsis bulunmaktadır. Son kemer ile apsis arasındaki bölüm üst kısmında kütlece bir kademelenme görülmektedir. Bu bölümde yan odalara geçiş kapıları bulunmaktadır. Yan nefler sonundaki duvarlarda büyük kemerli, eyvan şeklinde, üzeri çeyrek kubbe ile örtülü girintiler mevcuttur.

Şekil 4.64. Surp Asdvadzadzin Kilisesi iç mekan görünüşü.

Kilisenin sütun dizilerindeki oran beşik tonoz örtü üzerindeki dekoratif elemanlarda da görülmektedir. Her sütun aralığında tepede çerçeve şeklinde yaldızlı ince bir bitkisel bant, içlerinde de merkezlerde birer küçük bitkisel motif mevcuttur. Açıklığın genişlemesi ile çerçeve ve içerisindeki motif boyutları da bununla orantılı olarak büyümüştür. Naos bölümünde, sütun dizileri ve aralarındaki kemer formları yandaki duvarlara da üzeri yaldızlı dekoratif elemanlarla yansıtılmıştır Üzerleri yaldızlı yivli sütunlar ve bitkisel ögelerden oluşan kemer açıklıkları arasında alt ve üstte olmak üzere 2 sıra kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır (Şekil 4.65).

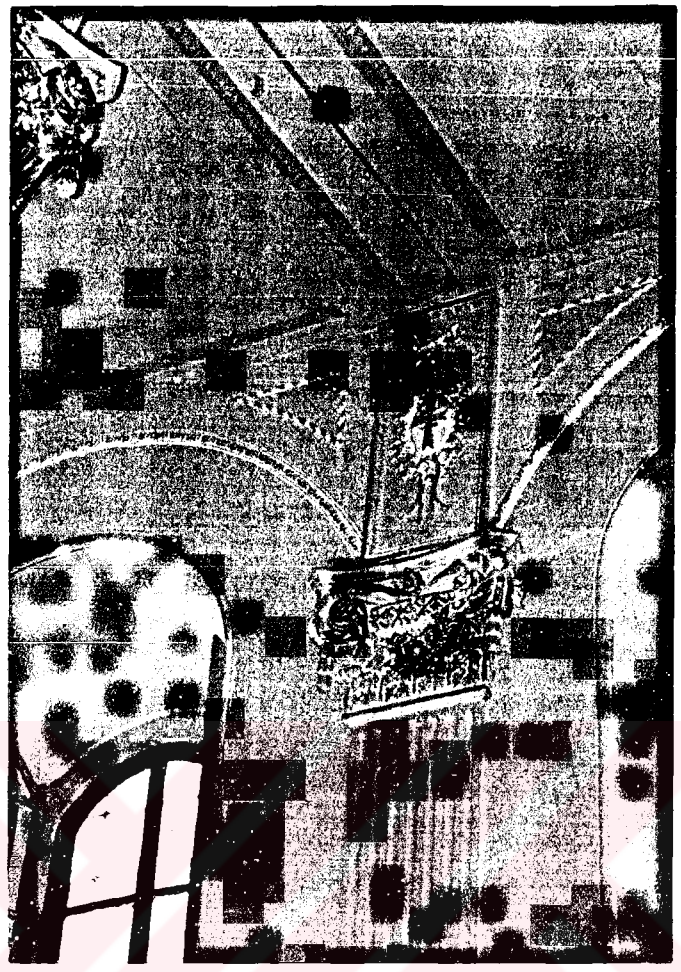

Şekil 4.65. Naos bölümü duvarında dekoratif elemanlar.

Yivli sütunların başlıkları narthex ve naos bölümlerinde farklılık göstermektedir. Narthex'deki sütun başlıkları daha sade ve iyon düzenini çağrıştırmakta, naos'dakiler ise daha karmaşıktır: yoğun bitkisel motifler ve köşelerinden sarkan salkımlar vardır (Şekil 4.66, Şekil 4.67). Tüm sütun başlıkları sarı yaldızlıdır. Bu kemerler ve apsis kemeri, etraflarında dolaşan bitkisel ve üzeri sarı yaldızlı bir bezeme bandı ile belirginleştirilmiştir.

Apsis içerisindeki sunak, canlı renkleri ve yoğun bitkisel dekoratif elemanları ile odak noktası olmaktadır. Sunak çevresindeki apsis duvarı üzerinde kemerli pencere dizisi şeklinde sıralanan aziz resimleri vardır. Resimler altında arka bölüme geçişi sağlayan dikdörtgen kapı açıklıkları vardır.

Yapının tasarım ilkeleri ve süsleme elemanları açısından dönemin diğer kilise yapılarından farkı yoktur. Sadece duvarda bulunan vaiz kürsüsü diğer kilise yapılarında bulunmamaktadır. İstanbul'da aynı dönemlerde yapılmış ve yaklaşık aynı genişlikte olan kilise yapıları içerisinde Surp Asdvazazin kilisesi üç nefli tek

yapıdır. Bu da nefleri ayıran sütun dizilerinin statik bir zorunluluk değil, tasarımda bir tercih olduğunu göstermektedir. Yanlarda bulunan yapılar da küçük olmalarına karşın 3 nefli yapılmışlardır. Burada da bir uyum çabası görülmektedir.

Şekil 4.66. Narthex bölümü sütun başlığı.

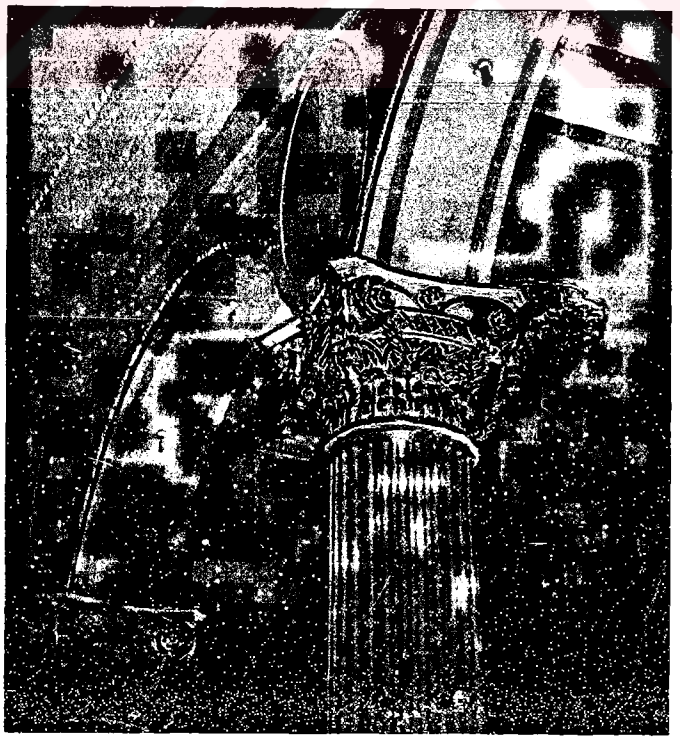

Şekil 4.67. Naos bölümü sütun başlığı.

Cephe düzeninde ise, yapının sadeliği yanında çan kulesinin gösterişliliği dikkat çekicidir. Çan kulesinde kullanılan formlar dönemin eklektik mimari anlayışını yansıtmaktadır. Yapı eklektiktir.

4.2.2.1.3.2. Surp Haç Ermeni kilisesi

Bu yapı ana kilise ile okul arasında bulunmakta ve kiliseye 2 şapel ile bağlanmaktadır. Yapı günümüzde kiliseye ait yemekhane olarak kullanılmaktadır. Boyutları ana kiliseden daha küçüktür. 20.yy ortalarına kadar devam eden bir uygulamaya göre bu yapıdan elde edilen bağışlar Erivan'daki kiliseye gönderilmektedir. Bunun sebebi de azınlık nüfusun azalması sayılabilir.

Yapının görünen 3 cephesinden ikisi sıvalıdır, üçüncü ve okul tarafındaki avlu duvarına bakan cephe ise sıvasızdır ve çoğunlukla taş, kısmen de tuğla doku göze çarpmaktadır (Şekil 4.68).

Şekil 4.68. Surp Haç Kilisesi yan cephe görünüşü.

Ön cephede kemerli bir giriş kapısı iki yanında birer ve üzerinde 5 adet kemerli pencere bulunmaktadır. Yapının Surp Asdvadzadzin kilisesi ile karşılıklı bulunan cepheleri aynı düzendedir, altta ve üstte 3'er sıra pencere dizisi mevcuttur. Yapının okula bakan cephesi ile avlu duvarı dokusu taş ve tuğladır. Avlu duvarı okul yapısının duvarının bittiği yerden başlamaktadır ve aynı zamanda okul bahçesinin de duvarıdır. Bu iki duvar arasında uzun dar bir bahçe bulunmaktadır. Bahçeye bakan avlu duvarı boyunca sonradan kısmen doldurulan kemer dizisi mevcuttur. Aralarda boyutları büyüyen kemerler arasında aynı boyutta kemer dizileri mevcuttur. Kemer eğrilikleri tuğladan yapılmıştır, ayak kısımları ise taş ve tuğla dizisi ile örülmüştür. Kemerler üzerinde kalan duvar parçaşı taştan örülmüştür. Duvarda değişikliğe uğrayan bölümler belirgindir. Bu kemerlerin okul ile bağlantı yolu olması muhtemeldir. Dikdörtgen bahçenin sonunda kalan dar avlu duvarında ise taş-tuğla karışımı duvar dokusu üzerinde mermerden iyon başlık düzeninde iki adet yivli sütun ve üzerinde dışbükey bir tabla bulunmaktadır. Sütunlar arasında üst seviyesi tabladan daha aşağıda bir kapı açıklığını çevreleyen mermer bir söve bulunmaktadır. Tabla ile yatay söve arasında ise büyük parçası halen bulunmayan kemer formu dikkat çekmektedir. Söve içerisi daha sonradan tuğla ile örülmüştür. Duvar dokusunun kesintisiz devam etmesi bu mermer kompozisyonun sonradan eklendiğini göstermektedir. Bu açıklığın arkada bulunan kilise yapılarına bir geçiş olması muhtemeldir. Bahçenin diğer sınırını oluşturan yapı cephesinde de tuğla taş karışımı düzensiz doku devam etmektedir. Yapının üst kısmında kemerli pencere dizisi mevcuttur, zemin kat seviyesinde ise iki adet kapı açıklığı mevcuttur. Açıklıklar çevresi taş söveler ile belirginleşmiştir. Bu duvar üzerinde de malzeme farklılıkları ve formları incelendiğinde değişiklikler olduğu görülmektedir.

Yapı yanındaki kilise yapıları gibi 3 nefli bazilikal plan şemalıdır; yan nefler ortadakinden daha dardır, orta nef üzeri beşik tonozla kaplı, yan nefler üzeri ise düzdür. Tavan kaplaması ahşaptır. Nefler arası sütunlar basık kemerlerle birbirlerine bağlıdır. Orta nef sonunda apsis bulunmaktadır, yan nef sonlarında ise küçük apsis şeklinde nişler ve üzerlerinde birer kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapı kilise olarak kullanılmadığı için apsis içerisinden arka mekanlara kemerli geçiş kapıları görülmektedir (Şekil 4.69). Yapının girişinden sonraki ikinci sütun hizasına kadar yukarıda asma kat mevcuttur. Zemin katta bu bölüm önündeki mekandan ahşap ve cam hafif bir konstrüksiyon ile ayrılmıştır.

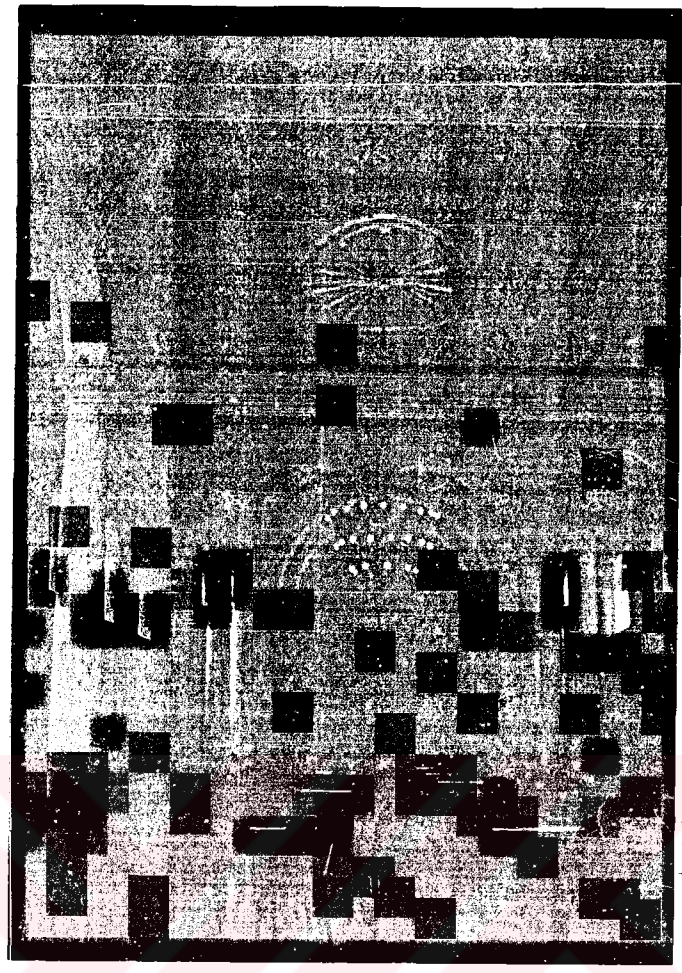

Şekil 4.69. Surp Haç Kilisesi iç mean görünüşü.

Yapıda kilise yapılarındaki dekoratif elemanlar, yaldızlı süslemeler görülmemektedir, yapı sadedir. Apsis kısmı ise kemer etrafında dolaşan beyaz şeritlerle belirginleştirilmiştir.

4.2.2.1.3.3. Vortvods Vorodman Ermeni kilisesi

Yapı kompleksin en doğusunda konumlanmıştır. Yapının Surp Asdvadzadzin kilisesine bakan kuzeydoğu cephesinde iki sıra kemerli pencere dizisi devam etmektedir. Ön cephe düzeni de Surp Haç kilisesi ile aynıdır, sadece giriş kapısı iki yanında pencereler yoktur, pencerelerin içeriden niş olarak algılanması bu açıklıkların daha sonra kapatıldığı olasılığını arttırmaktadır.

Yapı yanındaki kilise yapıları gibi 3 nefli bir bazilikadır ve günümüzde harap durumdadır. Yapının giriş kısmı üzerinde başlayan ve U şeklinde, kilisenin ortasına kadar yan nefler üzerinde uzayan kollar şeklinde galeri katı mevcuttur. Galeri katına, girişten sonra sağda ve solda iki adet merdiven ile ulaşılmaktadır. Ana mekanda

nefler arası sütunlar basık kemerlerle birbirlerine bağlıdır. Apsis ile son sütun arası kemer açıklığı daha geniştir ve bu bölümün iki yanında, yan odacıklara geçiş açıklıkları mevcuttur. Bunlardan kuzeydoğudaki Surp Hovhannes Mıgırdiç Şapeli, diğeri ise daha sonradan yapıya eklenen bir odacıktır ve bugün morg olarak kullanılmaktadır. Bu bölümün doğusunda ise apsisler bulunmaktadır. Ortadaki büyük apsis her iki yanında küçük apsisler şeklinde nişler mevcuttur. Apsis bölümü yükseltilmiştir ve dışarı doğru çıkıntılıdır.

Kilise naosu üzeri beşik tonozla örtülüdür ve diğer yapılarda görülen çatı kotlarındaki farklılık burada görülmemektedir. Yapının tavan kaplaması ahşaptır. Galeri katı ve merdiven ahşap konstrüksiyondur.

Yapı haraptır ve süsleme elemanları bulunmamaktadır. Görülen sütun başlıkları sadedir ve iyon düzenini andırmaktadır. Sütunların çevreleri düz tabaka ile kaplanmıştır.

4.2.2.1.3.4. Şapeller ve ek yapılar

Kompleks içerisinde 3 adet şapel bulunmaktadır. Şapelleri sıralamadan önce şapel tanımına değinmemiz gerekmektedir. Şapeller; boyutça kiliselerden küçük, tekbaşlarına yada bir kilisenin içerisinde büyük bir azizin adına ayrılan ibadet mekanlarıdır. Patriklik kompleksi içerisinde bulunan şapellerin formları incelendiğinde, belirli bir şapel formundan söz edilememektedir.

Girişten hemen sonra üzeri beşik tonozla örtülü ve ayazmaya girişin olduğu bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm, 4 adet kemerli pencere ile dış mekan ve tepede kemerli iki pencere ile kiliseyle bağlantılıdır. Bu bölümden sonra bir kapıyla Surp Harutyun Şapeline geçilmektedir. Bu bölüm küçüktür ve penceresi yoktur, sadece bir kapı ile kilise naos bölümüne bağlantılıdır. Bir apsisi vardır ve zemini yükseltilmiştir.

Bu bölüm apsis arka duvarındaki kapıyla arkadaki şapele geçilmektedir. Bu iki şapel arasında geçiş holü bulunmaktadır. Bu geçitle iki şapel ve iki kilise birbirine bağlanmaktadır. Arkadaki şapel Surp Vortvods Vorodman Şapelidir ve yaklaşık kare formundadır. Güneydoğu tarafında küçük bir apsis bulunmaktadır. Bu bölümden kilise arkasındaki avluya, rahiplerin soyunma odasına ve ana kilisenin apsis kısmına bağlantı vardır.

Bizans dönemine tarihlenen ayazma bölümüne ise küçük bir merdivenle inilmektedir ve mekan çapraz tonozlarla örtülüdür. Duvarlar kemerlerin başlangıç seviyelerine kadar tuğla ile kaplıdır. Nişler içerisinde aziz tasvirleri bulunmaktadır (Şekil 4.70).

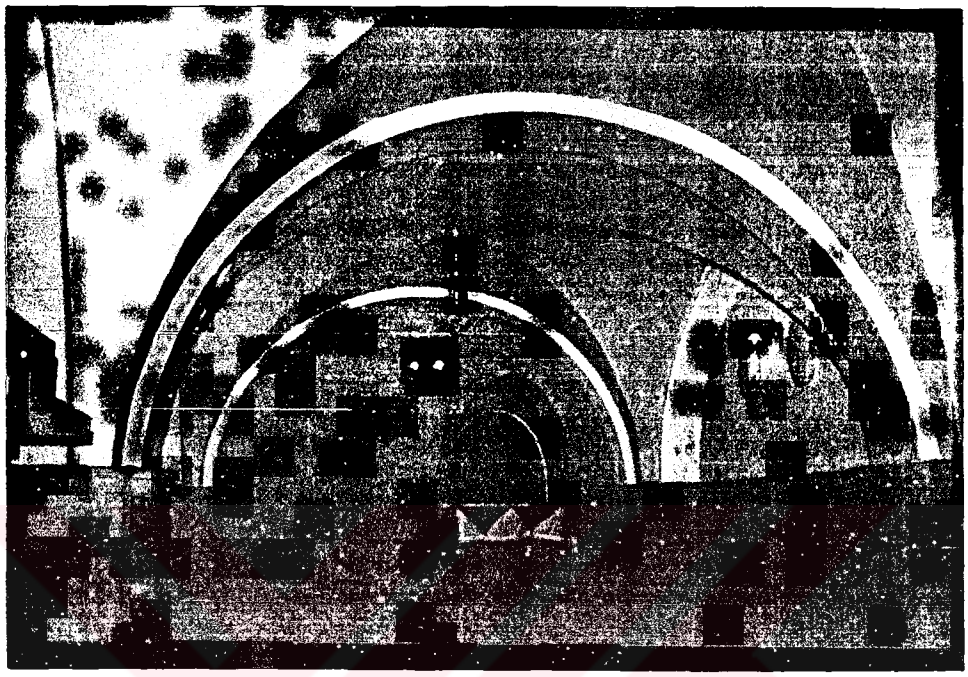

Şekil 4.70. Patriklik kompleksi altında bulunan ayazma.

Ana kilise diğer tarafında ise Vortvods Vorodman Kilisesi ile bağlantıyı da sağlayan Surp Hovhannes Mıgırdiç Şapeli bulunmaktadır. Burası tek nefli, sonunda apsisi bulunan küçük bir yapıdır, üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Dışarıya penceresi yoktur, iki kapı ile iki kiliseye bağlanmaktadır.

Kompleks içerisinde bulunan ek yapılar avlu duvarına bitişik, kilise idaresi için kullanılan yapılardır. Yapılar birer katlıdır ve hepsi de kiliselerin girişlerindeki avlu parçasına bakmaktadırlar.

Giriş kapısı yanında, antik devir tapınaklarını andıran üçgen alınlıklı bir cephesi olan, avluya doğru çıkıntılı bir odacık mevcuttur (Şekil 4.71). Yatayda ve çatı silmeleriyle belirginleştirilen alınlık ortasına yerleştirilen yuvarlak taş üzerinde yapının inşa edildiği tarih yazmaktadır. Yapının pencere açıklıkları avlu içerisindeki diğer yapılarla uyumlu ve kemer formundadır. Kemerler yerden 60-70 cm yüksekte yapıyı çevreleyen yatay taş silme üzerinden başlamaktadır. Kemer formları çevrelerinde dolaşan ince bir silmeyle belirginleştirilmiş ve kilit noktaları eğrisel motiflerle

vurgulanmıştır. Yanlarda bulunan iki dar cephede kemerli pencereler daralarak devam etmektedir. Yapının köşe hatlarını belirginleştiren profilli taş blok dizileri vardır.

Şekil 4.71. Patriklik kompleksi avlusunda ek yapı.

Giriş açıklığının avluya bakan cephesinde, açıklık üzerinde üçgen alınlık şeklinde alçıdan dekoratif eleman, açıklığın her iki yanında yivli sütunlar şeklinde dekoratif elemanlar vardır.

Esas yapı kütleleri arasındaki bağlantı amaçlı yapılara girmek için de demir kapılarla avlu içerisinde yarı özel alanlar oluşturulmuştur. Ara yapılar avluya dikdörgen, geniş kapı ve pencere açıklıkları ile bakmaktadır. Bu yapıların örtü sistemleri ana yapıların çatı seviyelerinden daha alçak beşik çatılardır.

4.2.2.1.4. Surp Harutyun Ermeni Kilisesi

Kumkapı'da surdışı olarak adlandırılan bölgede bulunan yapı 1832'de şapel olarak inşa edilmiştir. Yenikapı-Kumkapı arasındaki liman boyunca yerleşen Ermenilerin kilise ihtiyacını karşılamak için yapılan ahşap şapel genişletilerek kilise haline getirilmiş ve yanında yoksul çocuklar için bir de okul yaptırılmıştır. 1855'deki bir fermanla kilise yeniden inşa edilerek günümüzdeki Surp Harutyun Ermeni Kilisesi olarak ibadete açılmıştır (Tuğlacı,1991, s.).

Kilise dikdörtgen formunda sade bir yapıdır (Şekil 4.72) Bu yapı şekli dönemin pekçok kilise yapısında yaygın olarak kullanılmakla beraber bölgedeki sosyal amaçlı diğer yapılarda da kullanılmıştır. İnsanların belirli bir yöne yönelerek ibadet ettiği ve tasarım açısından hristiyanlık ritüeline çok uygun bir form olan bazilika, farklı konumlarda patrikhane ve okul gibi faaliyetler için de kullanılmıştır. Aynı formun farklı amaçlar için kullanımı yapıların formlarının amaca göre değil inşa edildiği dönemdeki mimari akımlara göre belirlendiğini göstermektedir. Yerel faktörleri ve çevrenin sosyoekonomik durumu da bu aşamada önemlidir. Basitlik ve sadelik neoklasik uslubun özellikler olduğu kadar ekonomik açıdan minimum çözümü sağlamaktadırlar.

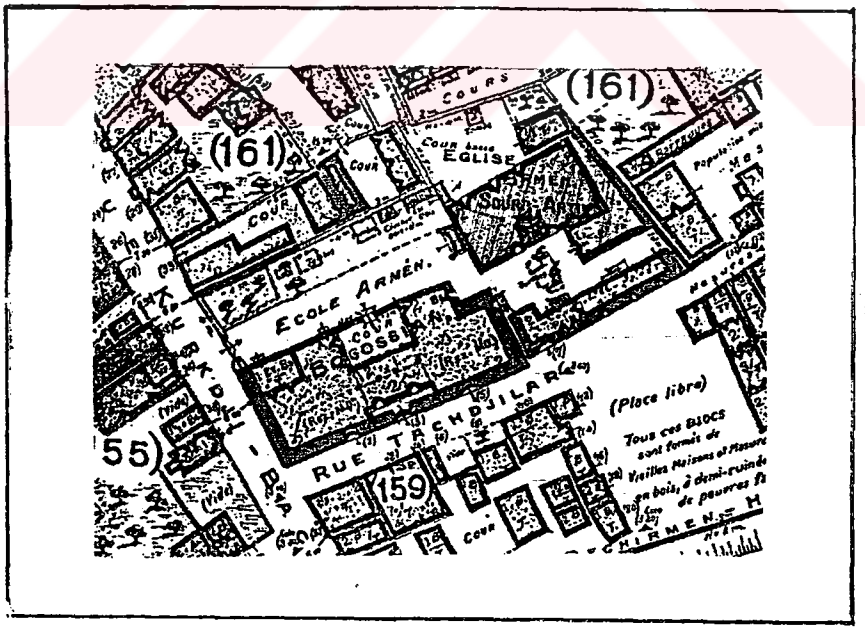

Şekil 4.72. Surp Harutyun Kilisesi Konumu

Yapının yerden 1m yükseğe kadar cephesi taş kaplıdır, üzeri tuğladır. Yığma olan yapının cephesi boyalıdır, fakat, tuğla sıralarının dizilişi çok belirgindir. Giriş cephesinde kapı açıklığı kemer formunda olup yukarıda dikdörgen formunda bir tepe

penceresi vardır (Şekil 4.73). Pencere üzerinde basık kemer formunda örülmüş olan tuğlalar burada daha önce daha büyük bir açıklığın olduğunu göstermektedir. Galeri katının daha önce mevcut olmaması ve bu açıklığın yere kadar devam ediyor olması da muhtemeldir. Kilisenin bu tarihe kadar bazı yenilemeler geçirdiği düşünülürse, mevcut ögelerin de bir kısmı yakın zamana tarihlenmiştir.

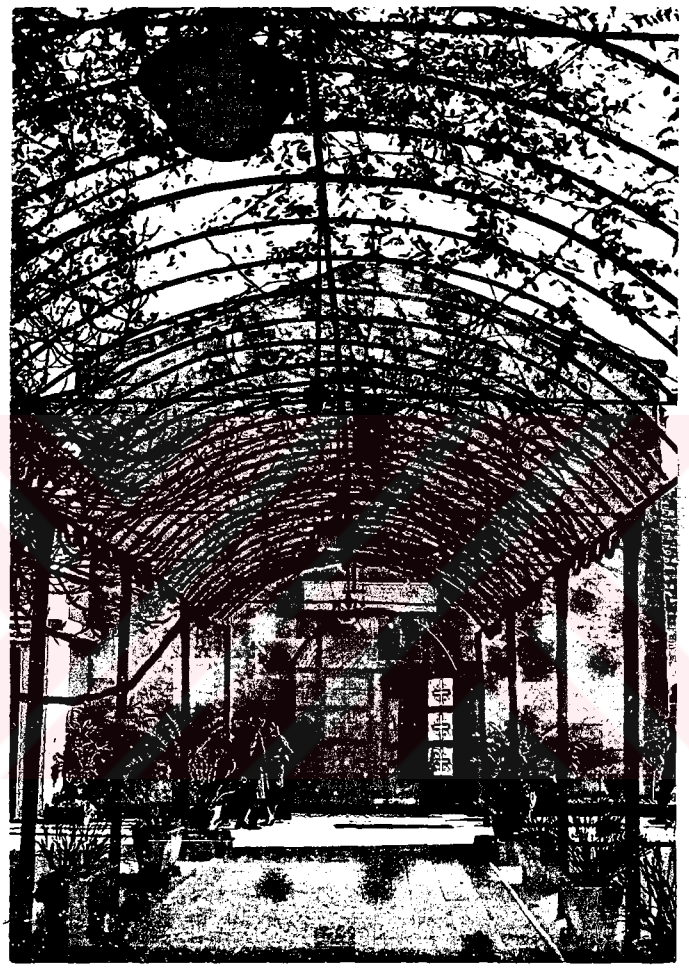

Şekil 4.73. Surp Harutyun Kilisesi ön cephe görünüşü

Yan cephelerde ise galeri katı diğerleri ile ilişkisi bulunmayan tepe penceresi ile dışarıdan da farkedilmektedir. Bu pencere dikdörgen formundadır. Bunun altında ise son cemaat bölümünün de dışarıdan farklılaştığını gösteren basık kemer şeklinde bir açıklık bulunmaktadır. Kilise nefi yanında bulunan pencereler ise kilisenin taş olan subasman bölümü üzerinden başlamaktadır. Pencere açıklıkları üzeri basık kemer formundadır ve çevresinde taştan pencere söveleri dönmektedir. Yapının farklı bölümlerinin farklı pencereleri olmasına karşın her bölüm içerisindeki pencereler aynıdır, bu da iç mekandaki uyumu bozmamıştır (Şekil 4.74).

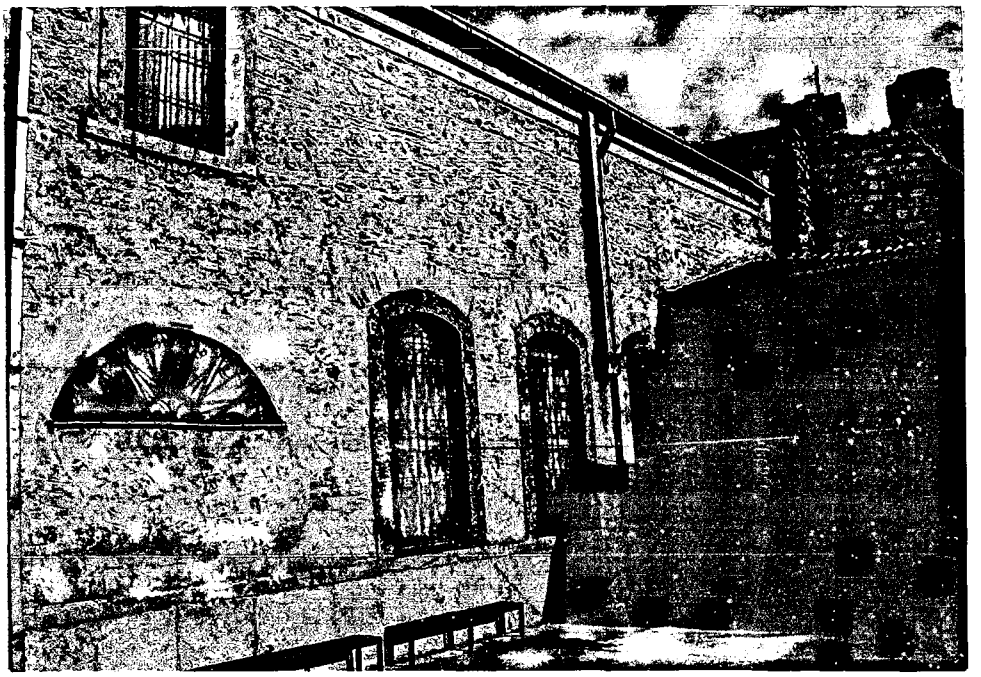

Şekil 4.74.Surp Harutyun Kilisesi Yan cephe görünüşü.

Kilise tek nefli dikdörtgen planlı bir yapıdır. Dikdörgen formundaki yapıya kısa kenardan girilmektedir; Giriş bölümünde kilise kapısı ile aynı form ve boyutta yaklaşık 2 m derinlikte ahşap konstrüksiyon ekten girilmektedir. Girişten sonra son cemaat mahali bulunmaktadır, Son cemaat mahali iki yanında bulunan ve yere kadar inen kemerler içine daha sonradan duvar örülmüş ve sadece üstteki basık kemer formu açık bırakılmıştır, bu kısım da pencere açıklığıdır. Son cemaat mahali bölümünün üzerinde galeri vardır. Galeriye çıkış kilise dışındandır. Apsis kısmı zemini diğer gregoryen ermeni kiliselerinde olduğu gibi yükseltilmiştir ve yarım daire formundadır. Apsis önündeki koro mahalindan her iki taraftaki odalara giriş vardır. Bunlardan bir tanesi vaftizhane diğeri de din görevlilerinin soyunma mahalidir. Yan mekanlar kilise ana binasının daha alçak yapılmışlardır, farklılık dışarıdan ve iç mekandan belirgindir.

Kilise ana hacmi üzeri beşik tonozla örtülüdür. Yanlarda bulunan odaların üzeri ve son cemaat mahali üzeri örtü düzdür. Orta mekandaki beşik tonoz üzerinde orta aksta simetrik, yaldızlı ince bantlardan oluşan çerçeve şeklinde motifler bulunmaktadır. Tonoz başlangıç hizasından da tüm kiliseyi içten çevreleyen yatay ve çok belirgin bir yaldızlı silme geçmektedir. Apsis girintisi yataydaki silmeye kadar yivli ve başlıklarında bitkisel motifler bulunan sütunlar şeklinde dekoratif elemanlarla belirginleştirilmiştir. Apsis üzerindeki çeyrek küre biçimindeki örtü, ana mekan

üzerindeki beşik tonozdan soğan formunda bir kemerle ayrılmıştır. Bu kemer formu çevresi de bitkisel motiflerle çevrelenmiştir. Soğan kemer üzerinde bulunan duvar parçasında altın yaldızlı daireler içerisinde kabartmalı bitkisel motifler mevcuttur. Kilise içerisindeki tüm süsleme elemanları üzeri sarı yaldızlıdır. Özellikle de apsis bölümünün odak niteliği taşıması bölümdeki yoğun süslemelenin nedenini açıklamaktadır.

Apsis girintisi üzeri çeyrek küre şeklindedir ve yoğun olarak ışınsal-bitkisel motifler ve kabartmalı yıldız motifleri mevcuttur. Apsis girintisi önündeki sütun başlıklarının alt ve üst seviyelerinden geçen yatayda iki bant arası da yine sarı yaldızlı bitkisel motiflerle süslüdür.

Bu yapı tasarım ilkeleri açısından dönemin diğer kilise yapılarına benzemektedir ve boyutları küçüktür. Dekoratif elemanları açısından da diğer yapılardan farklılık göstermemektedir.

4.2.2.3. Ermeni Patrikhanesi

İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından Kumkapı'ya getirilen Ermeniler Sulumanastır'da bir Patrikhane kurmuşlardır. 16. Yüzyılda Kumkapı'ya taşınan patrikhane yangınlar nedeniyle çeşitli tarihlerde tekrar Sulumanastır'a taşınmış ve en son 1641'de temelli Kumkapı'ya yerleşmiştir. Ondokuzuncu yüzyıla kadar çeşitli tarihlerde yanıp tekrar inşa edilen yapı 1826'da tekrar yanmış, 1828'de Hassa mimarları Kirkor Amira Balyan ve M.Devlet Garabed tarafından tasarlanıp inşa edilen yapı, 1913'de yıktırılıp yerine mimar Kirkor Melidosyan tarafından bugünkü bina yaptırılmıştır (Tuğlacı, 1991, s.). Yapı 20. yy'a tarihlenmesine rağmen, önemi, 19.yy üslup özelliklerini taşıması, çevredeki yapılarla fonksiyonel, boyutsal, biçimsel benzerlikleri ve konumu açısından inceleme konusu dahilindedir.

Patrikhane yapısı dikdörgen formundadır ve neoklasik üslupta inşa edilmiştir. Yapının cephe düzeni sadedir ve yapı orta eksen üzerinde simetriktir (Şekil 4.75). Yapının giriş cephesinin orta eksende simetrik üçte birlik bölümü bir kat daha yükseltilmiş ve öne doğru çıkıntı yaparak kütlece yanlardaki bölümlerden daha ön plana çıkarılmıştır. Bu hareket aynı zamanda giriş aksını da vurgulamakta ve yapıyı tekdüzelikten kurtarmaktadır. Giriş açıklığı geriye çekilmiştir, giriş basamaklarının her iki yanına bağımsız iki adet sütun mevcuttur. Alt kısıma doğru genişleyen sütunların altlarında ve üzerlerinde birer tabla vardır. Geriye çekilen giriş açıklığı genişliği üst katlarda cephedeki sütun şeklindeki pilastrlarla da belirginleştirilmiş, açıklığı üzerine gelen bölüm ise çatıda bir alınlık oluşturmuştur.

Şekil 4.75. Ermeni Patrikhanesi.

Yapının tüm pencerelereri dikdörtgen formunda ve aynı boyuttadır. Yapının daha gerideki iki bölümü üzerinde pencereler düzenli olarak sıralanmışken, giriş üst bölümünde birinci katta üç, ikinci katta da iki adet pencerenin bitişik, orta aksta simetrik dizilmesi ile farklı oranlar oluşmuştur. Yapının zemin, 1. ve orta bölüm üzerindeki ikinci katında pencere denizlikleri altında iki uçta küçük destekler bulunmakta, üstlerindeki söveler ise farklılık göstermektedir; zemin kat pencereleri üzerinde alınlıklar, birinci kat pencereleri üzerinde ise antik yunan yapılarında da görülen metof-triglif sıraları ve üzerlerinde de tabla bulunmaktadır, yükseltilmiş bölümdeki pencereler üzerinde ise çatı altındaki yatay korniş geçmektedir. Tek bir pencere formu kullanılmasına rağmen, söveler ile katlar ayırımı yapılmaktadır, bu durum klasik mimaride sıkça görülen yatayda kat ayırımı ile bağdaştırılabilir.

Yapı, basit formu, süsleme özellikleri ve sadeliği ile neoklasik üslubun özelliklerini taşımaktadır. Pencere alınlıkları, yapının anıtsallığı vurgulayan alınlığı, eski tapınak yapılarından alıntılar, sütunlar klasik mimari ögelerdir. Dönem yapılarında, yangınlar nedeniyle ahşaba çok özel durumlarda izin verilmesi yapının dini açıdan taşıdığı özel konumu göstermektedir.

Yapı ahşap konstrüksiyondur. Yerden 1 m yükseğe kadar taş üzerinde ahşap konstrüksiyon başlamaktadır. Cephedeki taş-ahşap ayırımı aynı zamanda kat ayırımını da belirtmektedir. Taş olan kısımdaki pencerelerle bodrum katın da ışık

alması sağlanmıştır. Yapıda katlar arasındaki dışarı taşan ahşap saçaklar sayesinde yataylık belirginleştirilmiştir. Çatının saçağı altında ise dekoratif dişler bulunmaktadır. Bu dekoratif dişler geriye çekilen iki yandaki kütlelerde büyüktür ve pencere aralarında birer tane bulunmaktadır, yükseltilip ön tarafa çıkıntı yapan orta kütlenin çatı saçağı altında ise bu dekoratif dişler daha küçüktür ve sık bir şekilde dizilmişlerdir. Saçak altında kullanılan bu motifler dönem yapılarında görülmektedir.

Planda ve kesitlerde kütlede ve ön cephe düzenindeki simetriye rastlanmamaktadır. Orta kütle zemin kat ve birinci katları birleştiren sirkülasyon alanı olarak tasarlanmıştır. Simetrik iki koldan biri tamamiyle belirli bir fonksiyon için ayırılmış büyük bir mekan ve diğer kol ise koridor etrafında sıralanan, çeşitli işlevleri olan odalar ve sonunda da merdiven bulunan bir mekandır. Bu köşedeki merdiven tüm katlar boyunca devam etmekte ve orta kütledeki merdivenin birinci katta sonlanması ile ikinci kata bağlantıyı sağlayan tek eleman olmaktadır. Üst katta ise merdivenin açıldığı koridor etrafında odalar sıralanmış ve ve kullanım alanı orta kütlede son bulmuştur, son simetrik kütle kullanılmamaktadır.

Yapının mekan organizasyonunda görülen asimetrik düzen ön cepheye yansımamıştır, fakat, arka cephede belirgindir. Ön cephenin vermek istediği simetri ve düzen etkisi ve iç mekan tasarımı ile uyumsuzdur. Arka cephede ise ön cephedeki düzen yoktur, pencere boyutları farklılık göstermekte, süslemelere rastlanmamaktadır. Arka cephenin görsel kaygılarda uzak olması ve plana göre şekillenmesi, ön – arka cephe karşıtlığını belirginleştirmektedir.

Patrikhane yapısı formu çevresindeki diğer yapılarla uyumlu, sade ve neoklasik düzendedir. Dikdörtgen plan, amaca uygun olarak düzenlenmiştir. Cephe düzenlerinde ise kullanılan ögelere dönem yapılarında çok sık rastlanmaktadır. Ön-arka cephe çatışması konutlar gibi bu yapıda ve diğer sosyal amaçlı yapılarda da görülmektedir. Dolayısı ile yapı, yapım sistemi ve fonksiyonu ile farklılaşmaktadır.

4.2.2.2. Tavaşi Süleymanağa Camii

Kumkapı inceleme bölgesi dahilinde bir adet cami bulunmaktadır: Tavaşi Süleymanağa Camii. Yapı 17. yy'ın başına tarihlendirilmiştir. Demiryolu hattı kenarında, küçük bir avlu içerisinde bulunan cami yapısı sokak doğrultusuna açılı şekilde konumlanmıştır (Şekil 4.76).

Cami yapısı 1,5 kat yüksekliğinde ve dikdörtgen planlıdır, üzeri beşik çatı ile örtülüdür. Kagir yapının ön cephesinde yerden yükseltilmiş sivri kemer şeklinde kapı

açıklığı ve her iki yanında sivri kemerli pencere açıklıkları mevcuttur. Yan cephelerinde ise biri diğerlerinden daha uzakta 3 adet sivri kemerli pencere açıklığı mevcuttur, arka cephe ise sağırdır. Cephede süsleme ögeleri yoktur, fakat kemer formları çevresinde dolaşan yatay ince taş bant tüm yapıyı çevrelemektedir.Yapının minaresi ahşap konstrüksiyondur ve küçük soğan kubbe ile örtülüdür (Şekil 4.7).

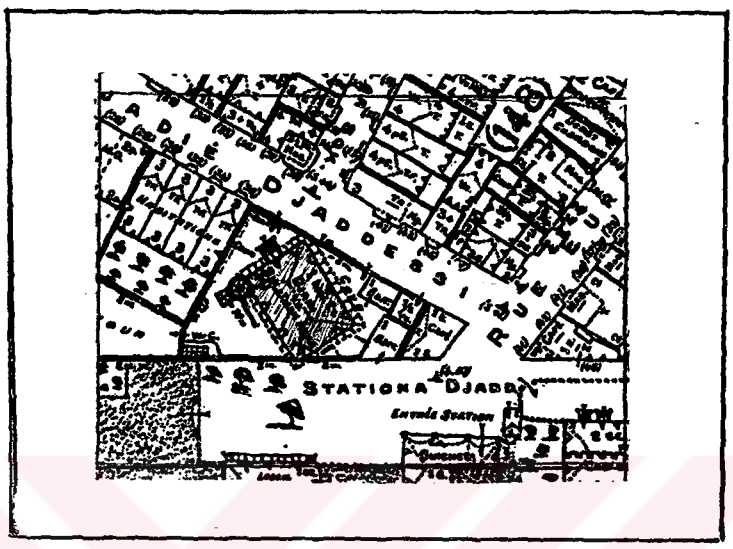

Şekil 4.76. Tavaşi Süleymanağa Camii konumu

Şekil 4.7 . Tavaşi Süleymanağa Camii

Yapının esas mekanı yerden yükseltilmiştir. Ön cephede, giriş açıklığı önüne yapılan ahşap sundurmadan merdivenle bodrum katındaki abdesthaneye inilmekte ve merdivenlerden çıkarak da ana mekana girilmektedir. Cami ana mekanı içerisinde herhangi bir bölünme yoktur, imamın yeri ahşap bir basamakla belirginleştirilmiştir. Yapı camiden çok mescit görünümündedir. Daha önce cami dış duvarında bulunan abdesthane, kaldırılarak bodrum kata taşınmıştır.

Cami yapısının azınlıkların bölgedeki dini yapıları yanında çok küçük ve gösterişten uzak olması bölgedeki müslüman halkın azınlığını göstermektedir. İlginç bir öge olarak, bölgede pek rastlanmayan sivri kemer formunda pencere açıklıkları kullanılmıştır. Dönemin diğer cami yapıları ve boyutları ve bunların bölgeye yakınlığı düşünülürse, küçük bir kesime hizmet edeceği için yapıya çok özen gösterilmediği yada sembolik olarak inşa edildiği sonucu çıkarılabilir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Batılılaşma ve modernleşme çabalarının Osmanlı mimarisine ve kentsel düzene olan etkileri pekçok örnekle karşımıza çıkmaktadır. Bu etkileşimin sebepleri ve bunu hızlandıran yada engelleyen faktörlerin anlaşılması için öncelikle azınlıkların yoğun olarak yerleştikleri bölgeler ve müslüman kesimin yerleştikleri bölgeler üzerinde ayrı ayrı durulmalıdır. Bunun sebebi ise farklı etnik gruplar ve kültürlerin değişime olan tepkilerinin belirlenmesi zorunluluğudur. Çünkü, kültür normları çevre karakterinde belirleyicidir, dolayısı ile farklı kültürler farklı çevreler yaratırlar.

Osmanlı İmparatorluğunda, Tanzimata kadar, gayrimüslim halka pekçok konuda sınırlamalar getirilmiş, dolayısı ile farklı çevreler oluşmuştur. İnsanların belirli bölgelerde oturması zorunluluğu, yapı yüksekliklerine getirilen sınırlamalar v.b. bir bakıma halkın karışmasını ve beraber yaşamasını engellemiş, fakat, azınlıkların birarada yaşayarak daha güçlü birtakım kültür değerlerinin yaratılmasını sağlamıştır. Tanzimat sonrasında gayrimüslim-müslüman halk arasındaki ayırımın kalkması ile azınlıklara pekçok konuda olduğu gibi yerleşim alanlarında da serbestlikler tanınmıştır. Fakat, mevcut kültürel değerlere bağlılık nedeniyle gayrimüsliml-müslüman çevreler ikilemi sürmüştür. Bu dönemde özellikle azınlıkların Batı ie ticari ve sosyokültürel ilişkilerinin gelişmesi ile değişimler öncelikle azınlık yoğun bölgelerde kendini göstermiştir.

Tanzimat kadar uygulanan politikalardan dolayı, gayrimüslim halkın yerleştiği bölgeler ve Müslüman bölgeler arasında farklılıklar görülmektedir. Hepsi de belirli bir merkez etrafında gelişmiştir, fakat, müslüman çevrelerin yayılması desteklenirken diğer çevreler sınrlandırılmıştır. Gayrimüslim bölgeler arasında özellikle Fener ve Balat bölgeleri konumu, sosyoekonomik ve mimari değerleri açısından Kumkapı ile benzerlikler gösermektedirler. Deniz kenarında konumlanan bölgelerde özellikle balıkçıkık başlıca uğraştır. 19. yy' a kadar ekonomik ayırımların gözetilmediği bu bölgelerde, Tanzimat sonrasında gelir düzeyi yüksek olanların Galata ve Pera'ya yerleşmelrei sonucu, orta düzeydeki insanlar burada varlığını sürdürmüştür. Mimarinin ekonomi ile yakın ilişkisi gözönüne alınırsa, bu bölgelerde gösterişi yapılar

yapılmamıştır, fakat dönem zevkerinin yansımaları özellikle konut dışı mimaride görülmektedir.

Tanzimat sonrasında Batılı unsurlar etkisinde hazırlanan nizamnamelere göre kentsel alanda düzenlemeler yapılmıştır. Mevcut organik doku üzerine, yeni geometrik bir düzen uygulamaya çalışılmış, İstanbul'un da topografyasının farklılığı ile yeni çözümler yaratılmıştır. Batı'dan etkilenilerek uygulanan düzenlemeler aslında yangınların önlenmesi ve ulaşım kolaylığı sağlaması açısından uygulanması gereken zorunlu düzenlemelerdir. Özellikle de yangından en çok etkilenen bölgelerden biri olan Kumkapı bölgesinde de yeni ve eski düzenlerin sentezi görülmektedir.

Kumkapı coğrafi konumu, topografyası, ulaşım aksının üzerinde bulunması gibi pekçok özelliğinden dolayı hep yoğun bir yerleşim bölgesi olmuştur. Dolayısı ile kent Tanzimat sonrası kent düzenleme projelerinde bağlantı noktası olarak düşünülmektedir. Mimaride ise, pekçok yapıda geleneksel konut tipolojisinin yanında özellikle de süsleme elemanları ile farklılık ve yenilik arayışları görülmektedir. Farklı yapı tipleri için gayrimüslimlere izin verilmesi sonucu sadece konutlarda değil, okul, kilise, v.b. sosyal amaçlı yapılarda da dönem zevklaeri yansıtılmıştır. Gayrimüslimlerin yapıları yenilemek için izin almaları gereken süreç uzun olduğu için pekçok ev değiştirilmeden günümüze ulaşmıştır.

Kumkapı'da olduğu gibi, Rum Halkının yoğun olarak bulunduğu Fener ve Balat'ta Tanzimat'a kadar uygulanan kent politikaları ile benzer çevreler oluşmuştur. Nüfus artışı ve alan darlığı nedeniyle arsa fiyatları yükselmiş, dar alanda çok katlı yapılar oluşmuştur. Bu yapılarda 2 ve üzeri katta olmaları, giriş kapıları yanındaki dar pencereler, alınlıklar, cephedeki süslemeler, kemerli pencereler, pencere söveleri, çıkma altı ve korniş profilleri, cephede tuğla kullanımı, üst katın onur katı olarak nitelendirilmesi, alt-üst kat karşıtlığı belirgin özelliklerdir. Buna karşın Üsküdar gibi müslüman yerleşim bölgelerinde geniş alanlarda esnek tasarımar görülmektedir. Dolayısı ile kent düzenlemesi birebir mimariyi de etkilemiştir.

19. yy ikinci yarısında Batılı bir unsur olan sıraevler Osmanlı mimarisine girmiştir ve özellikle ekonomik açıdan avantajlı olamları nedeniyle yoğun yapılaşma olan bölgelerde görülmektedir. Tek bir ev tipinin birkaç kez tekrarında oluşan sıraev düzeni, Kumkapı örneğinde de görüldüğü gibi yerel mimari ögelerle birleştirilerek İstanbul'a özgü örnekleri oluşmuştur. Sıraevlerin diğer konut yapıları ile plan

şemaları aynıdır, fakat, bu yapıların simetrik ya da dizi halinde yerleştirilmeleri çevre karakterini büyük ölçüde etkilemiş ve hatta belirleyici olmuştur.

Batılı üsluplar konut tiplerinde olduğu kadar, konut dışı mimaride ve özellikle süslemede de görülmektedir. Konutlarda çok farklı özellikler görülmemesine rağmen, büyük hacimli ve çok amaçlı yapılardaki üslup farklılığı daha belirgindir. Daha önce de değinildiği gibi Kumkapı bölgesinde çok gösterişi yapılar yoktur. Fakat, hepsinin 19. yy'a tarihlendiği yapılarda eklektik anlayışın hakimiyeti görülmektedir. Bölgedeki kiliselerde merkezi, yunan haçı, bazilikal plan şemalatrı görülmektedir fakat, diğer ögeler farklı zamanların zevklerini yansıtmaktadır. Aynı şekilde okullar da, sade üsluplarda yapılmışlar fakat, anıtsal ögeler ve bitkisel motiflerle çağın zevkleri bir şekilde yansıtılmıştır. Bölgede farklı olarak, hamam yapısı kendi orjinal düzenini korumaktadır. Bunun sebebi ise dışa kapalı bir mekan olan hamamın dış cephesinde iç mekanında da ilgi çekici ögeler gerek duyulmamış olması ya da ekonomik zorluklardır. Konutlarda ise, dönem zevklerini yansıtan dekoratif elemanlar cephe süslemelerinde , pencere sövelerinde, kapılarda ve cumba altı elemanlarda görülmektedir. Kiliseler dışındaki yapıların tümünde iç mekanlarda sadelik ön plandadır.

Sonuçta, Kumkapı bölgesi konumu ve tarihinden dolayı İstanbul için çok önemli bir noktadır. Fakat, yangınlar sonrası 19. yy'da gözlenen değişimlerde diğer çevrelerden çok farklı bir gelişim gösterememiştir. Özellikle de demografik değişimler, mevcut dokunun standartlaşmış geometrik düzenin uygulanarak değişmesi ve dönemin eklektik zevkleri çevrenin daha özgün gelişimini engellemiştir.

KAYNAKLAR

Ahmet Refik, 1998. Gayrimüslimler ve Yabancılar, *Eski İstanbul Manzaraları (1553-1839)* , Timas Yayınları, İstanbul, s.101-110.

_____, 1988. Hicri 12. Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul.

Aktüre, S., 1978. 19. yy Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Altınay, A.R., 1935. 16. Asirda İstanbul Hayatı, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul.

Arel, A., 1975. 18.yy İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Arslan, N., 1992. Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, İstanbul.

Ayverdi, E. H., 1958. Fatih Devri Sonları İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

_____, 1958. 19. Asırda İstanbul Haritasi, İstanbul.

Behar, C., Duben, A., 1996. Batılılaşma ve Ailenin Yeniden Yönelimleri, *İstanbul Haneleri*, İstanbul, s.209-264.

Batur, A., 1986. Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul.

Batur, A., Yücel, A., Fersan, N., 1979. İstanbul'daki 19. Yy Sıraevleri Koruma ve Yeniden Kullanımı için bir Monografik Araştırma, *ODTÜ Mimarlık Fak. Dergisi,* Ankara, s.2, c.5, s.185-205.

Belge, M., 1994. Surlar, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

Can, C., Tanzimat ve Mimarlık, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras Kongresi*, 25-27 Kasım, YEM, s. 130-137.

Cezar, M. , 1963. Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler, *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri 1*, İGSA Türk Sanat Tarihi Enstitüsü, s.336-378.

_____, 1971. Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey, İstanbul.

Ciner, S., 1982. Son Osmanlı Dönemi Osmanlı Ahşap Konutlarında Cephe Bezemeleri, İstanbul.

Çelik, Z., 1996. Değişen İstanbul, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

Denel, S., 1982. Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, Ankara.

Ed. Stathis, P., 1999. 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Tarih Vakfi YurtYayınları, İstanbul.

Egemen, A., 1983. Istanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

Eldem, E., 1997. Osmanlı Dönemi İstanbul'u, *İstanbul Armağanı 3*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 13-25.

Eldem, S.H., 1984. Türk Evi Osmanlı Dönemi, c.1, TAÇ Vakfi Yayınları, İstanbul.

Enlil, Z.M., 1994. 19. yy İstanbul'unda Konut Yapı Gelenekleri ve Kent Kültürü, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras Kongresi*, 25-27 Kasım, YEM, s. 286-295.

Faroqhi, S., 1998. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

Ginis, N., 1999. Churches in Contantinople (Living Monuments of Orthodoxy), Athens, p. 67-75.

Hopelyan, 1930. Bezciyan Okulunun Tarihçesi 1830 –1930, İstanbul

Hovhannesyan, S. S., Payitaht İstanbul'un Tarihçesi, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul,1997.

İnalcık, H., 1995. İstanbul: Bir İslam Şehri, *İstanbul Armağanı 1*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 71-90.

İnciciyan, P.Ğ., 1976.18.Asırda İstanbul, İstanbul.

Johnson, C. R., 1995. İstanbul 1920, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Karaca, Z., 1995. İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kılınçaslan, İ., 1981. Istanbul-Kentleşme Sürecinde Ekonomik Yapı ve Mekansal İlişkileri, İ.T.Ü., Istanbul.

Kömürcüyan, E. Ç., 1988. İstanbul Tarihi (17. asırda İstanbul) , İstanbul.

_____, 1991. İstanbul'un Yangınlar Tarihi (ermenice), İstanbul.

Mantran, R., 1986. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____, 1991. 16. Ve 17. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat, Eren Yayınları, İstanbul.

Millas, A., 1996. Sfrağides Konstantinupoleos Enories Ayiotatis Arhiepiskopis: Nai, Sholes, Somatia, Sintehnies, Atina, s. 282-297.

Millingen, A. V., 1899. Byzantine Constantinople, London,

_____,1912. Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture, London.

Moltke, H. V., 1995. Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ortaylı, İ., 1995. İstanbul'da Yerleşme Düzeninin Evrimi Üzerine, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ., 1999. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletşim Yayıncılık, İstanbul.

Özer, B., 1961. 19. yy'ın Genel Nitelikleri ve Batı Mimarisinde Seçmecilik, *Mimarlık ve Sanat*, 3, İstanbul.

Pehlivarian, N.K., 1994. 19. yy Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişimler ve Mimari Yansımaları, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras Kongresi*, 25-27 Kasım, YEM, s. 142-147.

Simeon, 1999. Tarihte Ermeniler (Polonyalı Tbir Simeon'un Seyahatnamesi), İstanbul.

Speros, V.Jr., 1991. Byzantine Constantinople & Ottoman Istanbul, *The Ottoman City and Its Parts*, New York, p. 13-51.

Tanışık, İ.H., 1943. İstanbul Çeşmeleri, İstanbul.

Tekeli, İ., 1999. 19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Tuğlacı, P., 1991. İstanbul Ermeni Kiliseleri, İstanbul.

Ülgen, A.S., 1939. Plan of Istanbul for Tourists, Ankara.

_____ , 1939. Fatih devrinde İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

W.Müller, W., 1998. Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, İstanbul.

Yerasimos, S.,1999. Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine , *Modernleşme SürecindeOsmanlı Kentleri*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2. Baskı, s.1-19.

Akın, N., 1999. Kumkapı: Tarihsel bir Kesit, Arredamento Dekorasyon, Boyut Yayıncılık, s.5, s. 58-76.

Dirimtekin, F.,1972. Türklerden Önce İstanbul, TTOK Belleteni, 34/313, Nisan-Haziran, s. 3-9.

_____, 1972. Türkler Devrinde İstanbul, TTOK Belleteni, 35/314, Temmuz-Ekim, s. 5-9.

_____, 1972. Türkler Devrinde İstanbul, TTOK Belleteni, 36/315, Ekim-Aralık, s. 2-9.

Güler, A., 1993. Kumkapı Balıkçıları 1950, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ekim, s.7, İstanbul, s.114-121

Hassan, R., 1971. The Nature of Islamic Urbanisation: a historical perspective, *Ekistics*, 182, January, p.61-63.

Lebon, J.H.G., 1971. The Islamic City in The Near East, Ekistics, 182, January, p.64-71.

Aleksandru, E., 1996. 19. yy'da İstanbul Ortodoks Rum Kiliseleri, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cephanecigil, G., 1999. Geleneksel Istanbul konutunda çıkma, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çavuşoğlu, M., 1997. İstanbul Rum Kiliselerinde Örtü Süslemesi, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karahan, S., 1990. Kumkapı Tavaşi Çeşme Sokak Üzerinde Yer alan Konutların Tipolojik İncelemesi, *Yüksek Lisans Tezi,* M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Soygeniş, M., 1995. Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul Evinin Mekansal Değişimi ve Nedenlerinin Araştırılması, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Vardar, K., İstanbul'da 18.yy Osmanlı Mimarisinde Maden İşinin Kullanım Alanları, Teknik ve Süsleme Özellikleri, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.Ü.E.F.Sanat Tarihi Bölümü , İstanbul.

Pervititch, J.,1924. Kumkapı Bölgesi Haritası.

Kauffer F.-Le Chevalier, 1776-1786, İstanbul ve çevresi şehir planı.

Stolpe, C., 1863. İstanbul Kenti Planı.

Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1848. İstanbul Kenti Planı.

Sakkulidis, M., 2001. Kişisel Görüşme.

Seropyan, V., 2001. Kişisel Görüşme.

Kilikia Gazetesi (Ermenice), 1865.

EK A1-A2

19. yy'da Nizamnamelerde Kent Planlaması ile ilgili kanunlar:

1839'da yayımlanan bir kanuna göre, asla çıkmaz sokak yapılmaması, geniş yollar ve meydanlar yapılması, sokakların camilere ve önemli yapılara dik olarak açılması öngörülmektedir.

1848 tarihli nizamnamede büyük caddeler 7.5m, cami çevresindeki yollar 6.5m, küçük caddeler ise 4.5m olarak sınırlanmıştır.

1864 Ebniye nizamnamede yollar 20-11-9-7.5-6-4.5 m olarak 6 sınıfa ayırılmıştır.

1883 tarihli nizamnamede yollar 15-11-9-7.5-6-4.5 m olarak sınıflanmıştır. (Denel,1982, s.70).

19. yy'da NizamnamelerdeYapı Boyutları ile ilgili kanunlar:

Tanzimat öncesinde 1827 tarihli bir nizamnamede müslüman hanelere 10.5 m gayrimüslim hanelere ise 9 m yükseklikte inşa etme hakkı verilmiştir.

Tanzimat sonrasında ise bu ayırım ortadan kalkmış, kat yükseklikleri malzeme farkına göre belirlenmiştir. Buna göre:

1848 tarihli nizamnamede ahşap yapılara 16.5 m, kargir yapılara ise 23 m yükseklik verilmiştir.

1849 2. Ebniye Nizamnamesinde ahşap yapılara 10,5 m, kagir yapılara 15 m yükseklik verilmiştir. Bu yükseklikler 1864 Nizamnamesinde de geçerlidir.

1883 tarihli beyannamede ise ahşap yapılar için 15m, kargir yapılar için de 23 m boyutları verilmiştir. (Denel,1982, s.78)

EK B

Lykrinia Lokali Cephe Detayları.

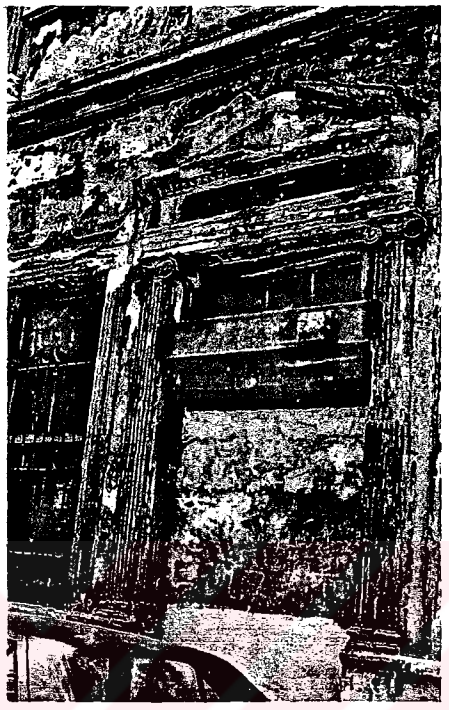

EK C

Kumkapı semti konut plan şeması örnekleri (Karahan, 1990).

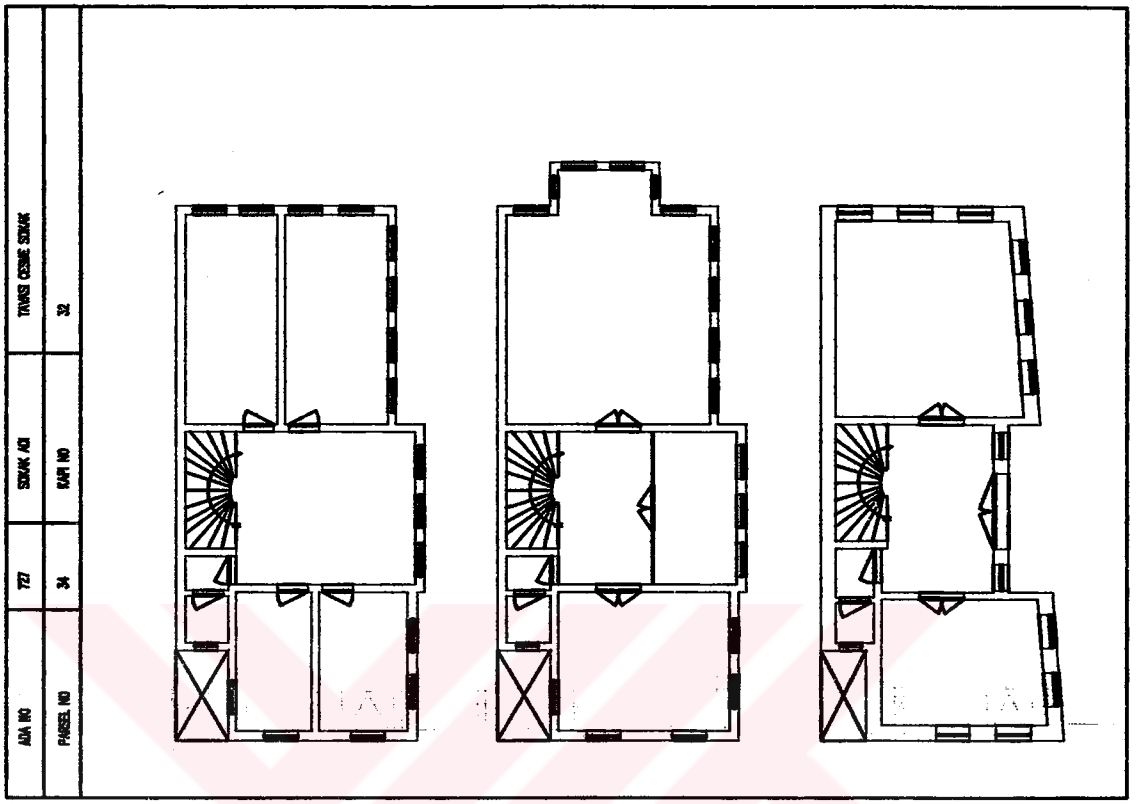

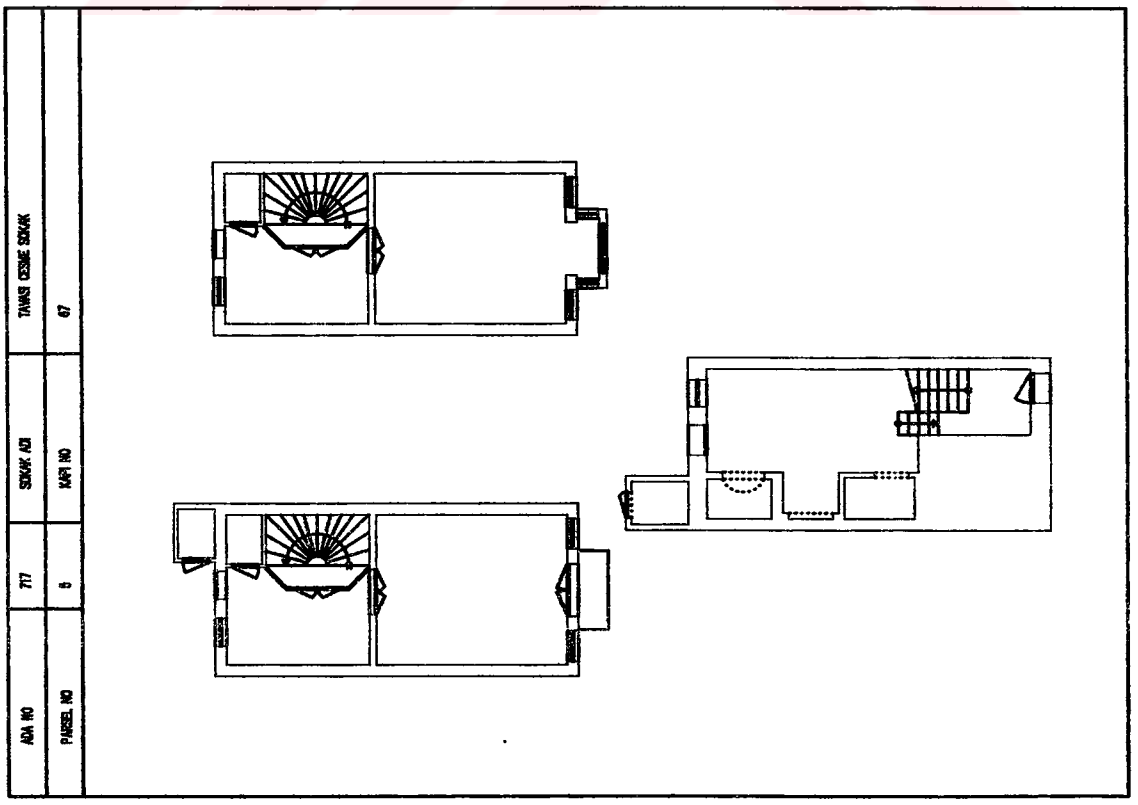

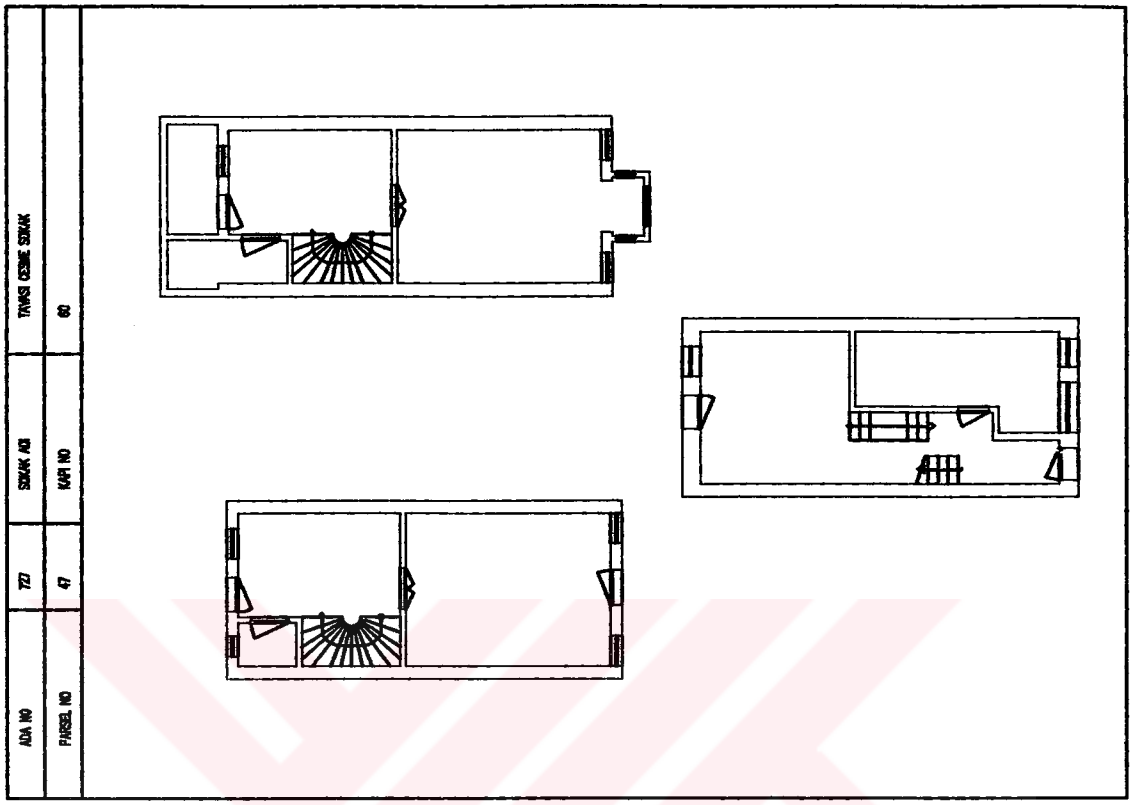
ADA NO
727
SOKAK ADI
TAKSİ CEBİNE SOKAK
PARSEL NO
47
KAPI NO
60

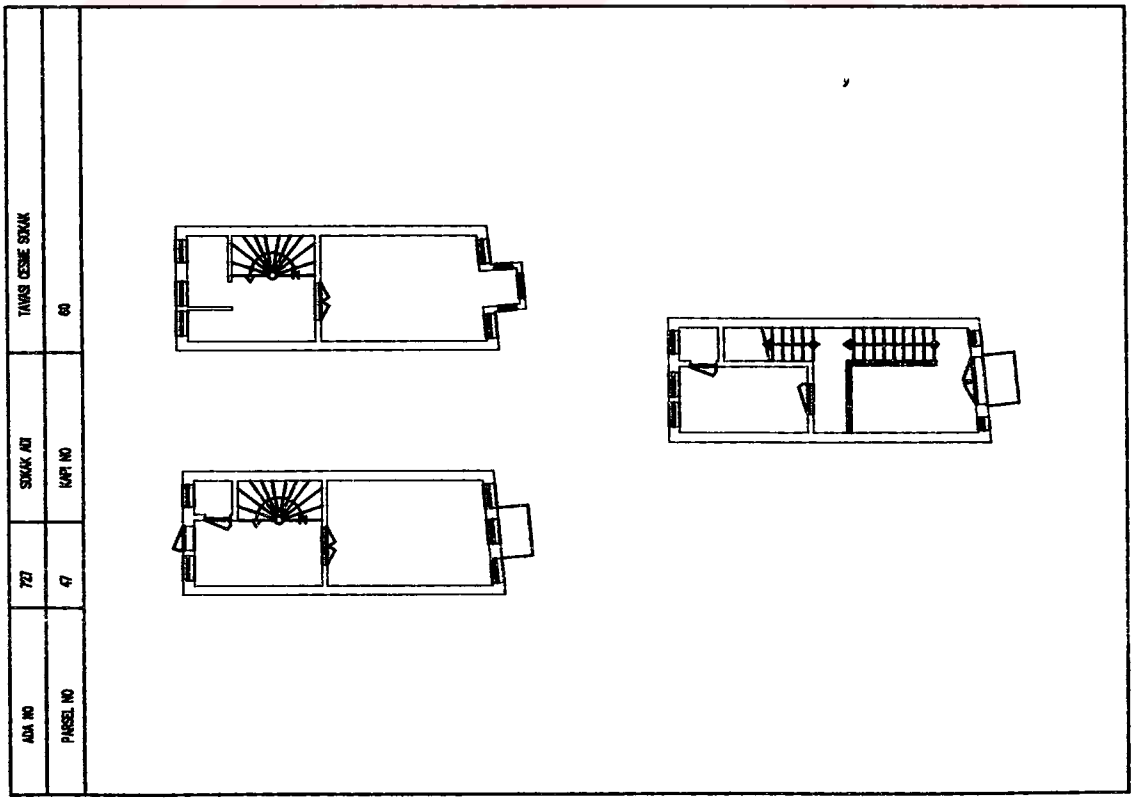
ADA NO
727
SOKAK ADI
TAKSİ CEBİNE SOKAK
PARSEL NO
47
KAPI NO
60

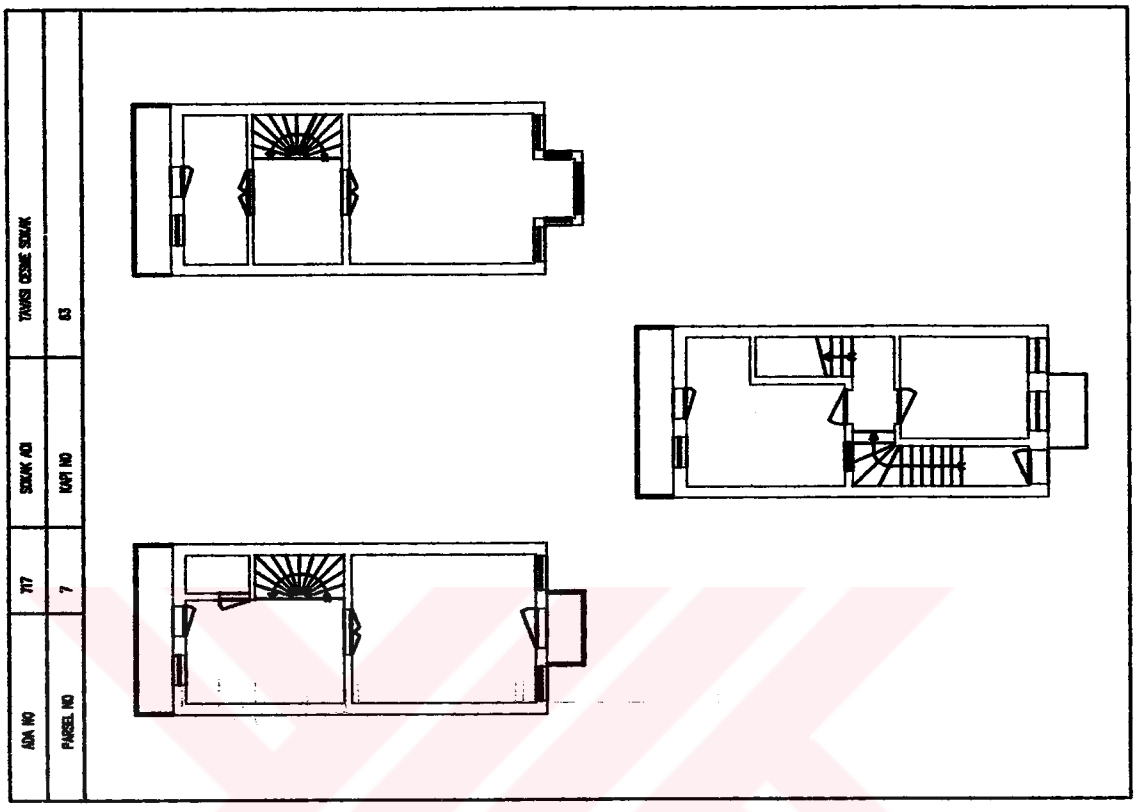
ADA NO
PARSEL NO
717
7
SOKAK ADI
KAPI NO
TAMAM CESME SOKAK
63

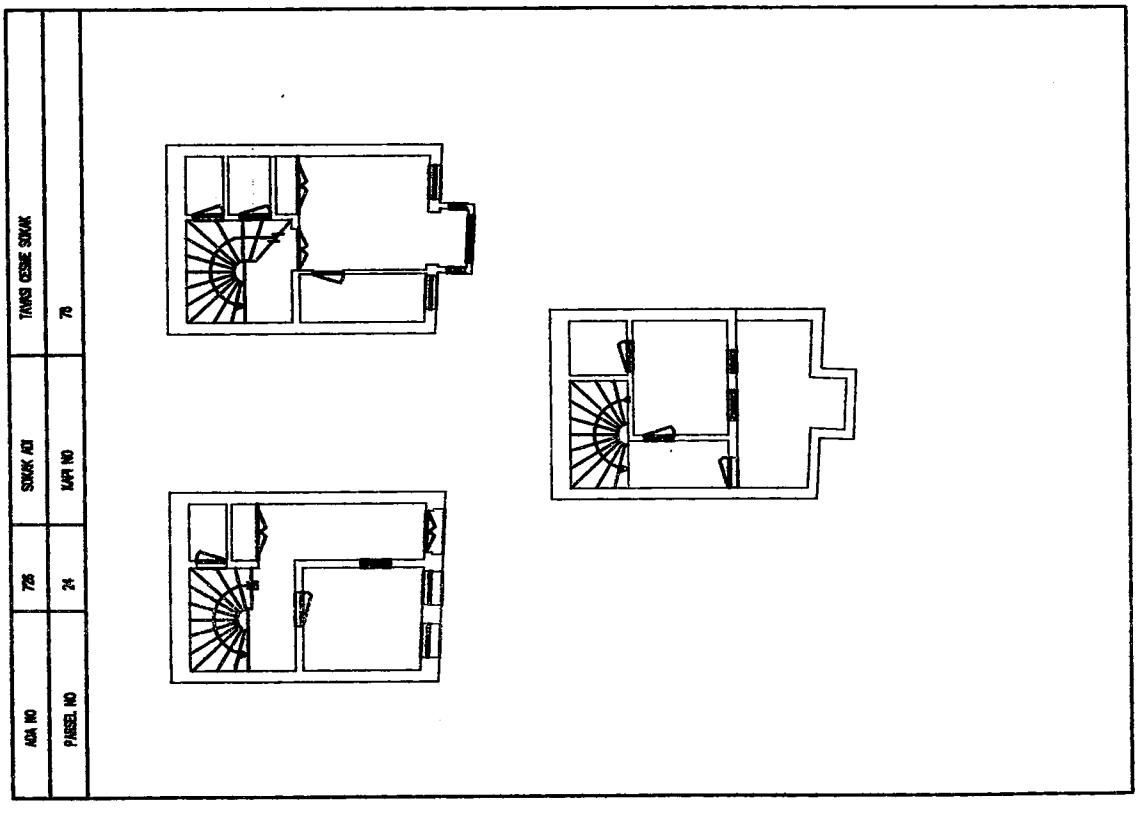
ADA NO
PARSEL NO
725
24
SOKAK ADI
KAPI NO
TAMAM CESME SOKAK
76

ADA NO	719	SOKAK ADI	TAVASI CESME SOKAK
PARSEL NO	14	KAPI NO	47

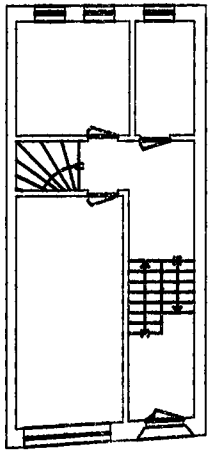

ZEMIN + ASMA KAT PLANI

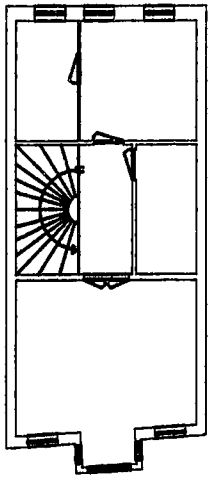

1. KAT PLANI

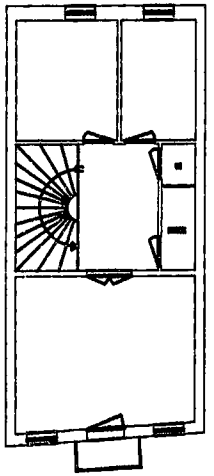

2. KAT PLANI

ADA NO	719	SOKAK ADI	TAVASI CESME SOKAK
PARSEL NO	12	KAPI NO	51

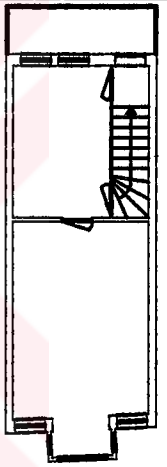

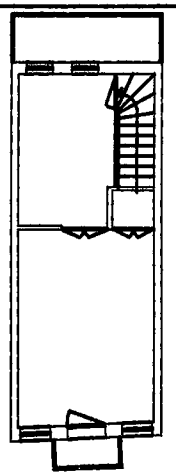

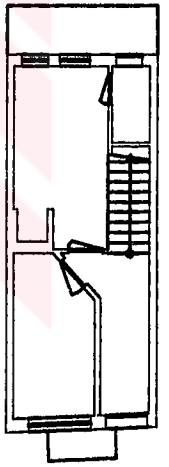

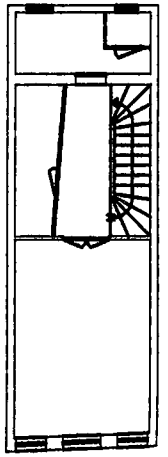

ADA NO	726	SOKAK ADI	TAVANI CESME SOKAK
PARSEL NO	31	KAPI NO	72

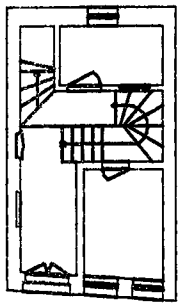

ZEMIN KAT PLANI

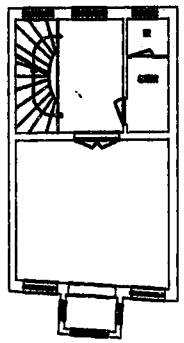

1. KAT PLANI

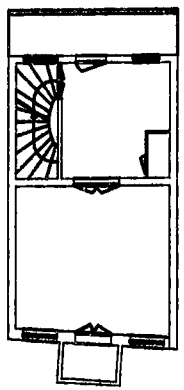

2. KAT PLANI

ADA NO	726	SOKAK ADI	TAVANI CESME SOKAK
PARSEL NO	33	KAPI NO	76

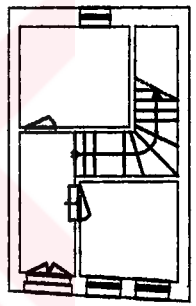

ZEMIN KAT PLANI

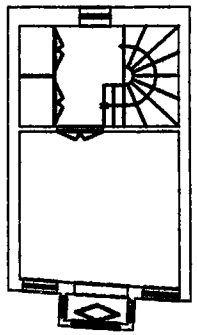

1. VE 2. KAT PLANI

ADA NO	725	SOKAK ADI	TAKSİ CESME SOKAK
PARSEL NO	22	KAPI NO	74

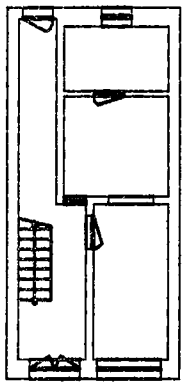

ZEMİN KAT PLANI

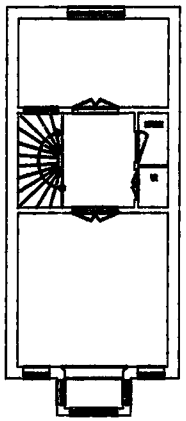

1. KAT PLANI

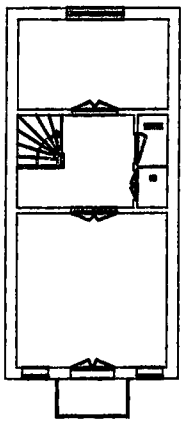

2. KAT PLANI

ADA NO	727	SOKAK ADI	TAKSİ CESME SOKAK
PARSEL NO	48	KAPI NO	92

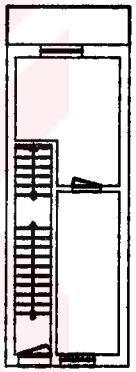

ZEMİN + ASMA KAT PLANI

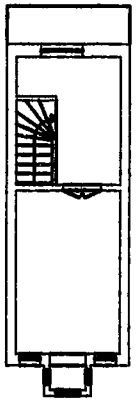

1. KAT PLANI

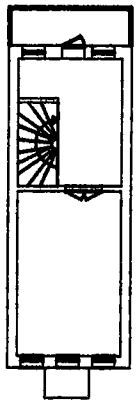

2. KAT PLANI

EK D-E

Kumkapı bölgesi kapı örnekleri.

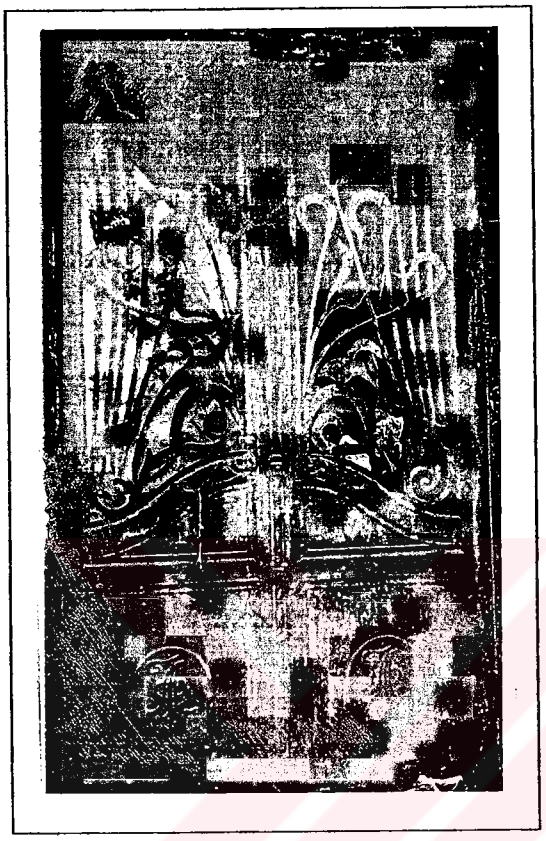

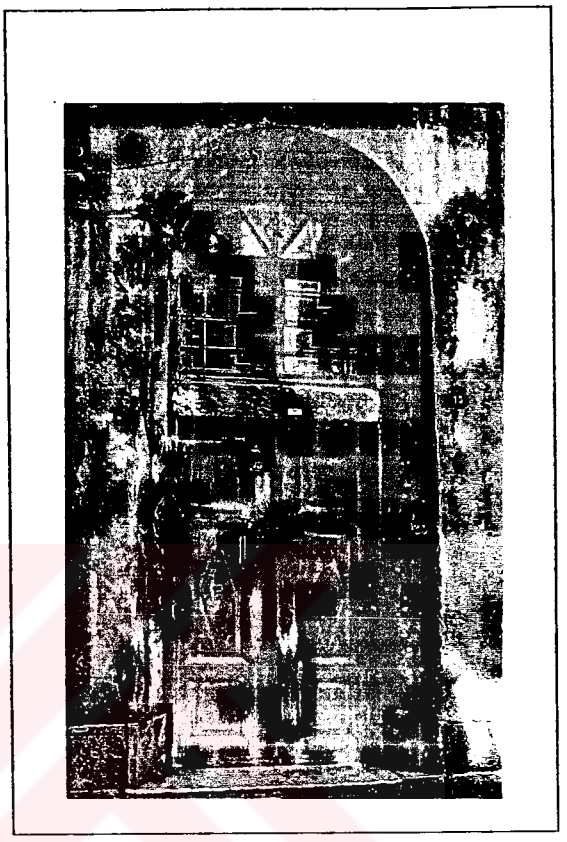

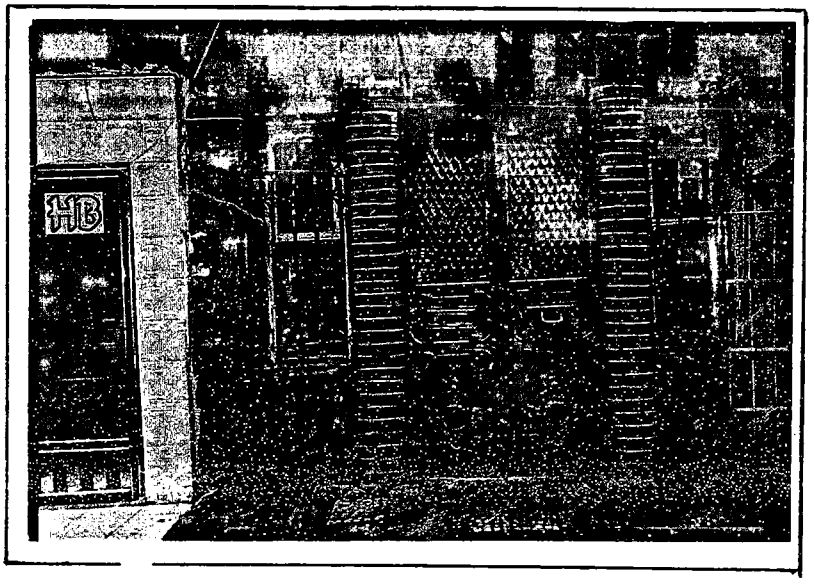

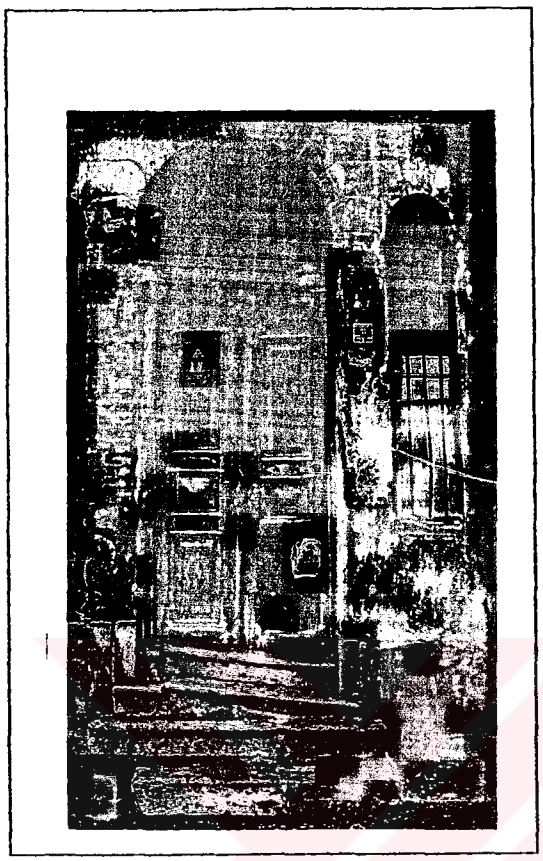

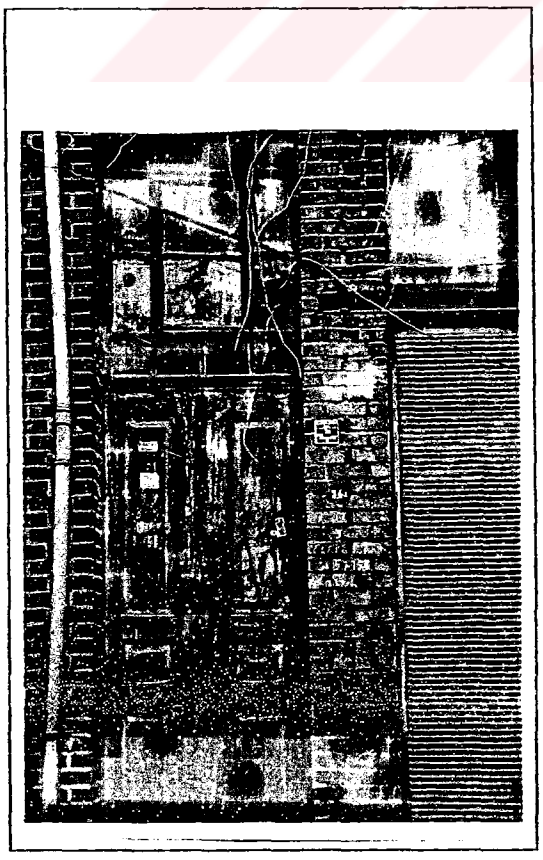

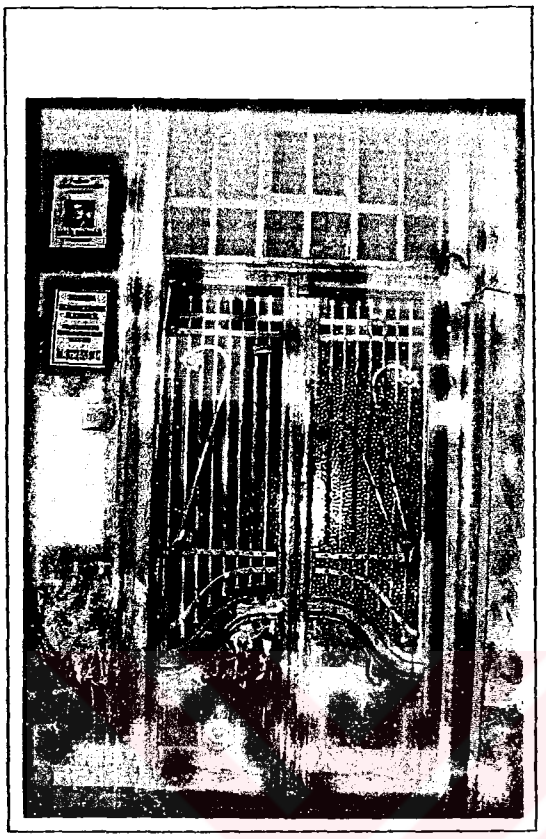

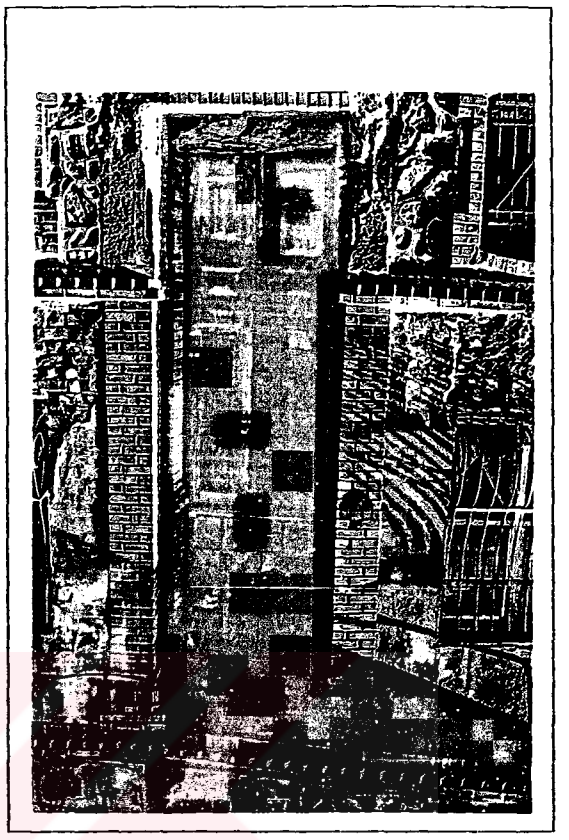

EK F

Kumkapı bölgesi açılı çıkma-cumba türleri.

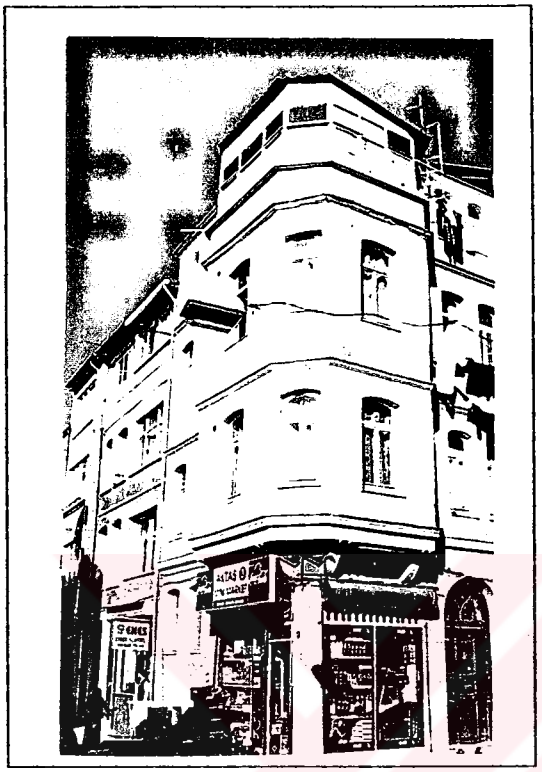

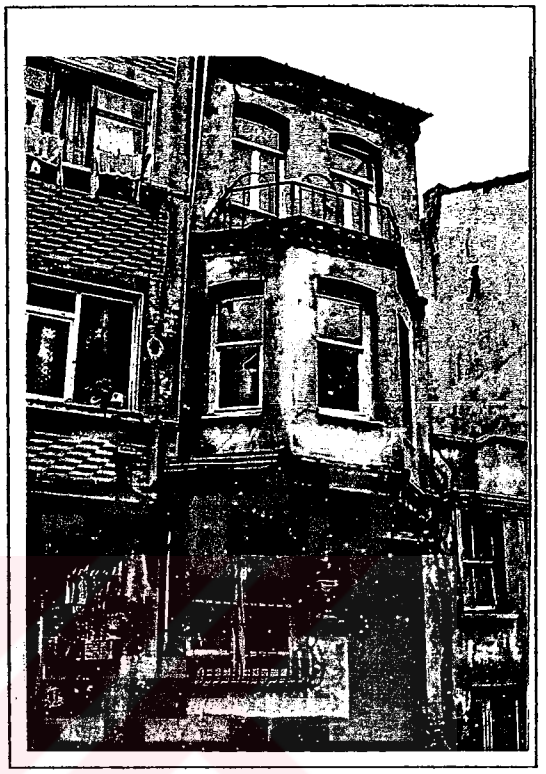

EK G

Kumkapi bölgesi cumba üzeri balkon örnekleri.

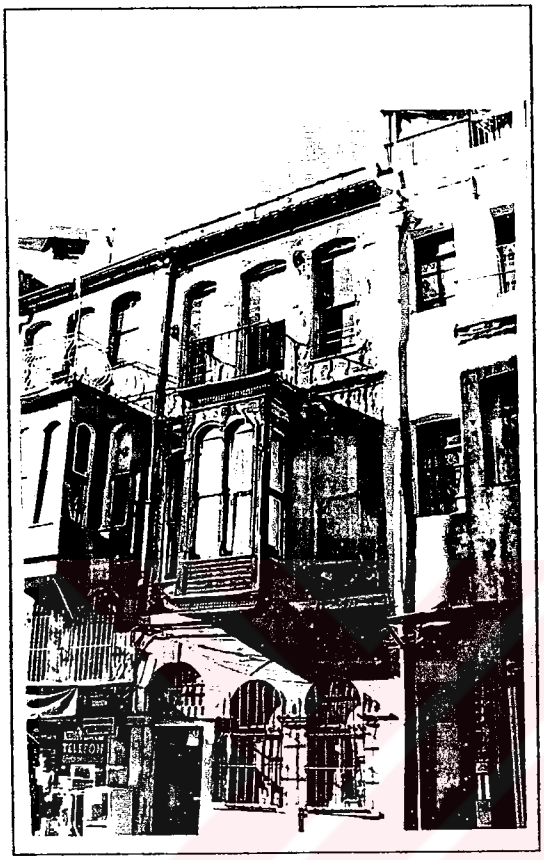

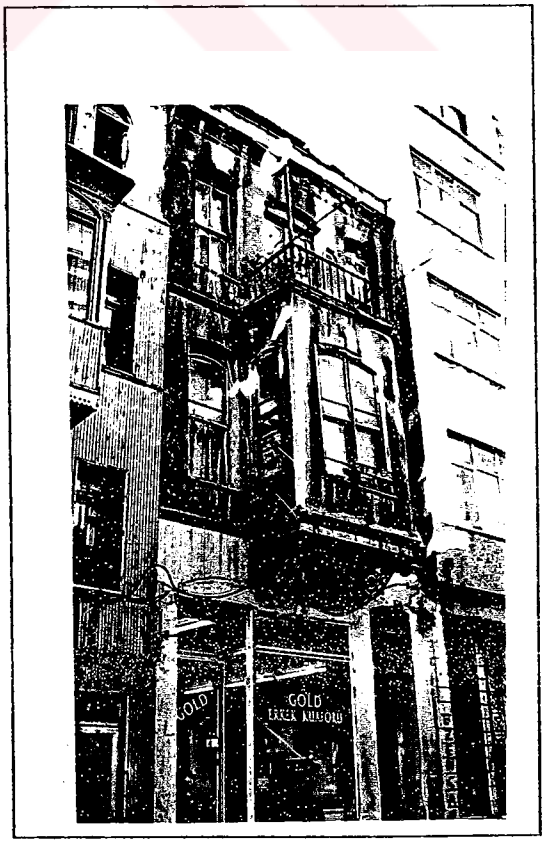

EK H

Ahşap kaplama cumba örnekleri.

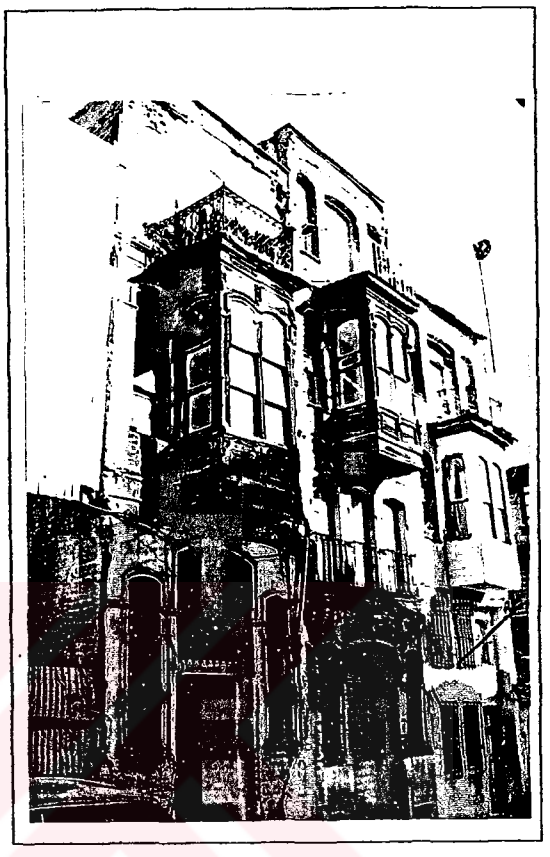

EK J

Cumba altı dekoratif elemanlar.

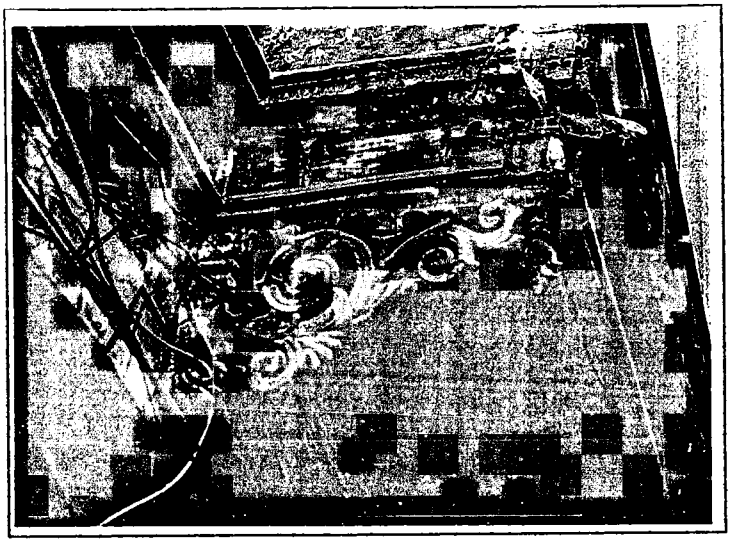

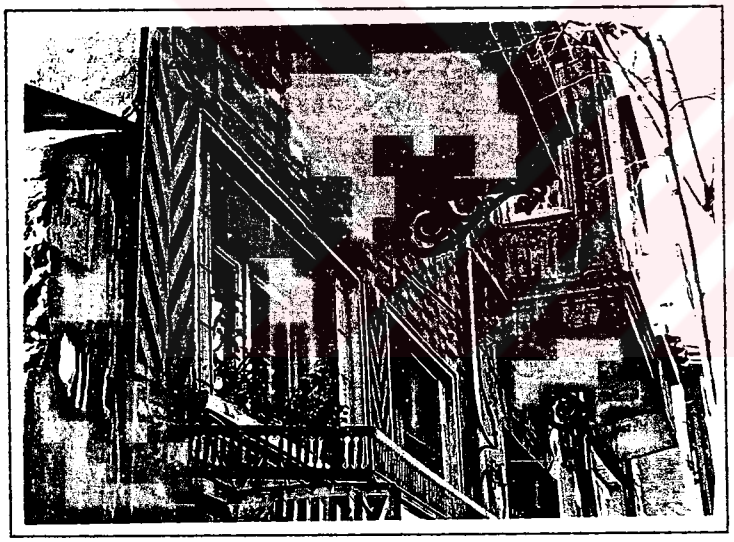

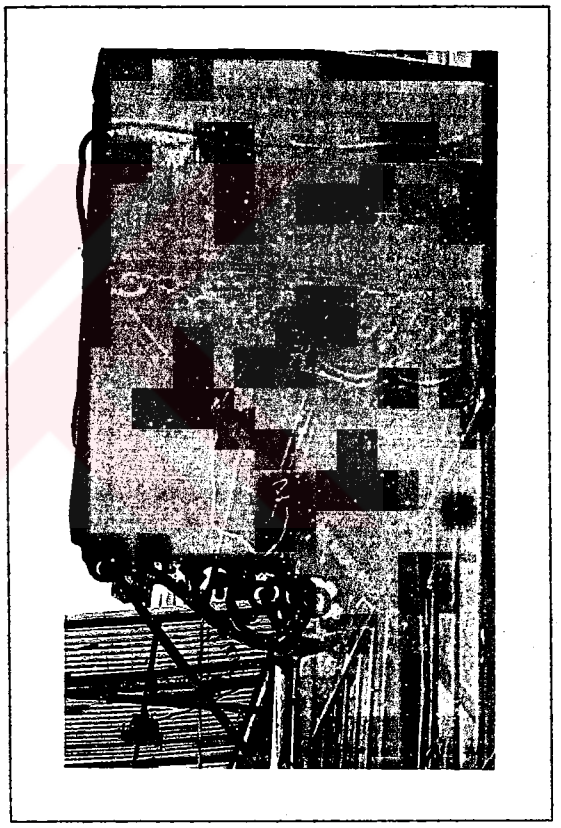

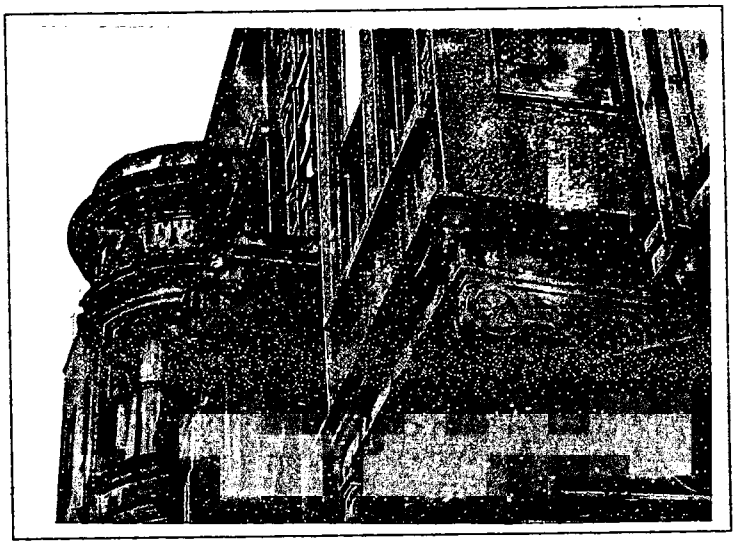

EK K

Kumkapı bölgesi 2-2,5 katlı yapılar.

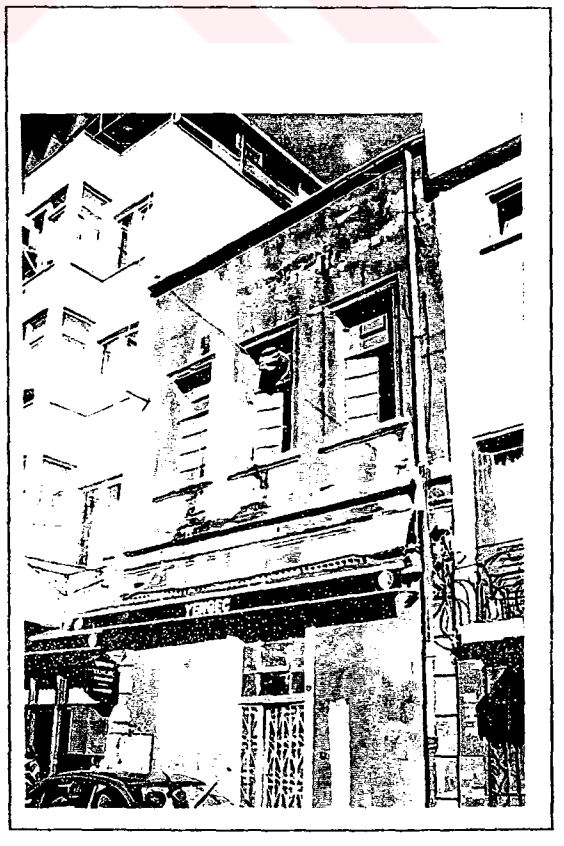

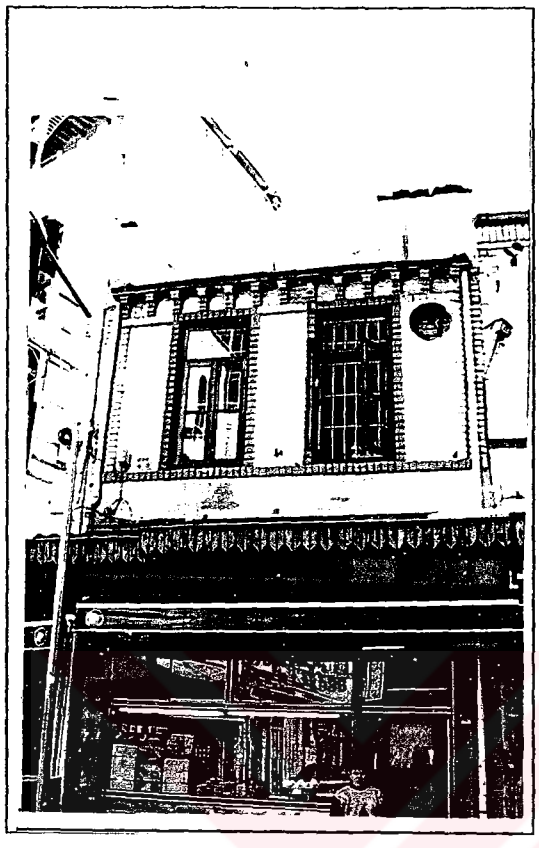

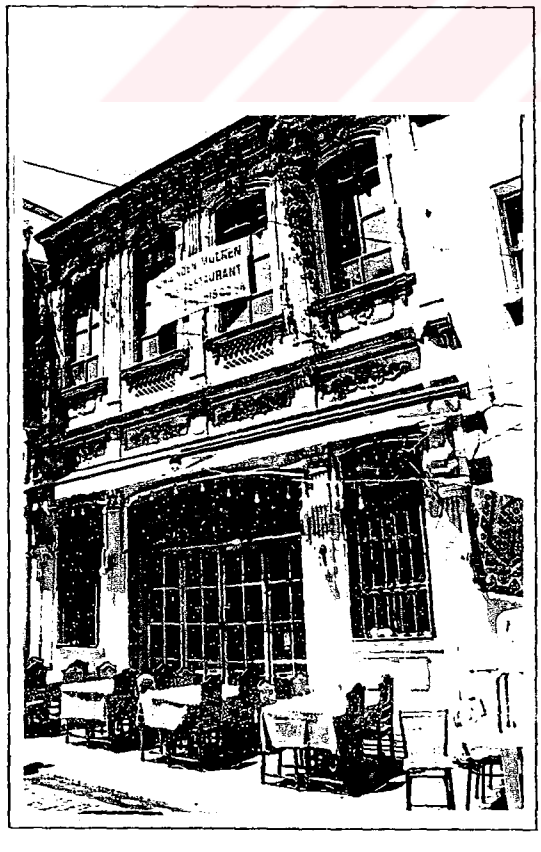

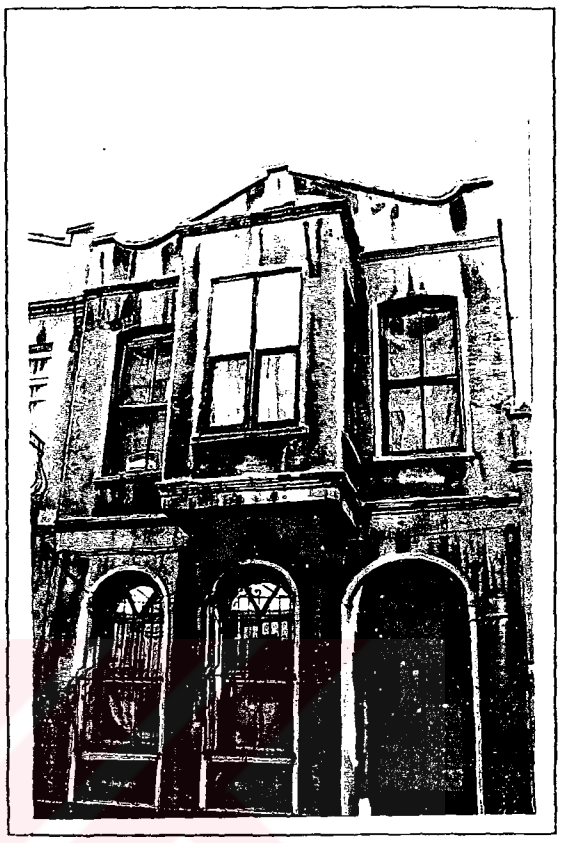

EK L

Kumkapi bölgesi 3-3,5 katlı konut örnekleri

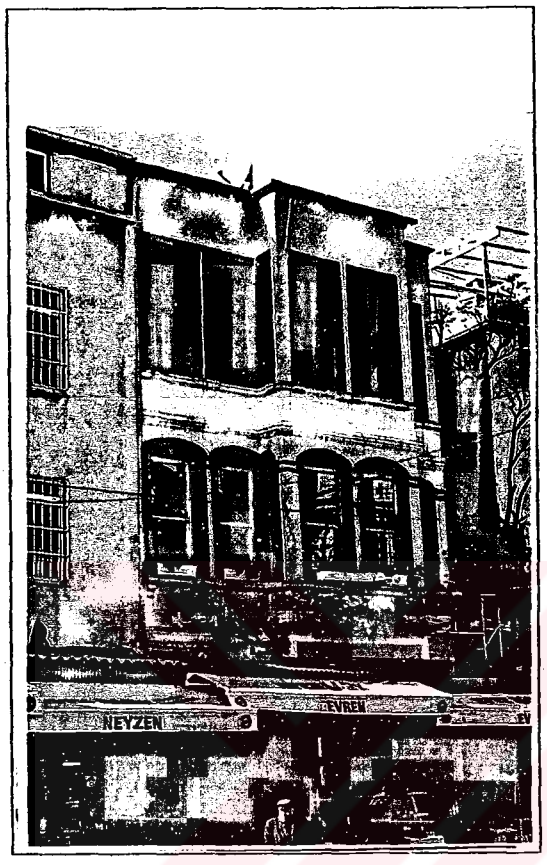

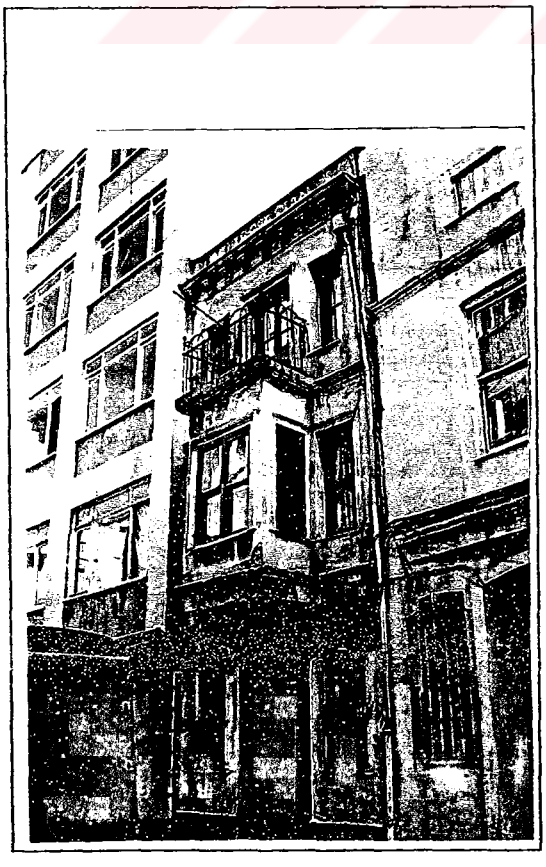

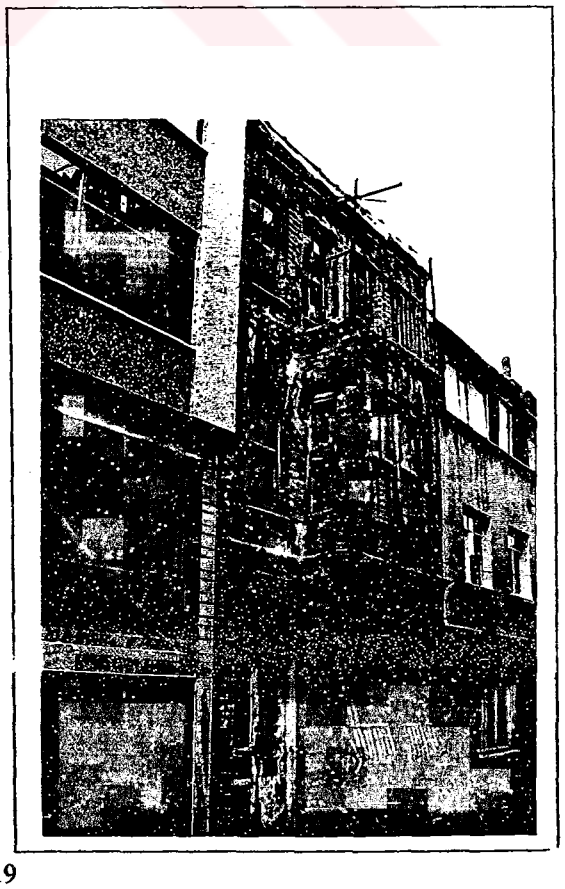

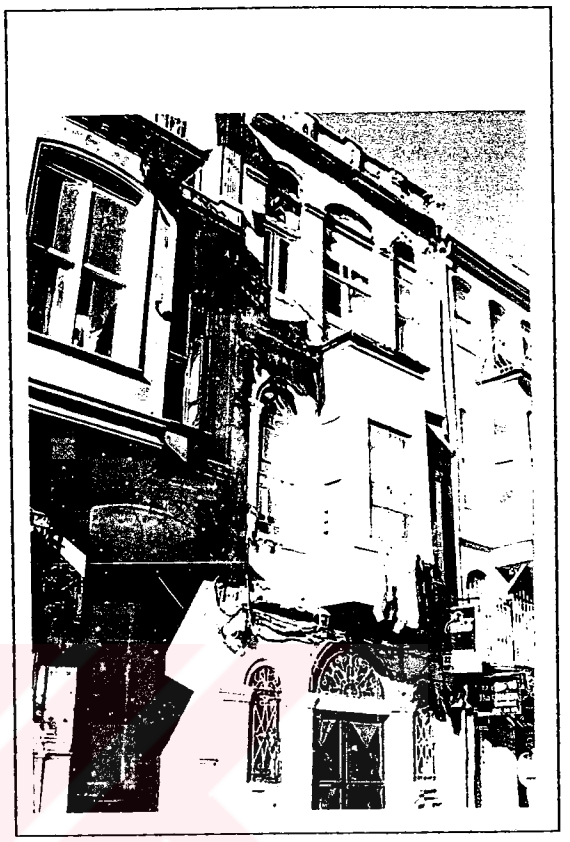

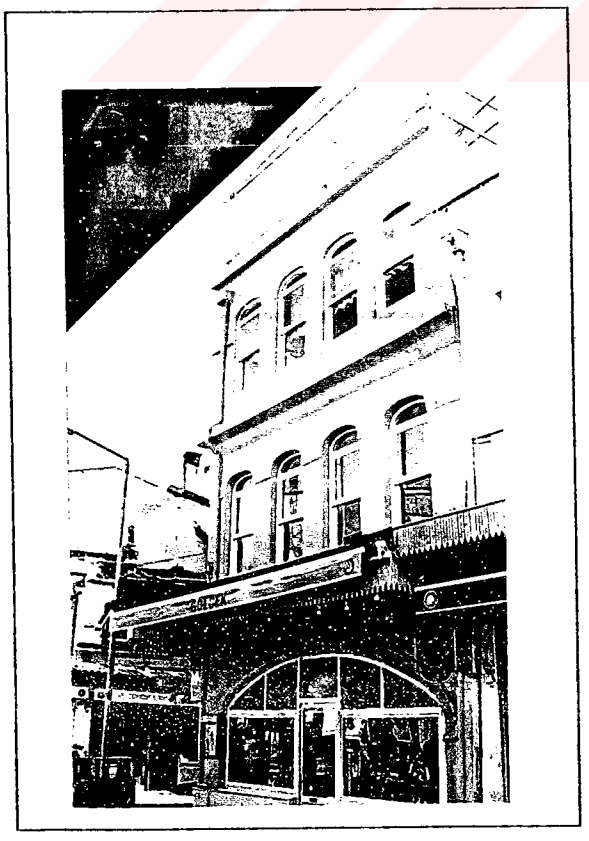

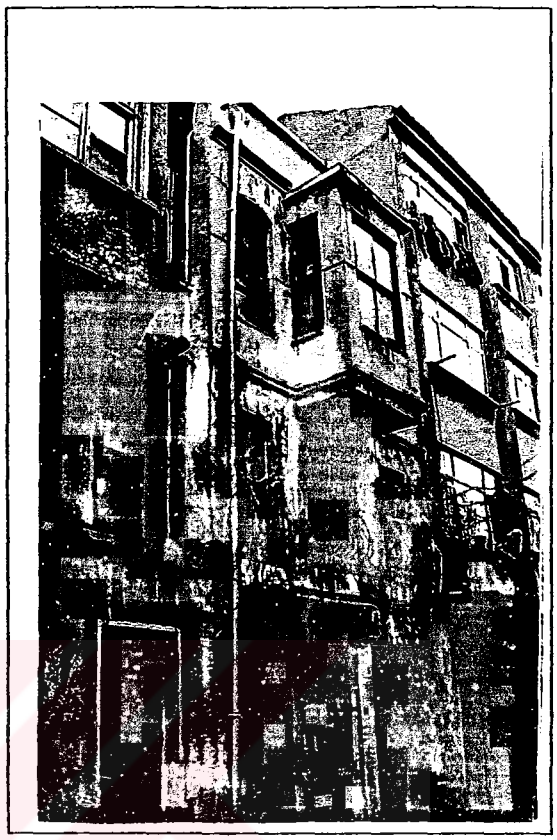

EK M

Kumkapı bölgesi 4-4.5 katlı konut örnekleri.

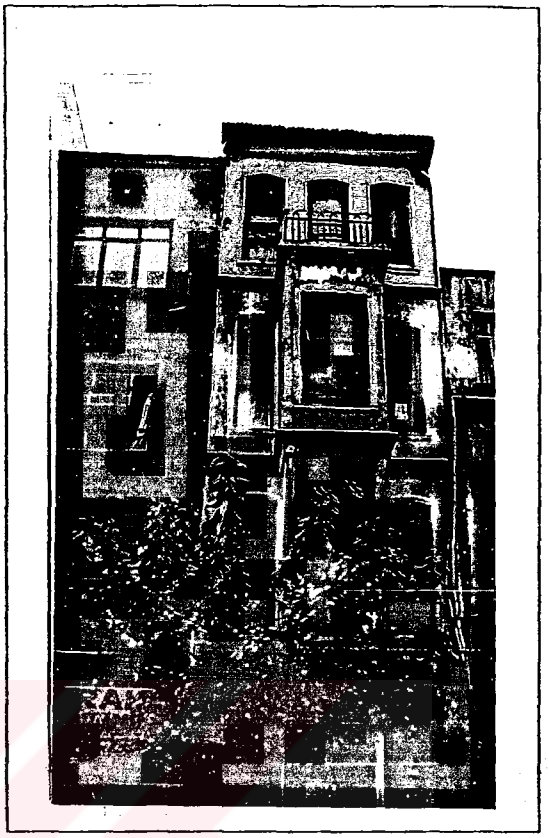

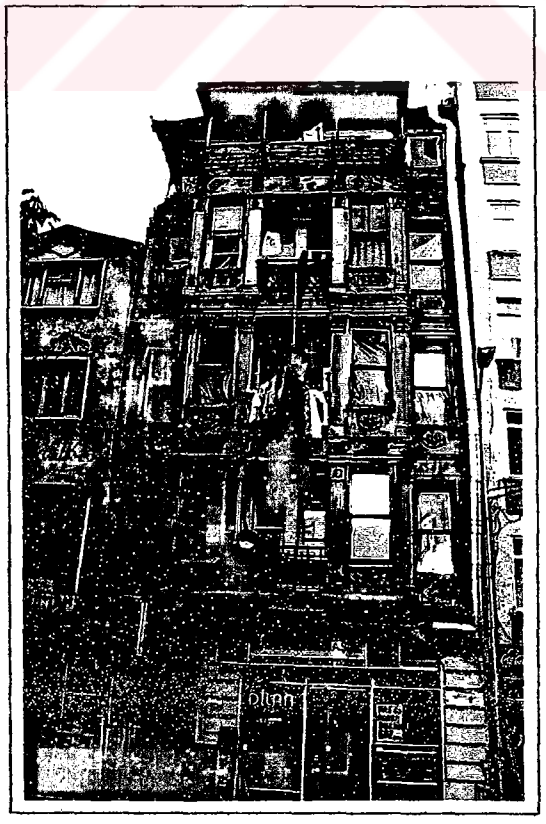

EK N

Kumkapi bölgesi ikiz ev örnekleri.

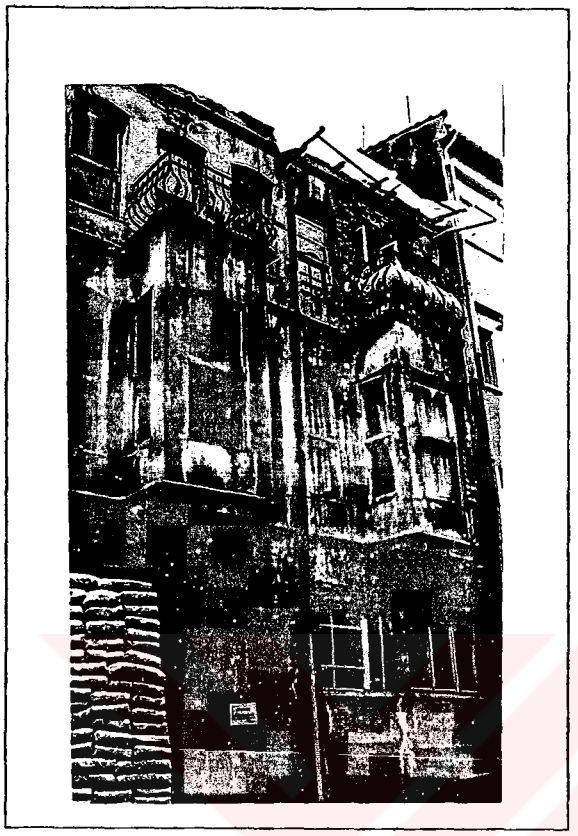

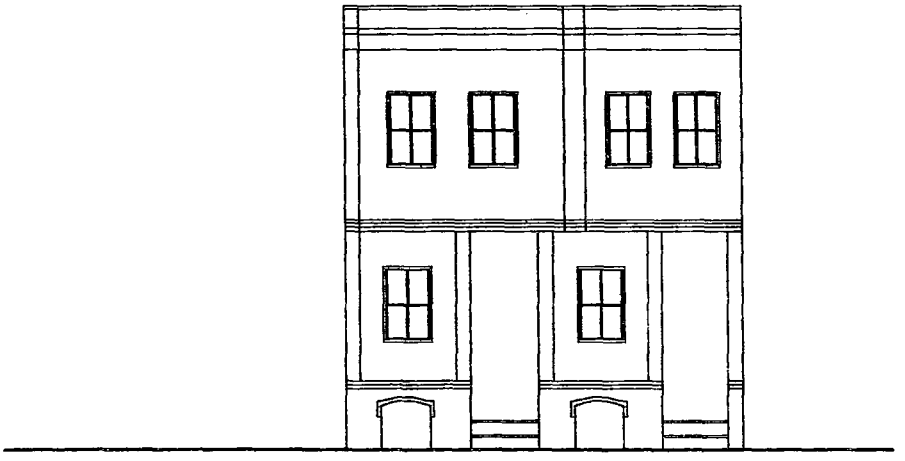

Çakmaktaşı sok. No: 26-28

EK O

Kumkapi bölgesi sıraev örnekleri.

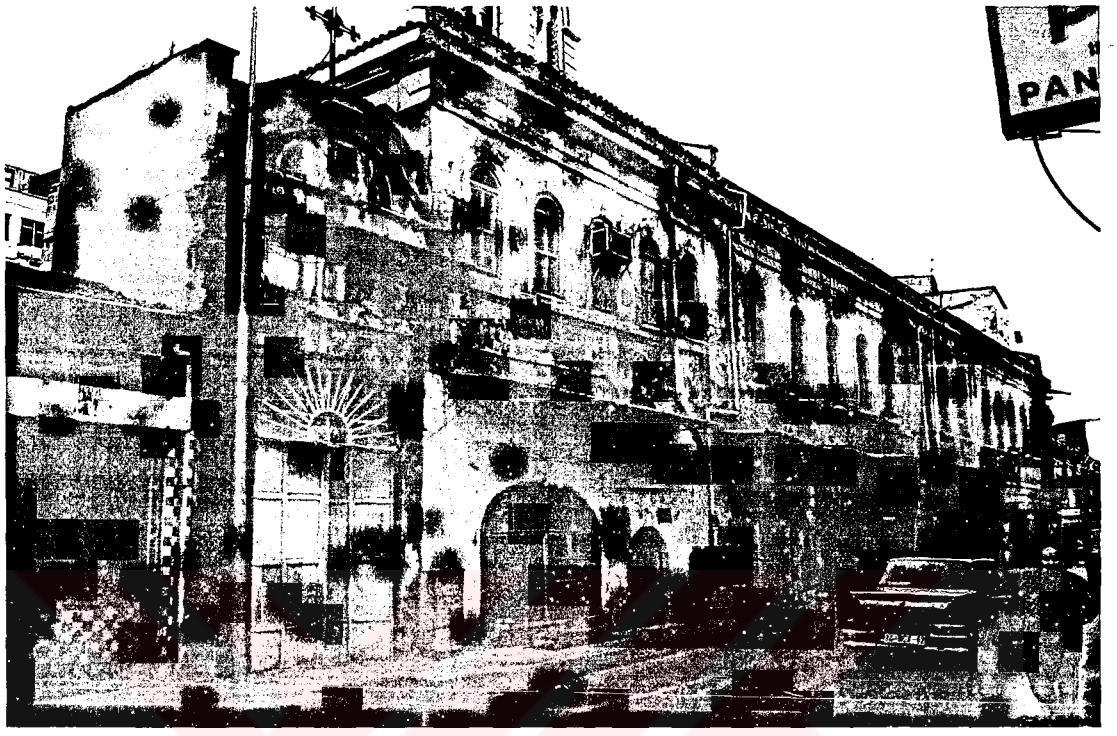

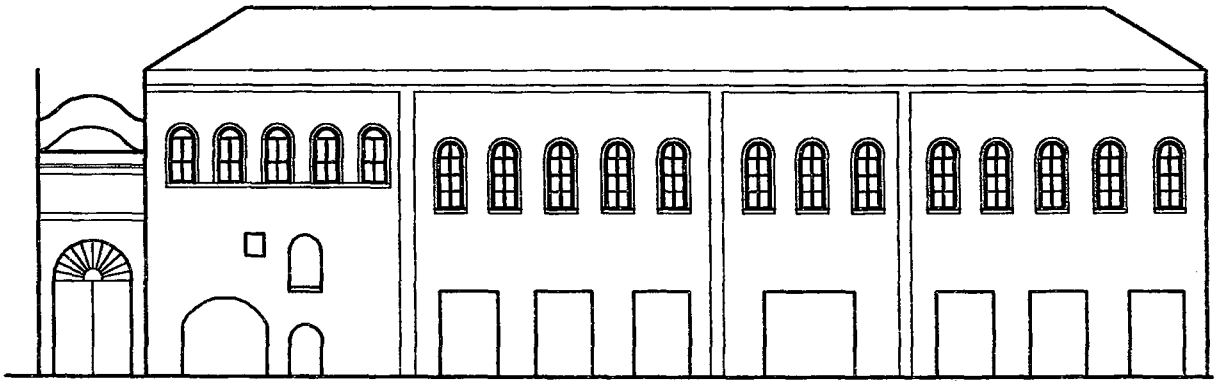

Çifte Gelinler cad. No: 23-29

Behram Çavuş Sok. No: 1-9

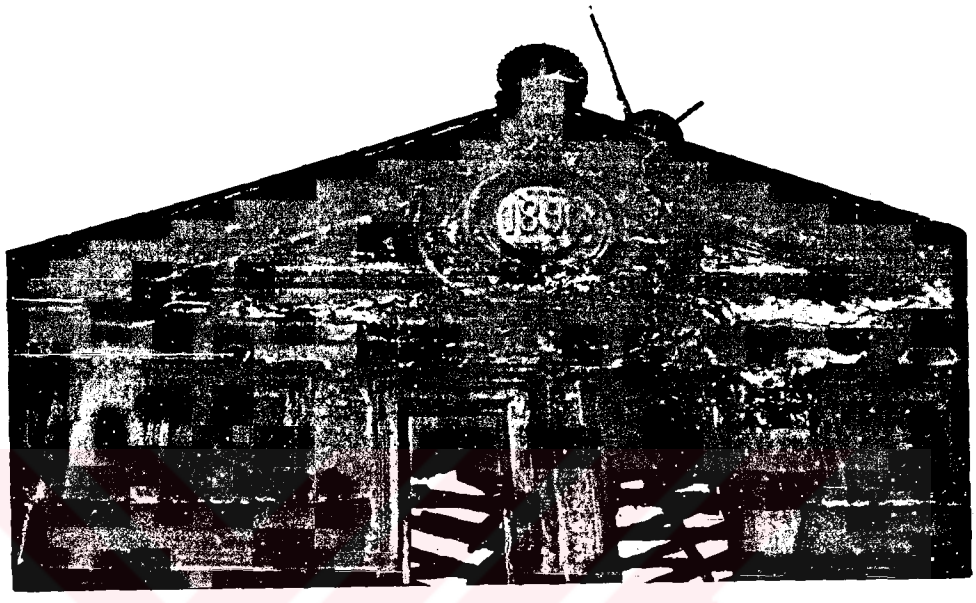

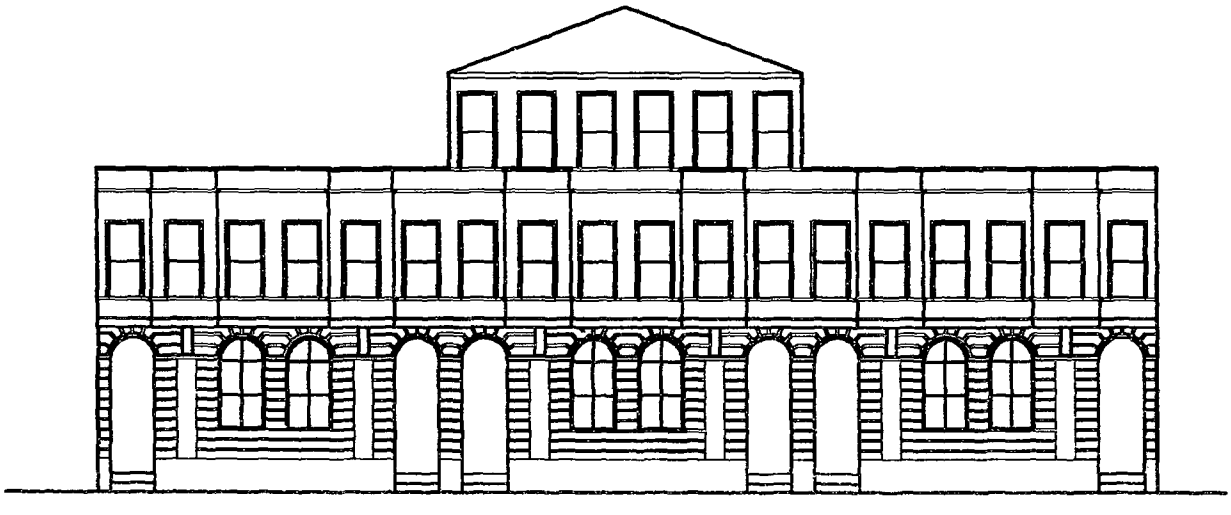

Tavaşi Çeşme Sok.

Behram Çavuş Sok. No: 13-21.

Batumlu sok. No: 5-11.

Mollataşı Cad. No: 31-37.

EK P

Panaghia Elpis Kilisesi cephe detayları

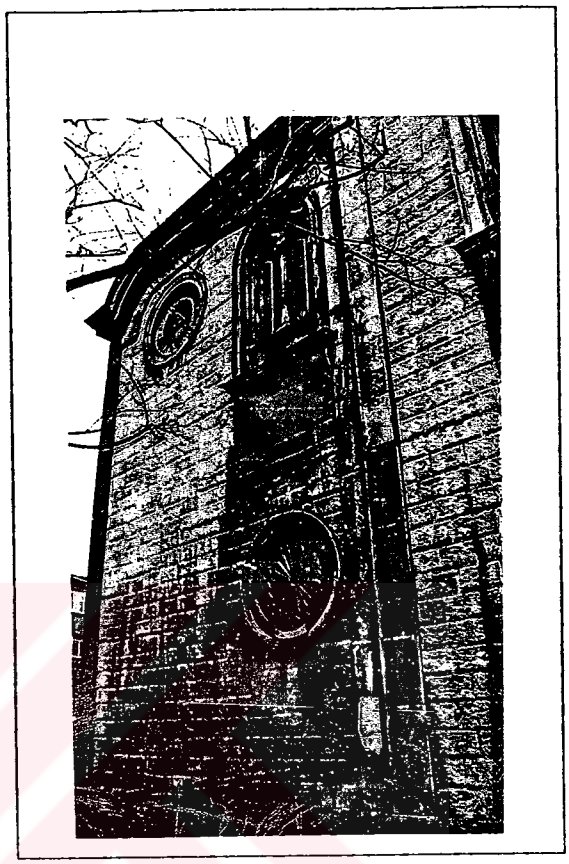

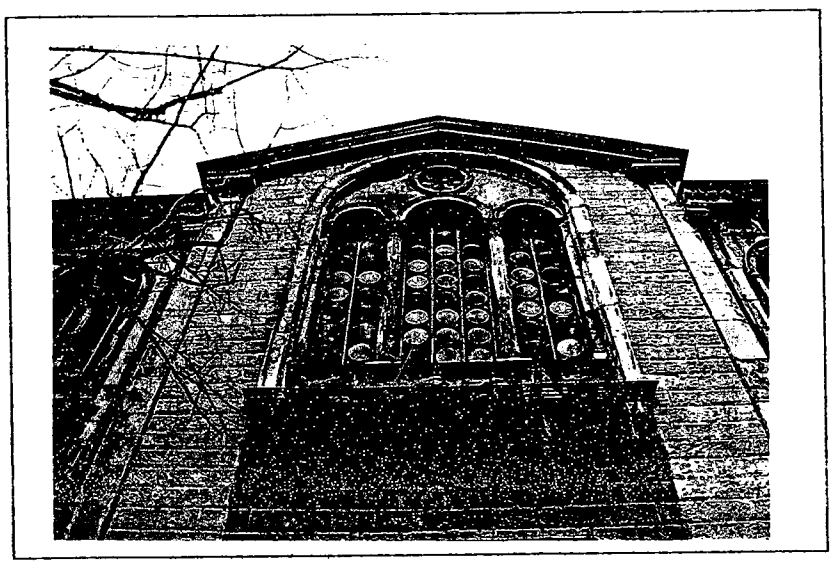

EK R

Hagia Kyriake Kilisesi cephe detayları.

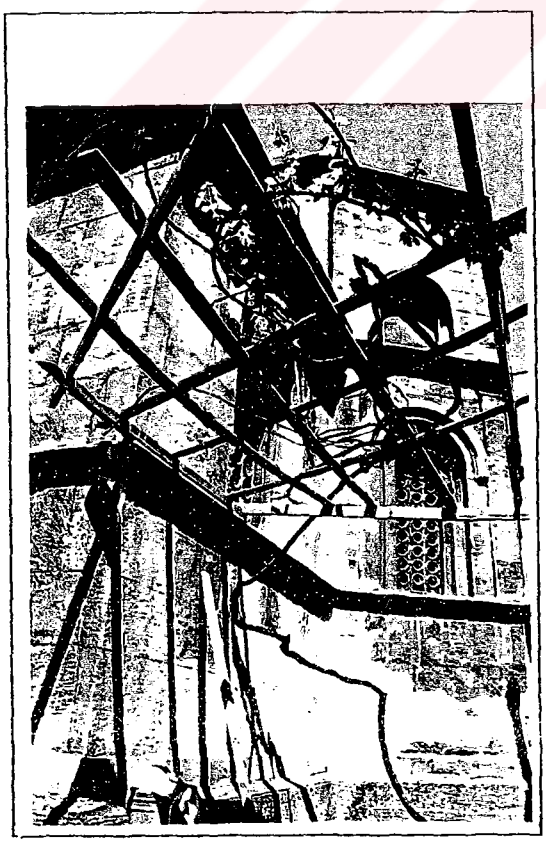

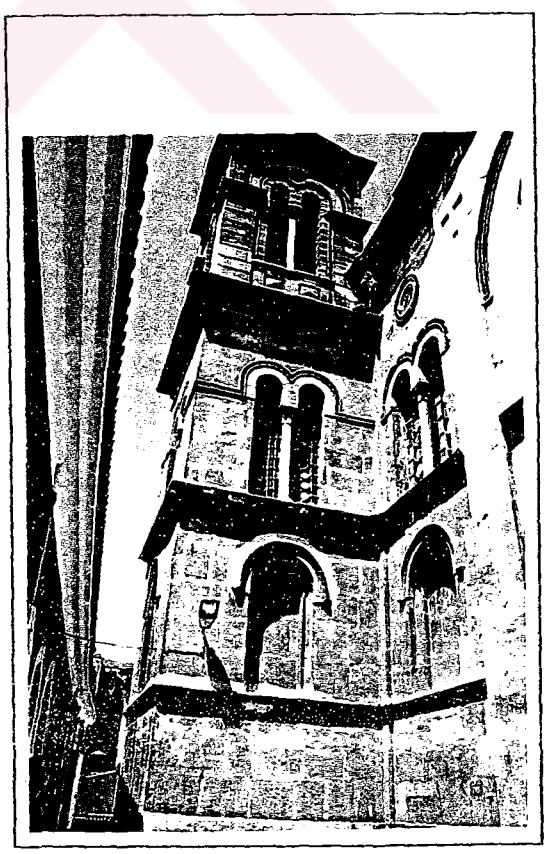

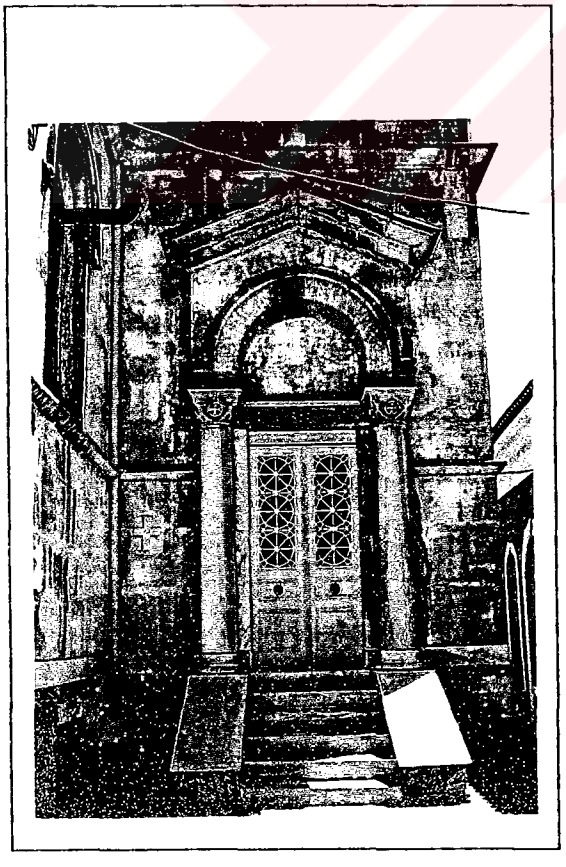

EK S

Surp Asdvadzadzin Kilisesi (çizimler - Tuğlacı, P.)

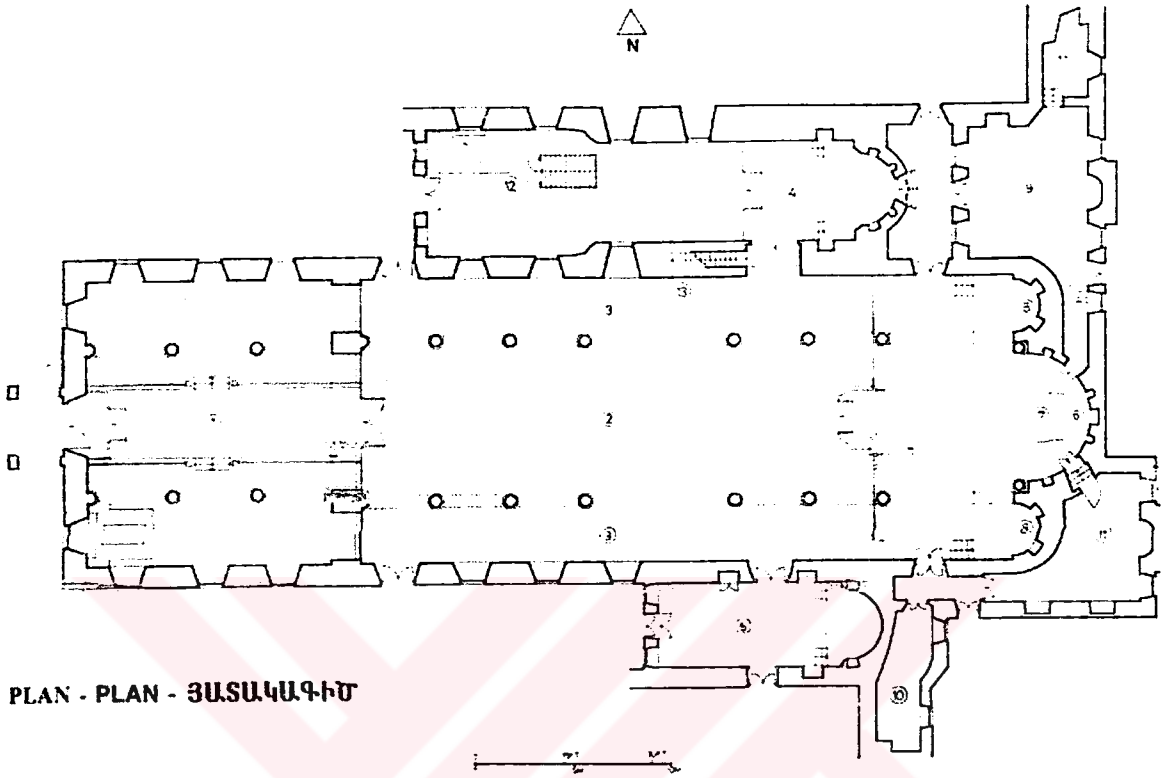

PLAN - PLAN - ՅԱՏԱԿԱԳԻԾ

(1) Ana giriş mekânı - Narthex - Գաւիթ
(2) Nef - Nave - Նաւակ
(3) Yan nefler - Aisles - Եզրակողմեր
(4) Surp Harutyun Şapeli - Chapel of Saint James - Ս. Յարութեան Մատուռ
(5) Surp Hovhannes Migirdiç Şapeli - Chapel of Saint Hovhannes (John) Migirdich - Ս. Մկրտչի Մատուռ Յովհաննէս
(6) Absid - Apse - Բեմ
(7) Sunak - Altar - Խորան
(8) Kuçuk absid - Apsidiole - Խորանիկ
(9) Surp Vortvots Vorodman şapeli - Chapel of Saint Vortvotz Vorodman - Ս. Որդւոց Որոտման մատուռ
(10) Rahiplerin soyunma odası - Friars' vestry - հանգերձարան՝ քահանայից
(11) Hazine odası - Treasury - Գանձատուն
(12) Surp Teotoros ayazmasına iniş - Entrance to Sacred spring of Saint Theodore - Աւազանի՝ Ս. Թէոդորոսի
(13) Anbon - Ambo *(Ambon)* -

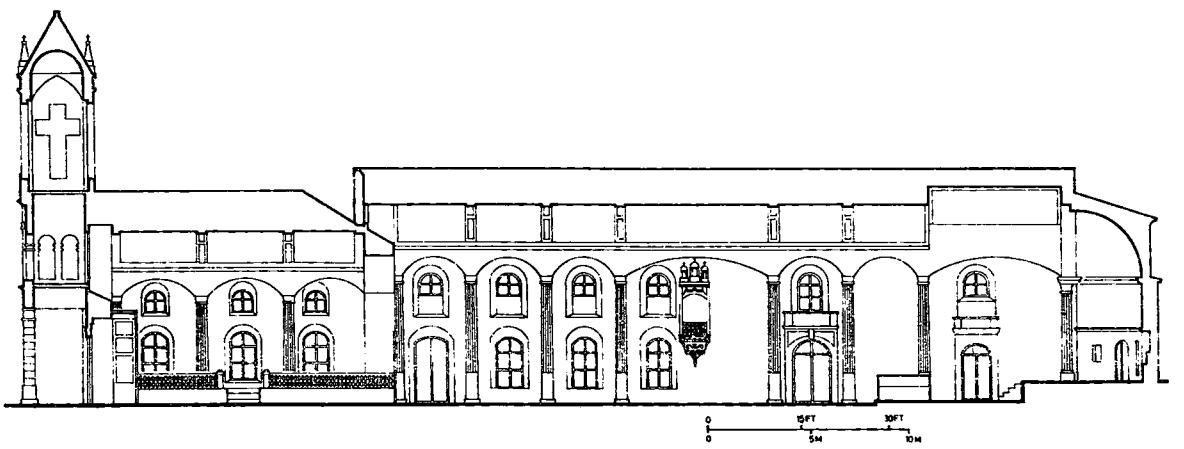

BOYUNA KESİT - LONGITUDINAL SECTION ԵՐԿԱՅՆԱԿԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

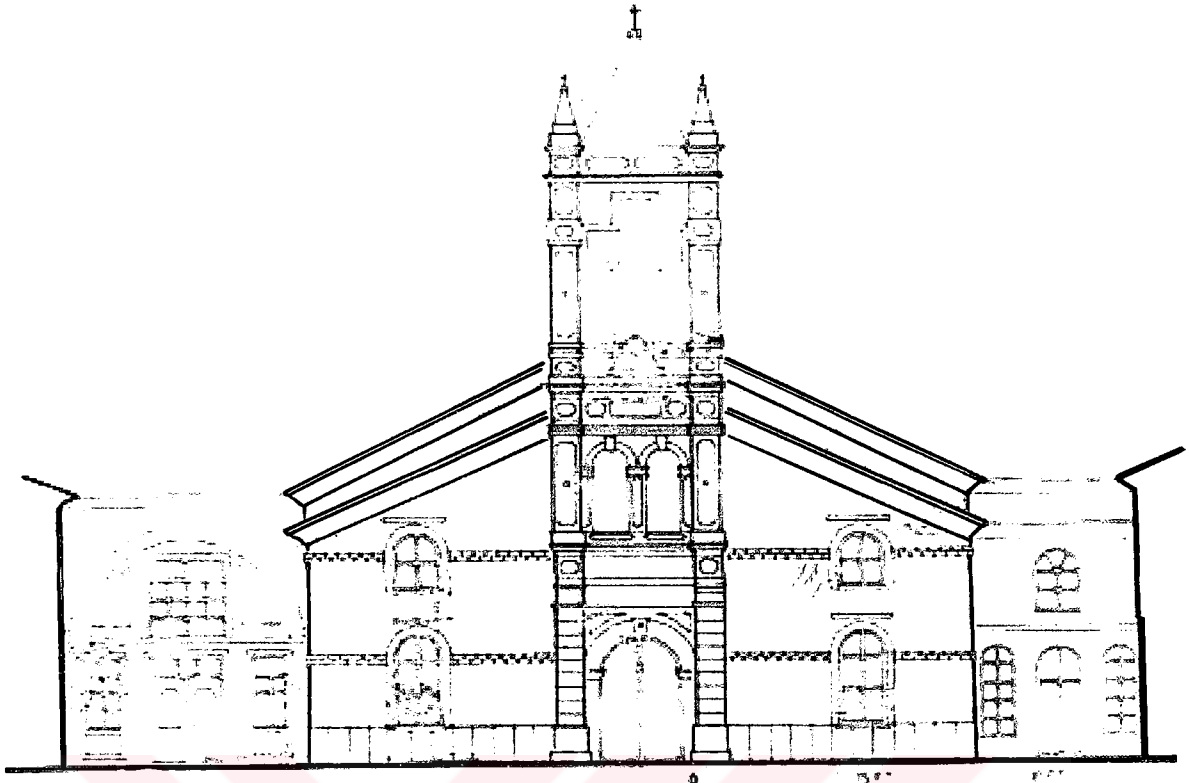

GÖRÜNÜŞ - ELEVATION - ԺԱԿԱՏԵՆ ԴԻՏՈՒԱԾ

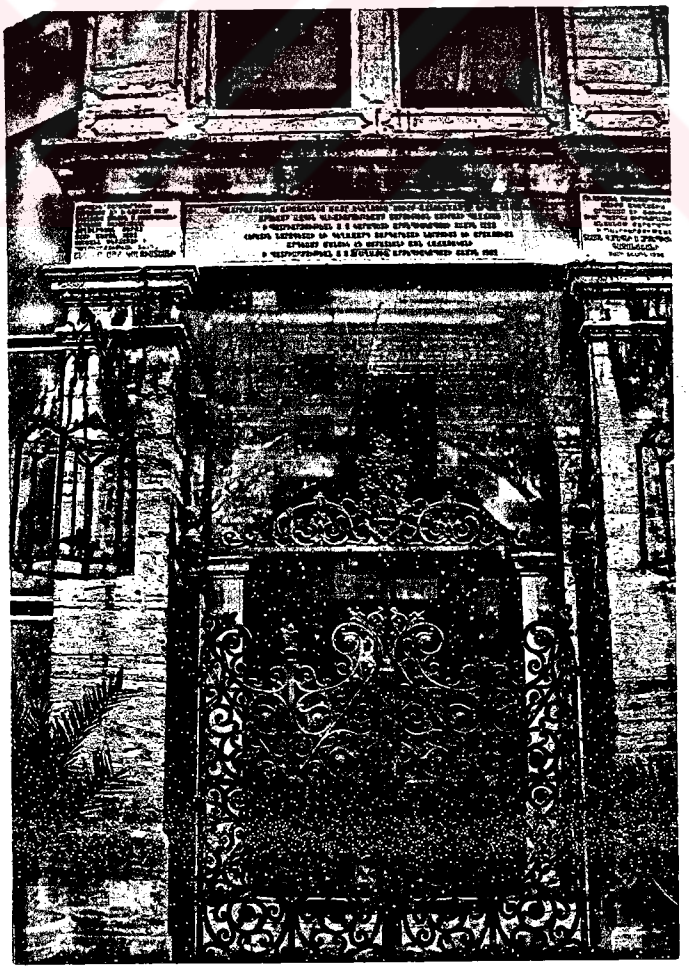

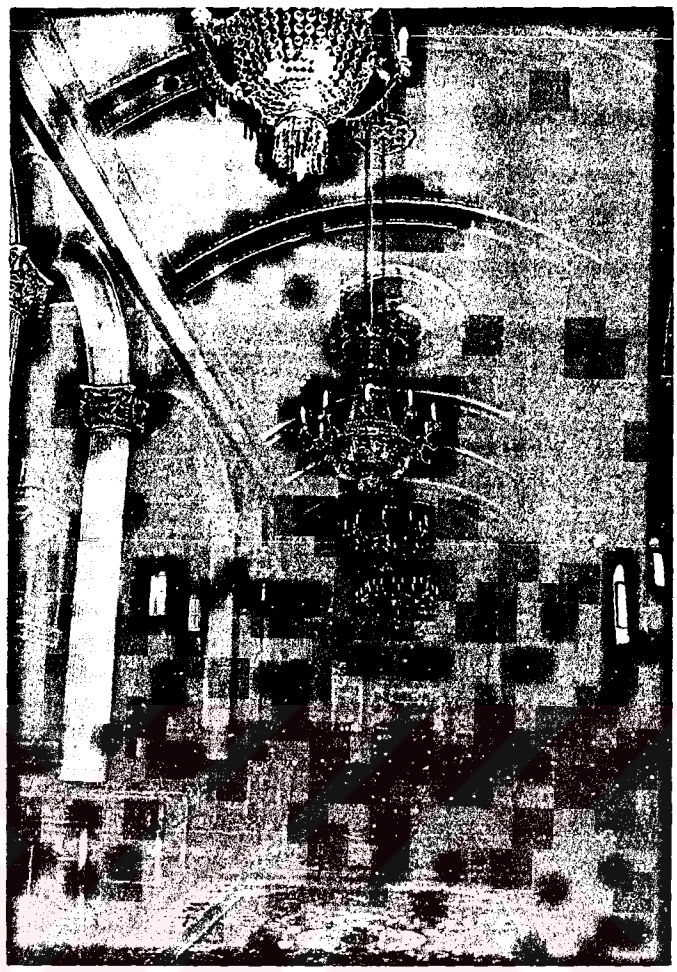

EK T

Vortvotz Vorodman Kilisesi (Tuğlacı, P.)

VORTVOTS VORODMAN KİLİSESİ
(KUMKAPI)

CHURCH OF VORTVOTZ VORODMAN
(KUMKAPI)

ՈՐԴԻՈՑ ՈՐՈՏՄԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ
(ԳՈՒՄԳԱՊՈՒ)

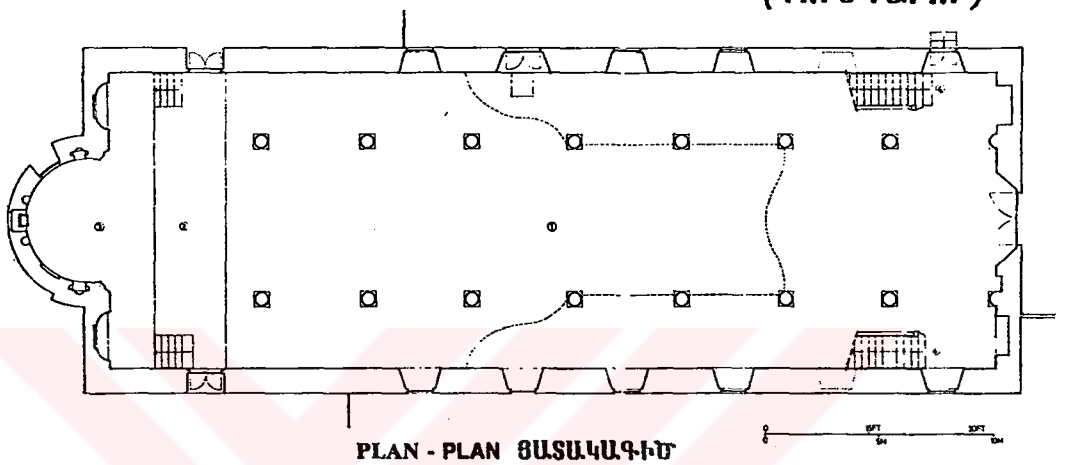

PLAN - PLAN ՑԱՏԱԿԱԳԻԾ

(1) Nef - Nave - Առեաւ
(2) Koro mahali - Choir place - Դաս
(3) Apsid - Apse - Բեմ
(4) Galeri kata giriş - Entrance to choir gallery - Ելք՝ վերնատաճ

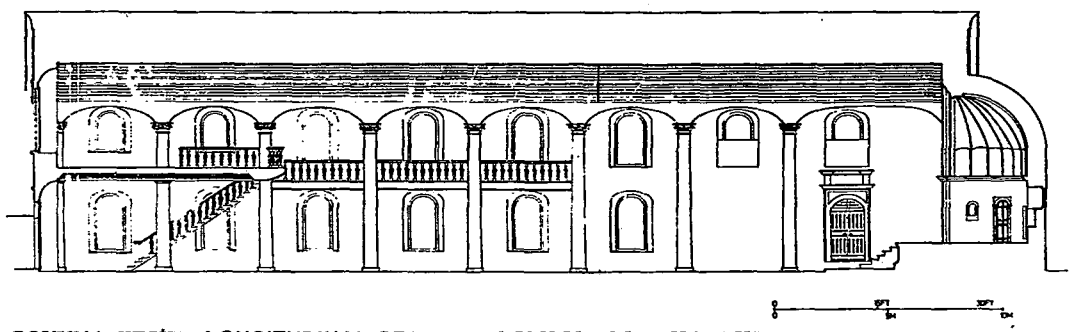

BOYUNA KESİT - LONGITUDINAL SECTION - ԵՐԿԱՅՆՔԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

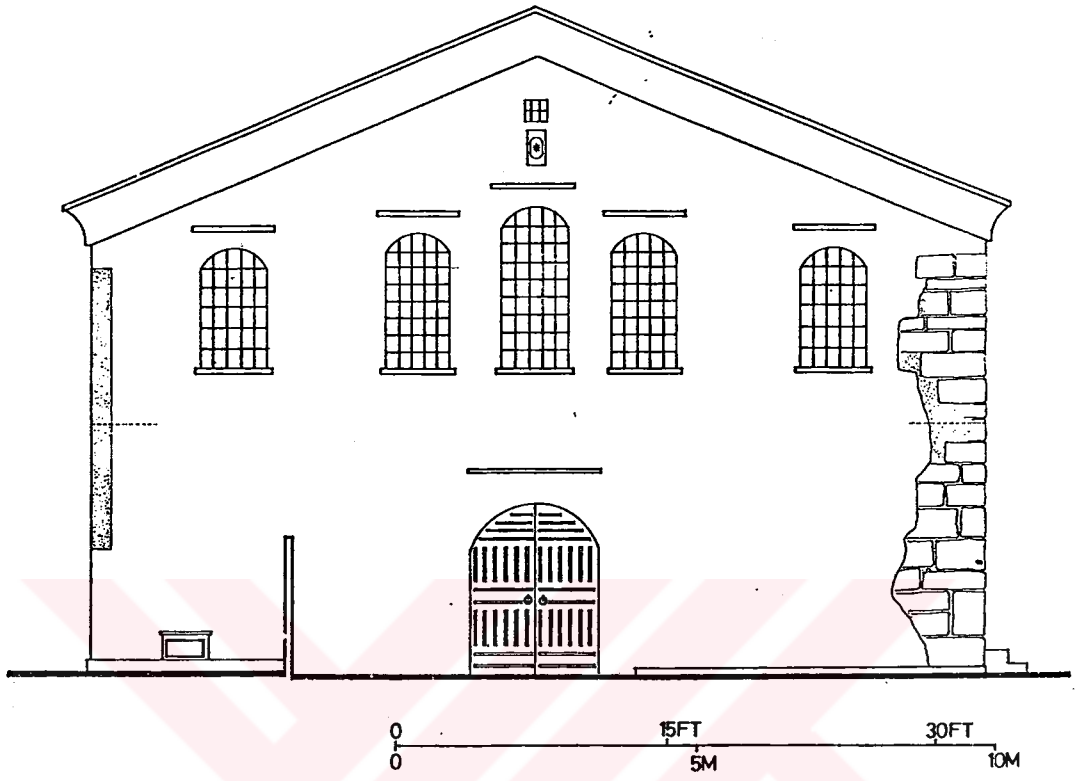

GÖRÜNÜŞ - ELEVATION - ՁԱԿԱՏԵՆ ԴԻՏՈՒԱԾ

EK U

Kumkapı Ermeni Patrikhanesi (Tuğlacı, P.).

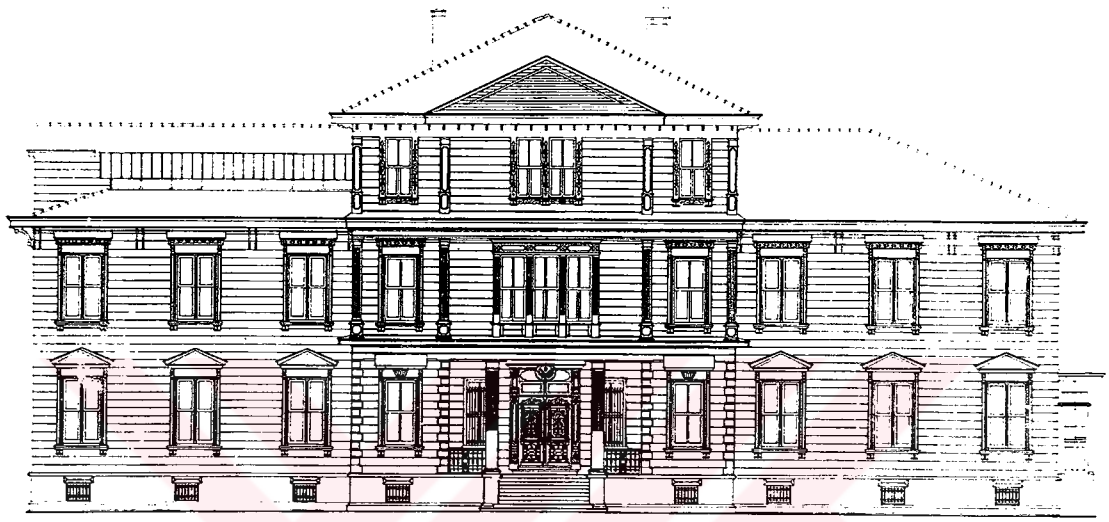

Ön *(Giriş)* Cephesi. Front *(Entrance)* Façade. ՄՈՒՏՔԻ ՃԱԿԱՏԸ

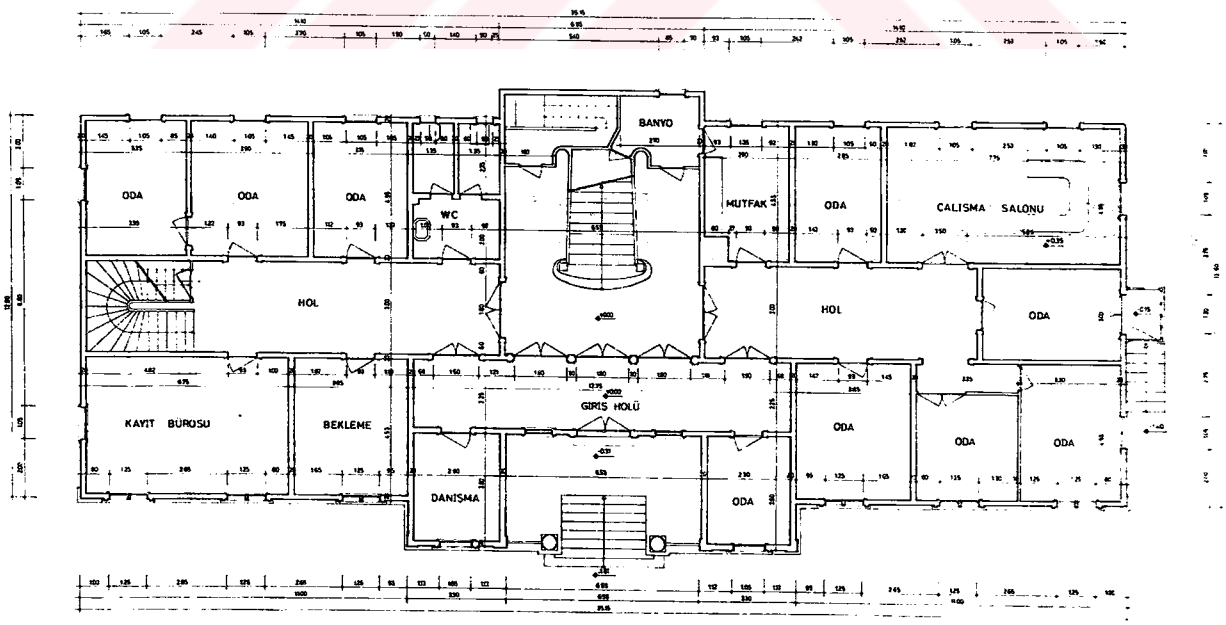

Zemin Kat Planı *(Ölçek: 1/50)*. Ground Floor Plan. ԳԵՏՆԱՑԱՐԿԻ ՅԱՏԱԿԱԳԻԾԸ

69

EK U

Surp Harutyun Kilisesi (Tuğlacı, P.)

SURP HARUTYUN KİLİSESİ
(KUMKAPI)

SAINT ARTHUR'S CHURCH
(CHURCH OF THE HOLY RESURRECTION)
(KUMKAPI)

Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻ
(ԳՈՒՄԳԱԲՈՒ)

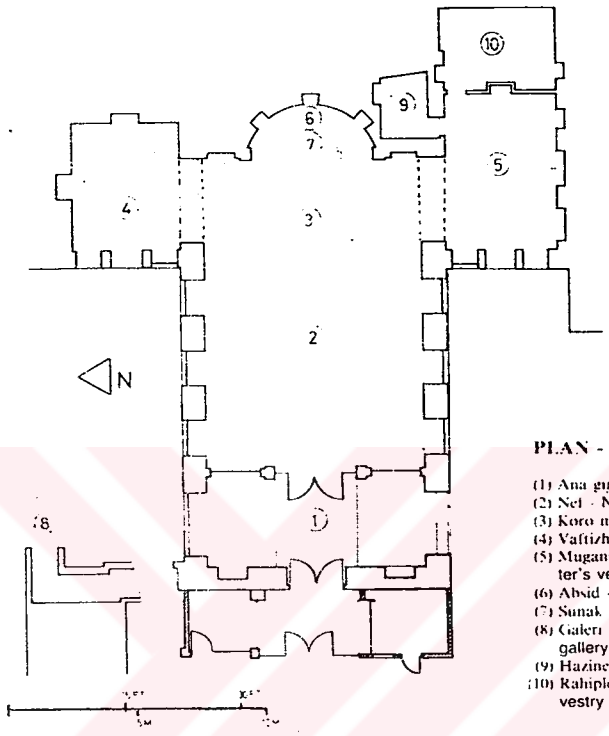

PLAN - PLAN - ՅԱՏԱԿԱԳԻԾ

(1) Ana giriş mekânı - Narthex - Գաւիթ
(2) Nef - Nave - Ատեան
(3) Koro mahali - Choir Place - Գամ
(4) Vaftizhane - Baptisterium -
(5) Muganniler soyunma odası - Chorister's vestry - Պահարան
(6) Absid - Apse - Բեմ
(7) Sunak - Altar - Խորան
(8) Galeri kata giriş - Entrance to choir gallery - Ելք՝ վերնատան
(9) Hazine odası - Treasury - Գանձատուն
(10) Rahiplerin soyunma odası - Friars' vestry - Հանդերձարան՝ Քահանայից

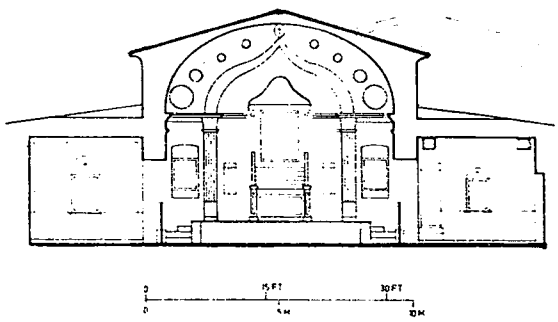

ENİNE KESİT - CROSS SECTION
ԼԱՅՆՔԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

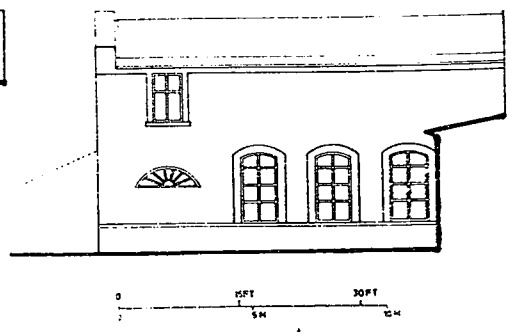

EK V

Karakol yapısı.

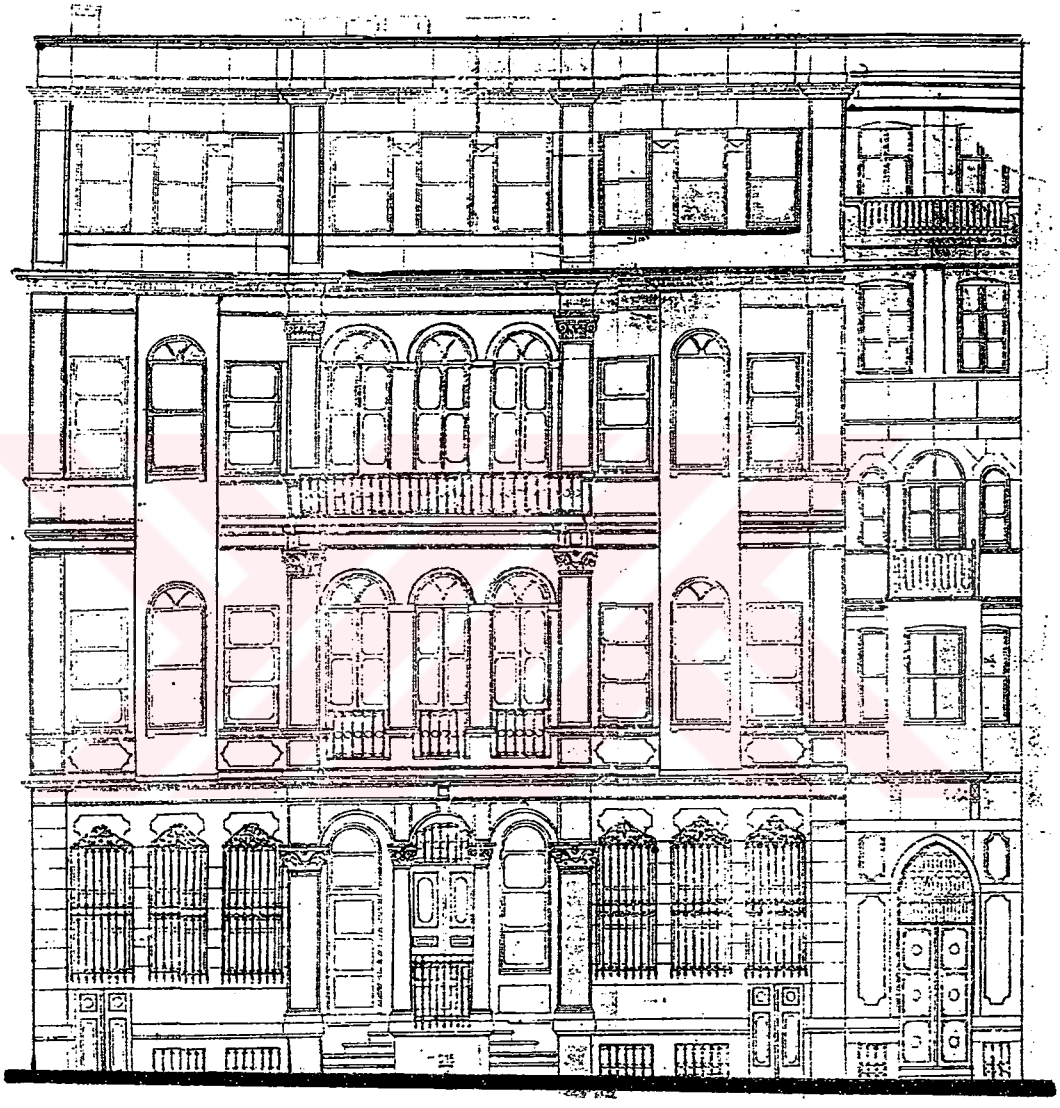

ÖZGEÇMİŞ

Serda Basut 16.09.1978'de İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Sahakyan Nunyan Ermeni Lisesi'nde, yüksek öğrenimini ise İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık bölümünde tamamladı. Halen İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi bölümünde yüksek lisans öğrenimini sürdürmektedir.